

НОГАЙСКИЕ НАРОДНЫЕ ПЕСНИ

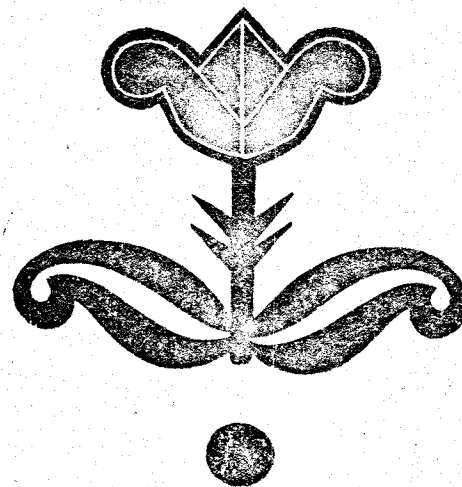
ИЗДАТЕЛЬСТВО

«НАУКА»

МОСКВА

1969

НОГАЙ
ХАЛК
ЙЫРЛАРЫ

ГЛАВНАЯ

РЕДАКЦИЯ

ВОСТОЧНОЙ

ЛИТЕРАТУРЫ

ЭКОНОМИКА, ИСТОРИЯ,
ТИЛ ЭМ ЛИТЕРАТУРАДЫНЪ
КАРАШАЙ-ШЕРКЕШ
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТЫ

КАРАЧАЕВО-ЧЕРКЕССКИЙ
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ
ЭКОНОМИКИ, ИСТОРИИ, ЯЗЫКА
И ЛИТЕРАТУРЫ

Тузъувши
С. А. КАЛМЫКОВА

Составитель
С. А. КАЛМЫКОВА

В сборнике богато представлены ногайские народные песни — героические, лирические, обрядовые и др.; песни, дошедшие до нас из глубины веков, и песни наших дней. Помимо песен, известных уже давно, сборник содержит много песен, записанных в последние годы и публикуемых в настоящем сборнике впервые.

7-4-3

9-БЗ 44-68

Просветителю ногайского народа,
собирателю ногайского фольклора
Абдул-Хамиду Шаршенбеевичу
Джанибекову
посвящается

ПРЕДИСЛОВИЕ

Большинство ногайцев живет на территории Ногайского района Дагестана и Нефтекумского района Ставропольского края. Немало ногайских аулов в Тарумовском, Кизлярском, Хасавюртовском и Бабаюртовском районах Дагестанской АССР, Каргалинском, Турумском и Шелковском районах Чечено-Ингушской АССР.

Часть ногайцев живет в Адыге-Хабльском и Хабезском районах, в г. Черкесске и в ауле «Путь Ильича» Прикубанского района Карачаево-Черкесской автономной области.

Ногайские аулы имеются также в Минераловодском (аул Капглы) и Кочубеевском (аул Карамурзинский) районах Ставропольского края.

Численность ногайцев в Советском Союзе, по переписи 1959 г., составляет 41 тыс. человек. Из них 10 тыс. человек живет в Карачаево-Черкесии.

Ногайцы проживают и за пределами СССР. Часть их (аккерманские ногайцы) живет в Добрудже (Социалистическая Республика Румыния). Другая часть — в Конийской полупустыне в Турции¹.

Современные ногайцы — это часть довольно многочисленного в прошлом народа, который в XV—XVII вв., разбившись на несколько орд, кочевал между Иртышом и Дунаем². Постоянные войны в интересах степной аристократии, голод и эпидемии привели ногайский народ на грань гибели. Великая Октябрьская социалистическая революция положила начало экономическому и духовному возрождению ногайского народа.

Формирование ногайского литературного языка³ началось после Октябрьской революции. В основу разработанного до 1928 г. алфавита была положена арабская графика, применявшаяся ногайцами и до Советской власти. В 1928 г. был осуществлен переход на латинскую графику, а в 1938 г. — на русскую.

В настоящее время на ногайском языке ведется преподавание в начальной и средней школе, Карачаево-Черкесском пединституте и Черкесском педучилище, ведутся передачи программ по областной и районной

¹ «Народы Кавказа», т. I, М., 1960, стр. 391.

² Е. П. Алексеева, Очерки по экономике и культуре народов Черкесии, Черкесск, 1957, стр. 36—37.

³ Ногайский язык относится к кыпчакской группе тюркских языков, внутри которой он вместе с каракалпакским и казахским языками образует кыпчакско-ногайскую подгруппу.

радиосети, издается художественная и общественно-политическая литература, печатаются учебники, выходит областная газета в Карачаево-Черкесии («Ленин йолы») и районная в Дагестане («Шоьллик маягы»).

В братской семье народов Карачаево-Черкесии и Дагестана из года в год развивается культура ногайского народа.

Непреходящую культурную ценность представляет собой богатый фольклор ногайцев, который является своеобразной летописью жизни народа. В устном народном творчестве нашли отражение ратные подвиги и трудовые будни ногайского народа, междоусобные распри ханов, протест народа против произвола ханов и мурз, мировоззрение народа и его жизненный опыт.

Большое место в устном творчестве ногайцев занимают песни.

Ногайский народ всегда славился своими певцами, исполнителями песен. Имена многих прославленных ногайских певцов прошлого, таких, как Сыбыра-йырау, Парыздак-йырау, Асан Кайглы, Жиренше Шешен, Шал-Кийиз-йырау, Асан-Абыз, Абдул-Касым-йырау, Сыдыкбай, Абдул-Халык, Ораз, Фахруллин Шейде, Арслан, бережно хранятся в народной памяти. Крупнейший певец советского времени Ажи-Молла-йырау Ногман-улы был и создателем многих песен.

Ногайское песенное творчество представлено богатырскими и лирическими поэмами, казачьими, любовными, тюремными, трудовыми, обрядовыми, колыбельными песнями, печальными думами (толгавлар), плачами (бозлавлар) и диярами (шыньлар).

К числу первых собирателей ногайского фольклора следует отнести А. Ходзько⁴, А. Архипова⁵ и А. Рудановского⁶. Среди их последователей мы находим русских ученых В. Радлова, Н. Семенова, Г. Ананьева, казахского ученого Ч. Валиханова⁷, кумыка Мухаммеда Османова.

Из собранных ими материалов особенно ценными являются поэмы, записанные В. Радловым: «Шора батыр», «Адил-Солтан», «Амет» и др.⁸, и М. Османовым: «Эдиге», «Шора», «Мамай», «Ахмед, Айсула сын», «Адил-Солтан», «Эсен-Болат» и др.⁹

Немногочисленные публикации дореволюционного периода безусловно не давали сколько-нибудь полного представления о ногайском фольклоре.

В первое десятилетие XX в. начинается просветительская деятельность Абдул-Хамида Джанибекова, который положил начало систематическому собиранию произведений устной народной словесности ногайцев. Страт-

ный любитель и большой знаток ногайского фольклора, он отдавал все силы изучению устного творчества и языка родного народа. Им написана первая грамматика ногайского языка, которой пользуются в школах до сих пор. Он — зачинатель ногайской письменной литературы. Начав собирание фольклора в 1905 г. среди астраханских ногайцев, он неустанно продолжал это дело в течение тридцати лет. На основании записей фольклора астраханских, дагестанских, ачикулакских и кубанских ногайцев А. Джанибеков создал рукописный четырехтомник ногайских песен, сказок, поговорок, пословиц и загадок, названный им «Сокровищницей слов» («Съыз казнасы») ¹⁰.

В «Сокровищницу слов» А. Джанибекова вошли поэмы: «Мамай», «Амет, сын Айсыла», «Эдиге», «Шора-батыр», «Адил-Солтан», «Казы-Туган», «Эр-Таргыл», «Копланлы-батыр», «Кусеп-батыр», «Мусеке-батыр», песни: казачьи, исторические, солдатские, тюремные, трудовые, любовные, обрядовые, дияры, погребальные плачи, а также сказки, скороговорки, пословицы и поговорки.

Часть своих записей Джанибеков опубликовал после Октябрьской революции. В 1928 г. он издал лирическую поэму «Карайдар и Кызыл-Гуль», записанную им на Кубани ¹¹. В 1935 г. в Махачкале им был издан небольшой сборник ногайских песен «Поэзия аула» ¹². В 1940 г. в Пятигорске Джанибеков переиздал названный сборник, добавив в него пять сказок ¹³. Часть песен, записанных А. Джанибековым, переведена на русский язык Н. Капиевой, которая выпустила их отдельным сборником в 1949 г. ¹⁴.

В 1955 г. в Черкесске вышел сборник «Песни, сказки, пословицы и поговорки» ¹⁵, составленный С. Джанибековой. В него вошли песни и частушки, собранные в ногайских аулах в 50-х годах.

Настоящий сборник существенно отличается от предыдущих как своим объемом (это самое полное собрание ногайских песен), так и составом (впервые публикуются песни о Родине, партии, песни военных лет, сатирические, колыбельные, казачьи песни, древние дестаны).

В сборник включены некоторые песни из «Сокровищницы слов» А. Джанибекова. Включенные в сборник песни о Родине и народе, песни военных лет, любовные и почти все колыбельные записаны среди кубанских ногайцев ¹⁶ в послевоенные годы участниками фольклорной экспедиции Карачаево-Черкесского научно-исследовательского института. В сборнике представлены почти все разновидности ногайской народной поэзии — от древних богатырских поэм до песен советского времени.

¹⁰ А. Ш. Джанибеков, Съыз казнасы, т. I—IV (фонд Карачаево-Черкесского НИИ).

¹¹ «Карайдар и Кызыл-Гуль», М., 1928.

¹² «Авыл поэзиясы», Махачкала, 1935.

¹³ «Халк йырлары эм эртегилери», Пятигорск, 1940.

¹⁴ «Песни ногайцев», Ставрополь, 1949.

¹⁵ «Йырлар, эртегилер, айтувлар эм такпаклар», Черкесск, 1955.

¹⁶ Кубанские ногайцы — одна из двух основных групп ногайцев (другая — дагестанские ногайцы или караногайцы). Соответственно выделяются и два основных диалекта ногайского языка — кубанский и караногайский.

⁴ Александр Ходзько записал эпос «Эдиге» в 1830 г. и издал его в 1842 г. на английском языке в Лондоне. См.: Н. Семенов, Туземцы Северо-Восточного Кавказа, СПб., 1895, стр. 467.

⁵ «Кавказ», Тифлис, 1850, № 78, 50; 1851, № 27, 70, 71.

⁶ «Кавказ», Тифлис, 1863, № 51.

⁷ Ч. Валиханов, Сочинения, СПб., 1904. Интересны записки Ч. Валиханова о ногайских преданиях и преданиях о ногайцах.

⁸ В. В. Радлов, Образцы народной литературы северных тюркских племен, т. VII, СПб., 1896.

⁹ М. Османов, Ногайские и кумыкские тексты, СПб., 1883.

К настоящему времени записано около сорока крупных произведений ногайского эпоса, богатырских поэм, лирических дестанов¹⁷ и исторических песен. Самую большую группу составляют «батыр йырлары» — богатырские песни. К ним относятся «Амет, сын Айсыла», «Эдиге», «Мамай», «Шора-батыр», «Эр-Касай», «Мусевке», «Адил-Солтан», «Эр-Таргыл», «Копланлы-батыр», «Казы-Туган» и т. п. Лирические дестаны представлены песнями «Козы-Корпеш — Баян-Слыв», «Карайдар и Кызыл-Гуль», «Бозйигит», «Ариз и Ханбер», «Шах-Исмаил» и др.

В исторических песнях ногайцев отражены события, происходившие в жизни ногайского народа в XVII—XIX вв. Можно назвать песни «Эр-Досмамбет Азовский», «Умбет-Али», «Арсланбек», «Шамиль», «Переселение в Стамбул» и др. (найденные в последние годы полные варианты песен «Эр-Таргыл», «Толеген и Кыз-Йибек», отрывки из «Козы-Корпеш — Баян-Слыв», «Сорок ногайских богатырей», песня «Манашы» и др. показывают, что много песен еще не записано).

Цикл поэм «Сорок ногайских богатырей» был записан жителем аула Кара-Тобе Нефтекумского района Ставропольского края Зеидом Кайбалиевым еще в 1928 г. от Идрис-йырау Исхак-улы. Судьба его рукописи неизвестна. По словам сказителя Хаджи-Исхака Кумукова, ногайские певцы до революции исполняли крупные песни «Кокше-батыр», «Манас», «Эр-Касай», «Камыр-батыр», «Ормамбет-бий», «Эр-Сайын», «Курманбек» и др. Часть их продолжает бытовать и поныне.

В героическом эпосе ногайцев отражаются взаимоотношения ногайского народа с другими народами, а в лирических поэмах — внутренняя жизнь народа, его обычаи, общественные взаимоотношения. Главная идея богатырской поэмы — любовь к Родине, защита ее от врагов, борьба против жестокого хана; в лирических дестанах поется о человеческих судьбах, драмах героев, вызванных социальным неравенством, и т. п.

В героическом и лирическом эпосе ногайцев поражает сила изобразительных средств и красочность описаний.

В эпических песнях рассказывается эпическая биография героя: слушатели в одной поэме знакомятся со всеми основными эпизодами жизни батыра, от рождения и до смерти. Если мы встречаемся с героем, когда ему, скажем, восемнадцать лет, певец, хотя бы вкратце, перечисляет основные события жизни героя до восемнадцати лет. Этим, в частности, ногайские эпические песни отличаются от эпоса славян.

Для ногайского эпоса характерны прозаические вставки, в которых рассказывается об обстоятельствах создания песни и т. п.

В настоящий сборник включено пять эпических песен. Наиболее древней из них является поэма «Амет, сын Айсыла». В ней речь идет о Джанибек-хане, который вззошел на золотоордынский трон в 1343 г.¹⁸

¹⁷ Немало богатырских поэм и лирических дестанов не вошло в настоящий сборник. К ним следует отнести богатырские поэмы «Эр-Таргыл», «Казы-Туган», «Копланлы-батыр», «Манашы», «Корогул» и др., лирические дестаны «Толеген и Кыз-Йибек», «Козы-Корпеш — Баян-Слыв», «Ариз и Ханбер», «Шах-Исмаил» и др.

¹⁸ М. Г. Сафаргалеев, Распад Золотой Орды, Саранск, 1960, стр. 103.

Основная идея песни — борьба Амета с коварным ханом, который невзлюбил и преследовал его отца — Айсыла. Амета, выходца из трудовых народных масс, народная фантазия наделила необычайной силой, смелостью и благородством. Самое дорогое для Айсыла и его сына Амета — родной народ и Родина. Поссорившись с Джанибеком, Айсыл уходит в чужие края, но, узнав о грозящей его народу опасности, возвращается к Джанибеку, посылает сына на войну.

Амет-батыр, рискуя собственной жизнью, спасает хана от смерти, чтобы перед лицом врага народ не остался без предводителя. Но после победы над врагом Амет восстает против ненавистного народу Джанибека¹⁹.

Кучым сделаю я твой род.

Против тебя подниму народ!

Как отару гонит чабана рука,

Так твои разгону войска²⁰, —

(перевод Н. Капиевой)

бесстрашно заявляет он хану.

Однако, не выдержав неравной борьбы, он бросается в пропасть и погибает.

Герой поэмы «Шора-батыр» — сын простого человека, и он горд своим происхождением.

Я не благородный, я простолюдин,

Я из рода Тама, из племени Нокус,

Я Нарыка сын Шора, —

говорит он о себе.

В песне поется о том, как Шора, мстя за своих поруганных родителей, убивает бия в честном поединке и, боясь расправы, убегает из Крыма в Казань; там, доведенный до отчаяния, он кончает жизнь самоубийством²¹.

Лирический дестан «Бозйигит» с незапамятных времен бытует у ногайцев и у некоторых других тюркских народов. Но если у других народов поэма распространилась в письменной форме, у ногайцев она дошла до нас в устной передаче народных певцов.

Поэма «Бозйигит» покоряет богатством и красочностью языка, описанием чистоты чувств любящих, их готовности пожертвовать всем ради своего счастья.

¹⁹ О жестокости Джанибек-хана говорится и в исторических документах. Чтобы добиться престола, он в 1343 г. убил своих братьев Динибек и Хызырбека. Но и сам Джанибек был убит своим собственным сыном Бердибеком в 1357 г. См. М. Г. Сафаргалеев, Распад Золотой Орды, Саранск, 1960, стр. 103, 109, 117.

²⁰ «Песни ногайцев», Ставрополь, 1949, стр. 17.

²¹ Поэма «Шора-батыр» имеет несколько вариантов, местами значительно различающихся. В некоторых вариантах поэма начинается с жемчужины Нарыка. Нарык, убив хана, бежит с молодой женой к крымским ногайцам, где рождается Шора.

Железо не сможет заменить золото,
Твой Зайтон не сможет заменить Бозйнгита.
Я не променяю на золотой дворец
Одну волосинку Бозйнгита, —
заявляет Сайбямал своему отцу.

Но счастье не суждено влюбленным — Бозйнгит, страстно полюбивший Сайбямал, был убит жестоким отцом его возлюбленной.

Лирическая поэма «Карайдар и Кызыл-Гуль» по глубине идеи и совершенству формы не имеет себе равных среди лирических дестанов ногайцев. Эта поэма — вершина ногайской дореволюционной лирики. И в народе она — самая любимая. В ней поется о любви Карайдара и Кызыл-Гуль. Отец Кызыл-Гуль — богач, а Карайдар — бедняк, он уходит «в казаки», чтобы накопить калым, но лишается и последнего коня. Он возвращается пешком в день свадьбы своей любимой с сыном богача.

Герой поэмы «Адиль-Солтан», любимец народа, не раз выступавший против крымского хана и турецкого падишаха в защиту простого народа, оказался обманутым. Чтобы избавиться от непокорного батыра, чья популярность росла в народе, его посылают в далекую Персию на войну. Там Адиль-Солтан трагически гибнет.

Одно из центральных мест в дореволюционном песенном фольклоре ногайцев занимают так называемые казак йырлары — казачьи песни.

«Казаковать» — у ногайцев означает искать свое счастье на чужбине, мстить богачам за нанесенные обиды, убивая их и отбирая скот. «Казаковать» шла беднота. Трудовой народ относился к «казакам» как к своим защитникам. Поэтому в любой казачьей песне присутствует тема социального неравенства и активного протеста. В песнях «казаков» чередуется тема разлуки с родными и тема ненависти к богатым, разорившим их, тема товарищества и тема предательства.

Во многих казачьих песнях высмеивается трусость, ограниченность и праздная жизнь богачей.

Соблазняясь богатством,
Не берите в жены байскую дочь,
А если возьмете,
То от нее не родится сын,
Способный в трудный час
Защитить свой народ от врагов.

«Казачи» ненавидели богачей, предсказывали им разорение:

Сытая лошадь голодной зимой
Тоньше веревки станет,
Бай, что кичился толстой сумой,
Нищим плешивым станет.

(перевод Н. Капиевой)

В казачьих песнях отразилась мечта обездоленного народа о справедливой жизни, его нравственный идеал.

Среди лирических песен наибольшую и едва ли не самую популярную группу составляют любовные песни, воспевающие красоту человека, храбрость джигитов, чистые, возвышенные чувства любящих.

В старых ногайских любовных песнях много грусти. Радость любви омрачается горечью разлуки. Тема неравенства постоянно присутствует в этих песнях. Неравенство не позволяет влюбленным соединиться, обращая любовь в горе. В некоторых песнях резко осуждаются феодально-байские порядки в семье, насильственная выдача замуж.

Большое место в фольклоре ногайцев занимают трудовые песни. В них отчетливо выражен протест против эксплуатации, вера в лучшее будущее. Подневольный труд не дает удовлетворения, его проклинают.

Обрядовые песни рассказывают о исчезнувших бытовых установлениях и обычаях народа. Обрядовых песен записано мало. Влияние мусульманской религии ограничивало этот вид народного творчества. Служители культа внушали, что «петь — грешно», грозили адом не только певцу, но и тем, кто слушает песни. Из обрядовых песен в настоящий сборник включены только песни овадебные и колыбельные, а также похоронные плачи.

Ногайская свадьба, как и свадьба других кавказских народов, представляет собой сложный комплекс обрядовых действий, сопровождаемых песнями, прибаутками, диалогами между участниками.

Среди обрядовых песен выделяются традиционные похоронные плачи, которые широко бытуют в народе и по сей день. В плачах с замечательной силой проявился поэтический дар ногайской женщины. «Плачам» свойственна образная мысль и афористичность.

В игровых и сатирических песнях ногайцев осмеянию подвергается неудачник, гордец, трус, жадный, лентяй.

Таким образом, в дореволюционных ногайских песнях, как в зеркале, отражены все стороны жизни народа, его труд, борьба и нравственный облик.

Великая Октябрьская социалистическая революция принесла ногайцам новую жизнь, а вместе с ней в ногайский песенный фольклор вошли и совершенно новые темы.

Не слезами и не горем полна нынешняя песня ногайцев, а радостной уверенностью в завтрашнем дне. Это песни о партии, о труде, который стал радостью для людей, о любимой Родине и, конечно, о любви.

Трактор кружится в степи,
Весел стал наш труд, дыяр!
Милый, домбру мне купи,
Струны пусть поют, дыяр! —

телось в дыярах-чадушках 30-х годов.

Слава нашей партии
На ленинском пути!
Хваленую Америку
Оставим позади, —

поется в сегодняшних диярах. В песнях советского времени певец не отрывает себя и свои интересы от интересов народа, его волнует и судьба всей страны, судьбы братских народов.

Авторы некоторых песен, появившихся в последние годы у кубанских ногайцев и ставших народными, известны. Слова песни «Именем семилетнего плана» («Ети йыллык планнынъ аты ман») и «Янсарай любовная» («Суйьмеклик Янсарай») сочинены Солтаном Коковым из аула Кызыл-Юрт Карачаево-Черкесии. Слова песни «Матери» («Анама») принадлежат Т. Керейтовой из аула Эркин-Юрт, «Ногайская девушка» («Ногай кыз»), «Песня молодости» («Яслык йыры») созданы ногайским поэтом Сууном Капаевым. Слова песен «Приезжай на Алтай» («Алтайга кел») и «Не лишай меня счастья» («Калма меним куйнама») написала певица Асият Кумратова; автор «Песни учеников» («Окувшылар йыры») — Н. Матакаева из аула Кызыл-Юрт. Слова песен «Ногайские девушки» («Ногай кызлар»), «Ногайский вальс» («Ногай вальсы») написаны Ж. Булатуковой из аула Икон-Халк. Песню о родном ауле «Икон-Халк» написала поэтесса Кельдихан Кумратова, песня «Караногай мой» создана Д. Шихмурзаевым.

Песни Отечественной войны представлены тремя группами: песни мужчин, с оружием в руках защищавших Родину на фронтах; песни женщин о близких, ушедших на фронт, о своих чувствах и переживаниях; песни о войне, сложенные после ее окончания.

Все три группы песен отличает высокий патриотизм, ненависть к захватчикам, превратившим мирный труд народов нашей страны, уверенность в победе над врагом.

В песне «О тебе поет народ» («Халкым сени йырлайды») поется о ногайце из аула Икон-Халк Халмурзе Кумукове, повторившем подвиг Александра Матросова. Написана песня Джанбулатом Туркменовым, жителем родного аула героя.

Песня «Мурат» посвящена погибшему летчику из аула Кызыл-Юрт.

Песня «Каплан-Герей» о погибшем во время финской войны солдате Каплан-Герее Аюбове из Икон-Халка родилась в 1940 г.

Коренным образом изменилось после Октября содержание самой распространенной и самой популярной группы ногайских песен — песен о любви.

С установлением народной власти были устранены многие социальные преграды, мешавшие любящим соединить свои судьбы. Ушла из любовной песни и тема неравенства.

Современные ногайские любовные песни лиричны, наполнены радостью. Возвышенное, прекрасное чувство любви приносит любящим радость и счастье, облагораживает их. Но тема разлуки и неразделенной любви — это, конечно же, вечная тема. Присутствует она и в современных ногайских лирических песнях.

Некоторые лирические стихи ногайских поэтов превратились в популярные песни, ставшие народными. Они также включены в сборник.

Автором текста песни «Любящее сердце» («Суйьген юрек») является Кельдихан Кумратова; слова песни «Янсарай» принадлежат поэту М. Кур-

маналиеву; популярную песню «Сероглазая» («Алагоьз») написал Фазиль Абдулжалилов, ему же принадлежат слова песни «Застольная» («Тойда тилек»). Слова песни «Скучаю по твоему взгляду» («Каравынъды сагынаман») написаны М. Керейтовым.

Дияры (шынъ), подобно русской частушке, откликаются на любое событие в ауле, области или в стране. Исполняют их всюду: на работе и на вечеринках, во время состязаний и на свадьбах. В отличие от остальных песен, в диярах одна и та же мелодия может быть использована для различных текстов. И наоборот, слова одной и той же песни можно петь на совершенно разные мотивы.

Ногайские дияры — это несложные четверостишия. По смыслу они обычно делятся на две части, содержание которых сопоставляется или противопоставляется. Дияры — один из самых «оперативных» жанров ногайских песен. Часть их включена в сборник.

Песни — культурное богатство нашего народа, живые свидетели его долгой истории. Это живительный родник, из которого наши поэты и писатели черпают силу и вдохновение.

Ашим Сикалиев

*Ногай халкынынъ ярыкландырушысы,
халк авызлама
творчествосынъ йыюшысы
Абдулхамит Шаршенбеевич
Джанибековка
багысланады*

КИРИС СОЪЗ

Ногайлардынъ коьбиси ногай шоьллигинде — Ставрополь крайнынъ Нефтекум районинда, Дагестаннынъ Ногай районинда яшайды.

Ногай авыллары Дагестан АССР-дынъ Тарумовка, Кизляр, Хасавюрт, Бабаюрт районларында эм Шешен-Ингуш АССР-дынъ Каргалин, Турум эм Шелковской районларында да коьп.

Ногайлардынъ бир кесеги Карашай-Шеркеш автономлы областининъ Адыге-Хабль эм Хабез районларында, Черкесск калада эм Прикубань райондагы Путь Ильича авылда яшайды.

Ногай авыллары Ставрополь крайнынъ Минераловод (аул Канглы) эм Кочубей районинда (аул Карамурза) да бар.

Совет Союзинда, 1959-ншы йылда болган санава караганда, 41 мынънан артык ногай бар. Олардынъ 10 мынъы Карашай-Шеркеш областинде яшайды.

Ногайлар соьле баска кыралларда да яшайдылар. Олардынъ бир кесеги (Аккерман ногайлары) Румыниядынъ Добруджа областинде яшап, социализм курылысында катнасады, баскалары Турциядынъ Конья шоьллигинде эки кабат эзнет шегип, бек авыр аьлде яшайдылар¹. Соьлеги ногайлар бурынгы, XV—XVII-нши оьмирлерде Иртыш сувы ман Дунай сувынынъ эки арасын бийлеп, баьленше Ордага боьлинип яшаган уллы «Он сан ногайдынъ» бир кесеги². Ханлардынъ, мырзалардынъ эткен залымлыгыннан себеп, кара халкка пайдасы болмаган бек коьп кавгалардан себеп, ногай халкы кавгада эм ашыктыктан, мараздан кырылып, калганы да Туьркке эм Аккерманга ыдыраган. Ама наьсипсиз халк ят ерде наьсипин таппады. Тек оьз бактысын орыс халкы ман байлаган ногайлардынъ бактысы ашылды.

Уллы Октябрь Социалист революция токсан тогыз туьрли бугав ман байланган ногай халкын босатып, экономикалы эм культуралы оьспеге мырсат берди.

Ногайдынъ литература тили³ тек Совет власти беркигеннен сонъ туьзелди.

¹ «Народы Кавказа», т. I, М., 1960 й., 391 б.

² Е. Алексеева, Очерки по экономике и культуре народов Черкесии, Черкесск, 1957 й., 36—37 б.

³ Ногай халкынынъ тили туьрк тиллердинъ кыпшак туьркимине киреди.

Ол кыпшак туьркимнинъ ишинде ногай тили каракалпак эм казак тили мен бирге кыпшак-ногай боьлимге айырылады.

Революциядан алдын ногайдынъ оқымыс уллары ногайша язувда араб алфавитин кулланганлар. Араб алфавитин кулланув ногайлар арасында революциядан сонъ да 1928 йылга дефи бардырылды. 1928 йылда ногай язувы латин алфавитине негизленди, 1938 йылда — орыс графикасына.

Соьле ногай тилинде художественный эм политический литература, учебниклер баспаланады. Ногай тили эм литературасы баслангыш эм орта школаларда уьйрениледи, Карашай-Шеркеш пединститутунда эм педучилищеде ногай студентлерине ногай тили эм литературасы оқытылады.

Ногай тилинде Карашай-Шеркеш областинде область газетасы («Ленин йолы»), Дагестан АССР-де район газетасы («Шоьллик маягы») шыгады. Ногай тилинде область эм район бойынша радиоберуьвлер бардырылады.

Карашай-Шеркеш эм Дагестан халкларынынъ кардашлык аьелинде, кишкей ногай халкынынъ культурасы йылдан-йылга оьсип барады. «Эл казнасы эски соьз» деп халк айткандай, ногай халкынынъ мынъ йылга юькк яшавында тапкан байлыгыннан бизге еткени тек фольклор.

Ногай халк авызлама творчествосы — ол бизим халктынъ узак оьмирининъ язылмаган историясы. Онынъ ишинде халк яшавынынъ аьр бир ягы сувьретленеди: онынъ политика яшавы, ямагат турмысы, наьсипли эм эркин яшав уьшин эткен куьреси, халктынъ ис аьреketи, яшав аьллери, дуньяга коьз карасы, кара халктынъ мырады эм уьмти.

Ногай халк авызлама творчествосыннынъ жанрлары ишинде йырлар бек уьйкен эм сыйлы орынды тутады.

Ногайдынъ йыр байлыгы бугуьнге дейим халк йыравларынынъ авызинда сакланып келди. Бурын ногай халкынынъ коьп йыравлары болган. Олардынъ бир кесегининъ атлары йырлары ман бирге бизге де етти.

Занъыраган йырлары ман ногай халкынынъ данъкын шыгарган Сыбыра йыравдынъ, Парыздак йыравдынъ, оьмир бойы ногай халкына наьсипли яшав излеген Асан Кайглыдынъ, Жиренше Шешенинъ, Шал-Кийиз йыравдынъ, Асан Абыздынъ, Абдул-Касым йыравдынъ, Сыдыкбайдынъ, Абдул-Халыктынъ, Ораз йыравдынъ, Фахруддин Шейдединъ, Арслан йыравдынъ атларын халк эндиге дери де мутнайды. Совет власти куралганнан сонъ Ажи-Молла йырав Ногман улы ногай йыравларынынъ энъ де уьйкени болып, оьз халкына коьп йырларды яздырып та калдырды.

Ногай йырлары оьзининъ маьнесине, кебине эм йырланув йосыгына коьре сосындай кесеклерге боьлинеди:

баьтир йырлары, ашыктык дестанлар, казак йырлары, ашык, тутнак, анъшылык, куллык, аьдет эм бесик йырлары, толгавлар, бозлавлар, шынълар, айтсы, янъылтпа, алгыс йырлары (тилек), каргыс йырлары.

XIX юз йылда ногай халк творчествосын йыйып алув куллыгыш баславшылар А. Ходзько⁴, А. Архипов⁵, А. Рудановский⁶ боладылар. Олар-

⁴ Александр Ходзько «Эдиге» йырын 1830-ншы йыл язып алып, 1842-ншы йыл Лондонда англис тилинде баспадан шыгарган.

Каранъыз: Н. Семенов, Туземцы Северо-Восточного Кавказа, СПб., 1895 йыл, 467 б.

⁵ «Кавказ», Тифлис, 1850 й., № 78, 79; 1851 й., № 27, 70, 71.

⁶ «Кавказ», Тифлис, 1863 й., № 51.

дан сонъ ногай йырлары йыйнашылардынъ ишинде орыс окумыслары академик В. Радловты, Н. Семеновты, Г. Ананьевты, казах халкынынъ сыйлы улы Ч. Валихановты⁷, кумук Мухамед Османовты коьремиз. Солардынъ йыйнашларынынъ ишинде В. Радловтынъ язып алган «Шора-баьтир», «Адилъ-Солтан», «Амет» эм баска йырлары⁸, М. Османовтынъ «Эдиге», «Шора», «Мамай», «Айсылдынъ улы аьрув Ахмед», «Адилъ-Солтан», «Есен-Болат» эм с. б. йырлары⁹ бизге боьтен де баалы.

Элбетте, революциядан алдынгы сосы аз санлы публикациялар ногайдынъ бай эпосынынъ шынты юзин ашып коьрсетпейдилар.

XX юз йыллыктынъ биринши он йыллыгында ногайдынъ сыйлы улы Абдул-Хамид Джанибековтынъ ярыкландырушылык куллыгы басланады. А. Джанибеков ногай йырларын оьз тилимизде толысынша эм узьбестен йыйнав куллыгын колга алады.

Сонысы ман бирге ол ногайдынъ литература тилин эм грамматикасын туьзуьвши, халкымыздынъ язба литературасын баславшы болады.

Ногай фольклорын йыйнав куллыгын 1905 йыл Аштархан ногайлары арасында баслап, арымай-талмай ол Аштархан, Дагыстан, Ашыкулак эм Кобан ногайлары арасында айланып, ногай халкынынъ йырларыннан, эртегилериннен, айтувларыннан, такпакларыннан эм юмакларыннан «Соьз казнасы» деген доьрт томлык кол язба туьзеди¹⁰.

Абдул-Хамид Джанибековтынъ «Соьз казнасы» ишине ногайдынъ баьтир йырлары: «Мамай», «Айсыл улы Ахмет-баьтир», «Эдиге», «Шора-баьтир», «Адилъ-Солтан», «Казы-Туган», «Эр-Таргыл», «Копланлы-баьтир», «Куьсел-баьтир», «Муьсевке-баьтир» кирген. Олардан баска болып бек коьп казак йырлары, тарих йырлары, аьскер, тутнак, куллык, ашык, аьдет йырлары, шыньлар, бозлавлар киргенлер. «Соьз казнасынынъ» 2—4 томларына коьп эртегилер, янььлтпалар, такпаклар, юмаклар киргенлер.

Олардынъ бир кесегин А. Джанибеков революциядан сонъ баспадан шыгарды.

1928 йылда Кобан ногайларында язылган «Карайдар ман Кызыл-Гуьл» деген ашыклык дестанда баспадан шыгарды¹¹.

1935 йылда Махач-Калада ногай йырларынынъ «Авил поэзиясы»¹² деген йыйынтыгын эм 1940 йылда «Ногай йырлары эм эртегилери»¹³ деген йыйынтыкты шыгарган. 1949 йылда Ставропольде Н. Капиева, А. Джанибеков йыйган йырлардынъ бир кесегин «Песни ногайцев» деп орысша коьширип шыгарды¹⁴.

⁷ Ч. Валиханов, Сочинения, СПб., 1904. — Ч. Валихановтынъ ногай йырлары эм ногайлар акында таварыхлар ман байланыслы айткан пикирлери сейрли.

⁸ В. В. Радлов, Образцы народной литературы северных тюркских племен, т. VII, СПб., 1896.

⁹ М. Османов, Ногайские и кумыкские тексты, СПб., 1883.

¹⁰ А. Ш. Джанибеков, Соьз казнасы, I—IV томлар (КЧНИИ фонды).

¹¹ «Карайдар ман Кызыл-Гуьл», М., 1928-й.

¹² «Авил-поэзиясы», Махач-Кала, 1935 й.

¹³ «Ногай йырлары эм эртегилери», Пятигорск, 1940 й.

¹⁴ «Песни ногайцев», Ставрополь, 1949 й.

1955 йылда Черкесскте Софья Джанибекова шыгарган «Йырлар, эртегилер» деген йыйынтыкта¹⁵ эллинши йылларда ногай авылларыннан йыйылган бир хыйлы диярлар эм колхоз йырлары киргенлер.

Ногай йырларынынъ сосы йыйынтыгы алдынгы йыйынтыклардан оьзининъ коьлемлиги мен (бу ногай йырларынынъ энъ толы йыйынтыгы) эм киргистилген йырлар ман (Тувган Элимиз, партия, халкымыз акындагы йырлар, кавга йылларында шыккан йырлар, куьлки, бесик, казак йырлары эм бурынгы дестанлар биринши кере баспаланадылар) баскаланады.

Йыйынтыктагы йырлардынъ бир кесегин А. Джанибековтынъ «Соьз казнасыннан» алынган. Тувган эл акындагы, кавгадан сонъ шыккан йырларды, ашык эм бесик йырларынынъ савлайын деьмеге болаяк Кобан ногайлары¹⁶ арасында Аталык кавгадан сонъгы йылларда Карашай-Шеркеш илми-тергев институтынынъ фольклор эькспедициясында катнасуьшылар язып алганлар.

Сосы йыйынтыкка ногай халк поэзиясынынъ баьри туьрлери (бурынгы баьтир йырларыннан баслап Советлер заманынынъ йырларына дейим) киргистилген.

Соьлеги куьнде халктан язылып алынган бурынгы уйкен йырлардынъ саны кыркка юьвк. Олардынъ ишинде бар: баьтир йырлары, ашыклык дестанлар¹⁷, тарих йырлары. Олардынъ энъ коьлеми — баьтир йырлары. «Айсылдынъ баьтир Ахмети», «Эдиге», «Мамай», «Шора-баьтир», «Эр-Касай», «Муьсевке», «Ногайдынъ кырк баьтири», «Адилъ-Солтан», «Эр-Таргыл», «Копланлы-баьтир», «Казы-Туган» эм сондай баскалар баьтир йырларына киредилер.

«Козы-Коьрпеш — Баян-Сылуь», «Карайдар ман Кызыл-Гуьл», «Тоьлеген мен Кыз-Йибек», «Боз-Ингит», «Ариз бен Ханбер», «Шах-Исмаил» эм сондай баскалар ашыклык дестанлары болады. Эпослык йырлардынъ уьшинши туьркимине тарих йырлары киредилер. Тарих йырларында XVII—XIX юзйылларда ногай халкынынъ басыннан кешкен соьгьслар эм туьрленислер акында соьз барады. Сосындайларга, айтпага, «Азаулыдынъ Эр-Досмамбет», «Уьмбет-Али», «Арсланбек», «Шейх-Шамиль», «Стамбылга коьшуьв» эм тагы да бир хыйлы йырларды коьсага боламыз. Сонъгы йыллардынъ ишинде язылып алынган «Эр-Таргылдынъ» толы вариантлары, «Тоьлеген мен Кыз-Йибек», «Козы-Коьрпеш — Баян-Сылуь», «Эр-Касай», «Муьсевке», «Ногайдынъ кырк баьтири» деген бек уйкен йырдынъ кесеклери, «Манашы-баьтир» эм баскалай коьп асыл йырларымыз аьли де язылмаганына шаат.

Ставрополь крайдынъ Нефтекум районьндагы Кара-Тоьбе авылда

¹⁵ Йырлар, эртегилер, айтувлар эм такпаклар», Черкесск, 1955 й.

¹⁶ Кобан ногайлары — соьлеги ногайлардынъ эки уйкен кесегининъ бириси (баскасы ногай кырларында яшайтаган ашыкулак эм дагыстан ногайлары-караногай). Сога келисли ногай тили де эки уйкен диалектке боьлинеди — Кобан-ногай эм Караногай.

¹⁷ Ногай халкынынъ баьтир йырларыннан эм ашыклык дестанлардан йыйынтыкка кирмей калганлары да аз тувыл. Айтпага, «Эр-Таргыл», «Казы-Туган», «Копланлы-баьтир», «Манашы», «Коьрегуьл» деген баьтир йырлары эм «Тоьлеген мен Кыз-Йибек», «Козы-Коьрпеш — Баян-Сылуь», «Ариз бен Ханбер», «Шахисмаил» эм с. б. ашыклык дестанлар киргистилмедилер.

яшайтаган Зеид Кайбалиевтинъ айтувына коьре, «Ногайдынъ кырк баьтири» деген уьйкен йырды 1928-нши йылда Ыдырыс — йыравдан Мутенин И. Т. Зеидке яздырып алып кеткен. Йырдынъ кайда экени соьле белгисиз.

Кумуков Хаджи-Исхактынъ айтувынша, революциядан алдын ногай йыравлары «Кокше-баьтир», «Манас», «Эр-Касай», «Дели Агыс», «Камыр-баьтир», «Ормамбетбий», «Эр-Сайын», «Карасай», «Курманбек» эм тагы да баска коьп йырлар йыраганлар. Олардынъ бир кесеги халк авызында соьле де бар.

Эгер баьтир йырларынынъ туьп идеясы коьбисинше ногай халкынынъ баска коньысы халклар ман байланысын коьрсете болса, ашыклык дестанлардынъ идеясы халктынъ ишки яшавына, онынъ адетлерине, ямагат турмысына каратылган. Эгер баьтир йырларында озь элин суьюв, оны душпанлардан корсала, залым ханлар эм мырзалар ман куьрес акында йыранса, ашыклык дестанларда кыскажылылардынъ ыхтыярсыз яшавы, геройлардынъ класслык тенъсизлиги, олардынъ наьсписиз бахтысы акында айтылады.

Баьтир йырларында эм ашыклык дестанларында поэзия бек куьшли, тили шебер эм бай, ондагы образлар терен эм яркын. Ногайдынъ эпослык йырларында бас геройдынъ суьврети аягыннан басына сол бир йырдынъ ишинде коьрсетиледи. Аьр бир йырда бас геройдынъ яшавынынъ бир эпизодып коьрсетиледи. Онынъ сав оьмиринде болган маьнели куьллыклар айтылып шытады. Эгер биз герой ман 18 ясында рассак, йырдынъ басында кыскаша, герой он сегизге келгенше не зат эткени мей танысамыз.

Эне сол ягы ман ногай эпосы орыс эм баска славян халкларынынъ эпосынан баскаланады.

Ногайдынъ эпослык йырларында кара соьз (проза) кенъ куьлланылады. Кара соьз йырларды бири бириси мен байланыстырады. Аьр йырды кайсы герой кимге эм кашан йыраганын анълатады.

Сосы йыйынтыкка эпослык йырлардан бесеви киргистилди.

Олардынъ ишинде энъ бурынгысы «Айсылдынъ улы Амет баьтир» болады. Йырда 1343 йылда Алтын Ордадынъ тагына олтырган Янбек хан акында айтылады¹⁸.

«Айсылдынъ улы Амет баьтир» йырынынъ идеясы — залым хан ман куьрес, онынъ оьтиргини шыгарув. Аметтинъ де, онынъ атасы Айсыл баьтирдинъ де энъ суьйгени — халкы, тувган эли.

Янбекке бойсынмай, элиннен кеткен Айсыл, элине яв келеятканын билгенде, оьпкесин койып, Янбекке озьни кайтады, улы Аметти согыска йибеди.

Амет баьтир де согыста енъиле баслаганларында, озьнинъ атын ханга берип, оны оьлимнен куткарады. Маьнеси — Амет оьлсе, баска баьтир табылар. Ама кавга заманда хан оьлсе, душпанлар келип, халкка кыйын болар. Ама душпанларды енъген сонъ Амет халктынъ канын эмген Янбек хан¹⁹ ман куьрес баслайды.

¹⁸ М. Г. Сафаргалиев, Распад Золотой Орды, Саранск, 1960 й., 103 б.

¹⁹ Янбек ханнынъ огырсызлыгы, эки юзлилиги, залымлыгы акында ис-

Булкыншагынъ бурарман,
Бурып йолга саларман.
Кедегенъди кесермей,
Кесип шонтык этермен,
Элинъди эки боьлдермен,
Элтеп тавга ябарман.
Боьлик-боьлик этермен
Боьриккен койдай этермен,²⁰ —

дейди баьтир ханга.

Ама аз куьши мен куьшли ханга карсы коьп куьресалмай, ат каргытып, каядан ушып оьледи.

«Шора баьтир» йырынынъ бас геройы Шора бай баласы тувыл. Шора озьнинъ бай болмаганына оькинмейди. Кайтарасына, оьктемсийди:

Тоьре тувыл, караман,
Асылымды сорасанъ,
Ноекис улы Тама ман.
Озь атымды сорасанъ,
Нариктен тувган Шораман, —

дейди озьни акында ол.

Шора Акташыдынъ Алибийн эткен зорлыгына даяна алмай, оны оьлтирип, «бас тасалар ер бар» деп Казанга кашады эм сонда оьледи²¹.

«Бозйигит» йыры ногайлар арасында бек эртеден йырланып келетир. Бу йыр баска халкларда да бар. Ама оларда йыранмай, книга кебинде таралып, тек оқылады. «Бозйигит» сонъгы йылларга дейим тек авыздан авызга коьшип, йыравлардынъ авызында етти. Кобан ногайлары арасында онынъ эки-уьш варианты бар.

Бозйигитти тынъласанъ, онынъ тил байлыгын, суьйген яс юреклердинъ ишки сезимлерин, бири бириси мен кавышар уьшин кайдай кыйынлыктан да коркпаякларын коьресинъ. Сайбямалга сав дуньяда Бозйигиттен артык йок. Ога мал, муьлк, патшалык керек тувыл, кыздынъ суьйген юреги тек Бозйигитти тилейди.

Сайбямалдынъ атасы Бозйигитти оьлтирткенде, кыз атасына айтады:

Темир алтын болмас ты,
Сенинъ суьйген Зайтонынъ,
Бозйигиттей болмас ты.
Бозйигиттинъ суьегин
Мынъ Зайтонга бермеспен.
Бозйигиттинъ бир туьгин,
Алтын уьйге бермеспен.

торияда да айтылады. Такка олтыраак уьшин ол озь кардашлары Динибек пен Хызырбекти 1343 йыл оьлтирген. Янбек озьни де озь улы Бердибектинъ колыннан 1357 йыл оьлди (М. Сафаргалиев, Распад Золотой Орды, Саранск, 1960 й., 103, 109, 111 б.).

²⁰ А. Джанибеков, Соьз казнасы, т. I, 42 б. (КЧНИИ фонды).

²¹ «Шора баьтир» йырынынъ коьп вариантлары бар. Олардынъ басын-

Ама суьйискен юреклер мыратларына егалмадылар. Тавлардан, тенъизден оутуп ашыгына келген Бозийгит суьйген кызы ман кавышалмай, элиннен, халкынан узакта Сайбямалдынъ огырсыз эм залым атасынынъ колыннан аьжелни табады.

«Карайдар ман Кызыл-Гуьл» озининъ идеясы эм шеберлиги ягыннан шыгы халк йыры. Ол ногай халк поэзиясынынъ йогары уьлгиси, алмас-якуты. Ашыклык дестанлардынъ ишинде оны халк айлак бек суьйип йырлайды. Йырдынъ идеясы — бурынгы дуньяда ярлыдынъ баласына оз наьсин талпага кыйын экени, кыскажаклылардынъ оз басына не тувыллыгы. Кул баласы Карайдар мырза кызын суьеди. Ама бай кызын калынсыз алып болмас. Мал излеп, казаклыкка кеткен Карайдар, астындагы атыннан да айырылып, калай кеткен болса солай, мырза кызын бай улына береек болып той этип турганда келеди.

Халкка якласкан, ханлардынъ оьтиригин коьзинше айткан, оларга ырыясымаган оьктем баьтир Адиль-Солтанды оьлтиреек мырад пан алдавлык пан Туьрк патшасы ман Крым ханы узак Иранга кавгага йибередилер. Адиль-Солтан сонда оьледди.

Революциядан алдынгы йыр казнасында ногайдынъ казак йырларынынъ катпары айлак калын. Казак йырлары — оз авылында кешиналмай, байлардынъ эткен зорлыкларына тоьзалмай, оларга бойсынмас уьшин, олардан оьшин алар уьшин ят ерлерге «казак шыгып» кеткен ярлы ногай йигитлердинъ шыгарган йырлары.

Казак йырларында ярлылык акында, ягызлык акында, тувган ер, суьюв, байлардынъ зорлыгы, ата юрты, кара халк, тенълик, баьтирлик, коркаклык акында соьз барып, ол темалар философский шешиледи. Ама йырлардынъ бас идеясы — байлар ман, тенъсизлик пен куьрес.

Сосы ойды казак йырларынынъ кайсысында да коьрмеге болады.

Казаклардынъ энъ суьймес явы — байлар эм ярлылык. Энъ суьйгенлери — халкы эм тувган Эли.

Ярлылыкка сеп ти деп,
Байдынъ кызын алмынъыз.
Ярлылыкка сеп ти деп,
Байдынъ кызын алсанъыз,
Элимизге яв шапса,
Яв кайтарган эр тувмас, —

дейди казаклар.

Казак йырларында кадемсиз халктынъ абдилли яшав акында ойы, уьмити эм онынъ коьнъил сезимлери, яшав мырады коьринеди.

Ашыклык йырлары яшав йырларынынъ ийги кесегин бийлейдилер. Аьдемнинъ тыскы ярасыклыгы, оннан да бек ишки, акыл эм кылык ярасыклыгы, яслардынъ йигитлиги, ашык болганлардынъ таза суьйислери — минне революциядан алдынгы ашык йырларынынъ темалары. Ама таза суьйис коьбсинше суьйгенлерге наьсин аькелмейди.

да эм сонъында бир хыйлы баскалыклар бар. Бирерлеринде йыр Нариктинъ кыз алгаыннан басланады. Пишесин зорлак болган ханды оьлтирип, Нарик крым ногайларына кашады, Сонъ Шора тувалды.

Ногайдынъ эски ашык йырларын тынъласанъ, коьз алдынъа эки коьзн яска толган ногай кыздынъ мунълы юзи желеди. Суьюв суьйгенлерди куьвандырмайды, неге десе, куьшли суьйисувдинъ артыннан кавышалмав эм айырылысув келеди.

Тенъсизине берилген кызлардынъ эм малы йоклыктан суьйгенин алалмай казак шыгып кеткен яслардынъ йырлары ййы расадылар. Бирер йырларда аьелде кыскажаклыды корлав эм кызды суьймегенине ыслап беруьв каргалады.

Куллык йырларын алып карасанъ, куллык та рахатлык эм куваныш аькелмейтаганын коьремиз. Ногай эгиншилерге эм малшыларга — шегертки де, боьри де, байлар да яв. «Боьри» йырында йырав халкка боьриден эсе кыйыншылардынъ канына тоймаган Коьккоьз аьжидай байлар коркынышлы экенин аьнлатады. Соннан себеп, йырав Коьккоьз аьжи мен куьресте боьри мен бир тил табады, оны Коьккоьз аьжининъ отарына шаптырады.

Революциядан алдынгы ногай эгиншилердинъ канлы явы шегерткилер эди. Аьр йыл сайын яйкалып биткен аслыкка коькти каплап шегерткилердинъ келуьви кыйыншы халкка ашлык аькелетаган эди. Эне сол зат акында айтылады «Шегертки» йырында.

Ама кайдай кыйынлыклар да кара халктынъ куллык суьерлигин корлап болмаган. Соннынъ уьшин де «Шегертки» йырында халк коьнъили мыдах тувыл. Онда халк оз куьшининъ енъеегине сенгени коьринеди.

Бу йыл ша булай болган,
Аьр йыл коьрмем яманды.
Бу йыл булай болды деп,
Биз коймаспыз сабанды, —

дейди йырав.

Аьдет, той йырлары — олар ногай халкынынъ аьвелги аьдетлери мен, соьле йок болган яшав турмысы ман таныстырады. Аьдет йырлары бек аз язылып алынган. Динди яклавшылар «йырлаган, бозлаган, бийген куьнах, аллага ассы болув» деп ыйнандыраак болганлар. «Яханемде ятаяк тек йырлаган тувыл да, тынълаган да бара-бар» дегенлер.

Аьдет йырларынан сосы ййынтыкка тек той эм бесик йырлары ман бозлавлар кирген.

Ногай тойы, Кавказдынъ баска халкларынынъ тойындай болып, туьрли-туьрли, бири бириси мен байлы аьдетлер мен аткарылатаган, уьйкен аьрекет. Онда биювлер, атшабыслар, куьреслер, ишкилер болады.

Булардынъ аьр бирисине багысланган йырлар йырланады. Тойлавшылар арасында уьйкен йырлар, шыньлар, яньылтпалар, айтыслар болганлар.

Бозлавларды тек хатын-кызлар шыгарганлар. Шебер тилли, сейирли бозлавлар каранъалыкта калган ногай кыскажаклылардынъ поэзияга усталыкларын, олардынъ талантларын коьрсетеди.

Революциядан алдынгы йырлардынъ ишинде халктынъ коьп коьз ясы тоьгилген. Халктынъ юзи тек ойын йырларды эм шыньларды йырлаганда куьлжи шырайланады. Ол йырлар халктынъ авыр яшавынынъ йибаншыгы эди. Авыр куллыктан сонъ халк яхшы куьлеп те билген. Ногай аьдем кор-

каклыкты, мактанчылыкты, сыклыкты, эриншекликти коьрсе, оьткир соьз-
лерди тавып, ондай аьдемге халкты куьлдирип билген.

Солдай этип, караньалыкта эзнетленип, ашлыкта, яланьашлыкта яша-
ган халкымыз, озьининь мынь йылгы ялавьыннь аьр ягын йьрга салып
йьрлап, тоькпей — шашпай буьгуьнги куьнге еткерди.

Улты Октябрь социалист революциясы бизим халкка наьсилли яшав
аькелуьв мен бирге ногай йьрларына коьтере яньы эм таныс болмаган те-
малар аькелди. Эгер революциядан алдын бизим халк зорлыктынь, ярлы-
лыктынь акында, озьининь наьсипсиз яшавы акында бек мыдах болып,
коьз яс тоьгип йьрлаган болса, революциядан сонь ногай йьрларынынь
иши куьлкимге, озьининь коммунист партиясы, комсомол эм халкы уьшин
оьктемликке толды.

Ярым домбра сайлайды,
Бек шувласын, дияр.
Кьрда трактор ойнайды,
Иш яйнасын, дияр! —

деп йьрланган 30-ншы йьлларда.

Партиямыз сав болсын, яшасын,
Ленин айткан йолы ман барааяк.
Коьп макталган Америка
Тезден артта калаяк. —

деп йьрланады буьгуьнги куьнлерде.

Эгер эски йьрларда йьрдынь авторы тек озьин, озьининь яьын коьре
болса, соьлеги йьрларда савлай кыралымыз, онынь алдыда болаагы коь-
ринеди. Автор озьин сав халктан, тувган элинин айырмайды. Соьтгы
йьлларда Тувган Элимиз, наьсилли яшав акында халк авьзында йьрла-
натаган, Кобанда шыькан йьрлардынь бир кесегининь авторлары белгисиз
тувыл.

«Ети йьллык планиннь аты ман», «Суймеклик Янсарай» деген йьрлар-
дынь соьзлерин «Кызыл-Юрт» авьлынынь яшавшысы Коков Солтан шыгар-
ган. «Анамга» деген йьрдынь соьзлери эркин-юртшы Т. Керейтовадыкы.
«Ногай кыз», «Ясылык йьры» деген йьрлар ногай язувшысы Суюн Капае-
тики. «Алтайга кел», «Калма меним куьнама» деген йьрлардынь соьзле-
рин яс йьршы Асият Кумратова язган. «Окувшылар йьрынынь» авторы
кызыл-юртшы Н. Матакаева. «Ногай кызлар», «Походта», «Ногай вальси»
деген йьрлардынь соьзлери Женя Булатуковадыкы болып, Абазова Вай-
дат шыгарган музыкага негизленип, Икон-Халк авьлында тувдылар.
«Икон-Халк» йьрын Кельдихан Кумратова оьз авьлы акында язган. «Ка-
раногай элимсинь» — Д. Шихмурзаевтики.

Озган Аталык согысы йьлларда шыккан йьрларды карасак, олар уьш
кесекке боьлинедилер. Бир кесеги колларына савыт алып Тувган Элин йьрт-
кышлардан коршаламага кеткен эрлердинь шыгарган йьрлары; экинши-
си — суйьикли аталарын, яп-яс улларын эм бебелерин «кан сасыган кав-
гага» озгарып, тоьсегинде тыньш ятып уйкламаган пишелердинь, аналар-
дынь, карындаслардынь шыгарган йьрлары; Тувган Элин канлы явдан

саклава яларын берген йьгитлер акында кавга кутылганнан сонь бир
хыйлы йьрлар шыктылар. Олар кавга йьрларынынь уьшинши кесеги бо-
лады.

Йьрлардынь уьш кесегинде де авторлардынь ата журтын бек суьюви,
халктынь тыньшылы яшавын бузган баскыншыларды ак коьнъили мен
коьрип унамавы эм явдынь енъилегине каты ьнанувы ашык коьринеди.

«Халкым сени йьрлайды» деген йьр, Икон-Халк авьлынынь яшавшы-
сы, кавгада Александр Матросовтай болып, оьз кевдеси мен яв дзотын
яьып оьлген ногай яс, Халмурза Кумуковка багыслап, Джанбулат Туркме-
нов шыгарган. «Мурат» йьры кавгада йьгитлерше согысып, оьлип калган
летчик, кызыл-юртшы Мурат Раскельдиев акында шыккан.

«Каплан-Герей» йьры, 1940-ншы йьлда Фин кавгасында оьлген икон-
халкшы Аюбов Каплан-Герейге шыккан. «Аьскерши йьрынынь» авторы —
он алты ясыннан кавгага кетип, оны басыннан аягына оьтип, тувган авь-
лы Икон-Халкка кайткан Ажгерей Кумратов.

Революциядан сонь шыккан ногай йьрларынынь ишинде энъ де коь-
леми эм халктынь авьзында йьйы йьрланатаганы — ашыклык йьрлары.

Совет властининь берген эркинлиги оьз керегин этти. Совет власти
енъген сонь, хатын-кызлар ямагат яшавында катнаспага, озьине ян-йолда-
сты оьзи сайламага амалы да, ьхтыяры да болды.

Соьлеги яшавда яс пан кыз оьз бахтыларын оьзлери сайлайдылар эм
мал, байлык, оьзден, кул деген затлар олардынь араларына тыгылыспай-
дылар.

Ама соьлеги ашык йьрларында да суьйгенине баралмав, суьйген кы-
зыннан айырылуьв, кавышканнан сонь да бирин бири таслап кашув герой-
лардынь яшав куьнин каранъы этип, оларга «ишинде кеме юзгендей» коь-
зяс тоьктиреди. Суьюв — ол аьдемнинь терен юрек сезими. Ол сезимди тув-
дырмага эш бир законнынь куьши етпеек.

Поэзияда суьюв темасы савлай оьмирлерге де ортак. Ама ногай хал-
кыннь соьлеги ашыклык йьрларынынь шынты юзин иши наьсипке тол-
ган йьрларды тыньласань коьресинь, олар енъеди.

Ногай поэтлерининь бир хыйлы лирика ятлавлары анъга салынып,
халк йьрларына айланганлар. Солардынь бир нешеви йьйынтыкка киргис-
тилген.

«Суьйген юрек» йьрын Кельдихан Кумратова язган, «Янсарай» —
М. Курманалиевтики, «Алагоьз», «Тойда тилек» — Фазиль Абдулжалилов-
тыкы, «Каравынды сагынаман» — М. Керейтовтыкы.

Шынълар эм диярлар — ким оларды билмейди, ким оларды йьрла-
майды. Ногай арасында шыньларды билмейтаган аьдем аз. Олар халкта
эсапсыз коьп болып йьрланады. Йьйынтыкка бир хыйлы шыньлар кир-
гистилген. Шынълар кайдай темага да багысланмага болады. Онда суьйим
акында да, куллык эм аьдетлер акында да, алгыслап эм каргыслап да бар.
Шынълар йьрдай болып куллыкта да, айтыстай болып тойда базласканда
да йьрланады. Аьр куьн сайын яньы шыньлар шыгып барады. Оларды халк
оьзининь коьзи алдында, куллык эткен еринде, оьз авьлында, областинде
эм кыралында болган затлар акында сол сабат шыгарып йьрлайды. Соннан
себеп, шынь ол йьршыдынь болган эм оьзине айтылган затка сол сабат

эткен явабы. Озынның кеби эм маънеси ягынан бизим шынълар орыслардынъ частушкаларына усайдылар.

Калган ногой йырларындай болып, шынълардынъ байыр оыз аяълары йок. Бир ок шынъларды баъление анъ ман, бир ок анъ ман тубрли-тубрли шынъларды йырламага болады. Шынълардынъ ишинде сейирли оьткир соьзлерди эм тувра табылган образларды коьресинъ.

Йырлар — халктынъ культура байлыгы, онынъ узак оьмирининъ янлы шааты. Эгер соьле оьсип бараяткан литературамыз халкка бай емисин берстаган терек болса, ногойдынъ фольклоры, боьтен де йыр казнасы, ол теректинъ ян берген топырагы, шайкаган бесиги, эмгисткен анасы.

Ашим Сикалиев

БУРЫНГЫ ЙЫРЛАР

ЛИРИКО-ЭПИЧЕСКИЙ ПЫРЛАР

АЙСЫЛДЫНЪ УЛЫ АМЕТ БАЪТИР

Бурын заманда Айсыл баътир болган. Ол обзи Янбек ханынъ сарай баътирлериннен саналган.

Айсыл баътир хан ман сыйыспаган, сонынъ ушин хан оны суыймеген эм ога душпанлык саклаган. Ахырында Айсыл баътир хатынын эм Амет атлы ясын калдырып, казаклыкка шыгып кеткен.

Айсыл баътир коьп йыллар агашлыкта яшап, аза бойын туьк басып, аьлемет бир сыпатлы болган.

Ама хан оны мутпаган, кашан да болсын ол мага зарар этер деп, Айсыл баътирди ыслар ушин, кувгыншы аьскер йибереди. Бу аьскер излей юрип, агашлыкта Айсылды табды. Олар алды ман мал сойып, казан асып, Айсылды шакырадылар. Айсыл бир де иркилмей келеди, алдына салынган этти ашаяк болып, явырын суьекти алып карайды эм: «Явырын суьек халктынъ басына кан куйылаягын коьрсетеди, элге яв шабаяк. Элге сондай кыйынлык келген заманда, хан ман душпанлыкты койып турып, халкка ярдамга бармай ярамас», — деп ойланады. «Ал, йигитлер, мен элге кайтаман», — деп орныннан турады. Сол заманда Айсылды калай ыслармыз экен деп кайгырып турган аьскер аьжейип этип, суыйинеди.

Айсыл алды ман оьз уйине келеди. Айсыл уйге келгенде, Амет баътир уйде йок эди. Атасыннан яслай калган Амет оьсип йигит болып, атаклы баътирлерге саналып юри экен.

Бир заман Амет уйге кайтып келеди, азбарда байлы турган уйкен атты коьрип, уйинде бир баътир конак барлыгын сезинеди. Амет уйге кирип, атасын коьрсе де танымайды. Ол Айсылдынъ оьзине коьп карамай, тамга суьелген Айсылдынъ аьдем коьтере алмаган ок-яйына карайды. Амет Айсылдан ызын сорап, ок-яйды алып тартып жарайды, Коьп, баътирлер тарта алмаган ок-ясы Аметтинъ иркилмей тартканын коьрип, Айсыл баласынынъ баътир болаягын сезинеди. Соннан сонъ Айсыл Аметке атасы экенин билдиреди.

Сол арада калмык ханы буларга кавга этип келеек болады деген хабар келеди. Явга Айсыл баътир оьзи бармай, баласы Аметке барувга ызын береди эм де Аметти бир картка

йибереди. Ол карт Аметке озининъ саклап койган ок-яйын эм бир яхшы юйрик атын береди. Явга бараяк баьтирлер ушин хан сарайында той этилип, баьтирлер ат шаптырып, ойын этип туру экенлер.

Солар ишине Амет баьтир де атланып келеди. Ойнаган атлар ишинде Амет баьтирдинъ аты баьрисиннен де озады. Хан Аметти танымай, бу кимнинъ ясы экен деп сорайды. Айсыл баьтирдинъ ясы деген соьзди эситкенде, завкланып турган ханнынъ шырайы сытылады.

Явдынъ келяйтканын эситип, хан аьскери мен шыгып согыс баслайды. Душпан ягы енъеди. Ханнынъ коьп аьскери кырылып, оззи колга туьспеге аз калады. Сол заманда Амет баьтир оззининъ юйрик атын ханга берил кашырады. Хан оьлимнен калганына суьйинип, Амет баьтирге Шаарбек атлы кызын беруьвге соьз береди. Амет согыс майданында калады, хан кашып кутылады.

Хан янындагы саклавлары ман арып-талып кайтканда, йолда Бугалы байга тыншаймага токтайды. Бугалы бай оззине конакка хан келгөнге суьйинип, бек уйкен сый этеди. Хан кайтар заманда Бугалы байдынъ улы Темирге Шаарбекти берип, куда болаякка соьз береди. Хан ман куда болуьвга суьйинип, Бугалы бай той этип, коьп савкатлар ман хан сарайына келеди.

Сарайда уйкен той болып турган заманда, Амет баьтир душпанды енъип, коьп олжа ман аман-сав кайтып келеди. Ханнынъ ваьдесинде турмаганын коьрип, Амет баьтир тувра сарайга келип киреди. Аметти соьыста оьлип калар деп ойлаган хан коьрип, адап калады. Хан Аметке бир аяк кымыз береди. Амет кымыз аягын колга алып, булай толгайды:

Ана Эдил бастан булганды,
Тезден тынса ийги эди.
Анасыннан тел козылар айырылды,
Аналарын тездеп тапса ийги эди.
Айсылдынъ баьтир Амети атланды
Оьлен битпей, шоьп кенпей,
Омырткасын ез алкадай ол буькпей,
Оьлимши яман иске ол ушырамай
Бу языдан тегин келсе ийги эди.
Усарма, яннар, усарма,
Аргымактай айваннынъ
Аягын ший йибек пен тысарма,
Элдинъ басы Янибек хан
Бугалы байдынъ улына
Бугасын баккан кулына
Айсылдынъ баьтир Амети савында
Кызын берер усарма?

Усады, яннар, усады,
Аргымактай айваннынъ,
Аягын ший йибек пен тысады,
Эки юзли Янибек,
Бугалы байдынъ улына
Бугасын баккан кулына
Айсылдынъ баьтир Амети савында
Кызын берер усайды.
Булкыншагынъ бурарман,
Бурып йолга саларман,
Кедегенъди кесермен,
Кесип шонтык этермен,
Элинъди эки боьлермен
Элтир тавга ябарман,
Боьлик-шоьлик этермен,
Боьриккен койдай этермен
Бу айтканымды этермен,
Мырадыма етермен,
Бу айтканымды этпесем,
Мырадыма етпесем,
Атам Айсыл, мен Амет,
Атамнан уьлис те алмай, мал да алмай
Арам аьвлет кетермен.

Бу соьзлерди айтып, Амет баьтир кымыз аягын ерге атып, шыгып кетеди. Хан ашувланып, Аметти оьлтиртсек болады, ама картлар макул этпейдилер. Соьнъ Аметтен кутулув йолын излеп, хан картлардан кенъес сорайды. Картлардынъ бириси: эки киевди шатраш¹ ойнатпага керек, кайсысы утса, Шаарбек соныкы болар, деп кенъес береди. Амет те, Темир де разы болып, шатраш ойнамага киристилер. Ханнынъ кызы Шаарбек экинши уйде тенълери мен олтыры экен. Аметтинъ аьлин билер ушин, боьлеклер берип бир кызды йибереди. Бугалы байдынъ улы Темир ханнынъ кызын сыйлап, боьлекти басына коьтереди, ама Амет баьтир хан кызынынъ боьлегин астына басып олтырады.

Боьлек аькеткен кыз ойында Аметтинъ енъиле баслаганын коьрип кетеди. Йиберген боьлеклерди Темирдинъ басына коьтергенин, Аметтинъ астына салганын эситкенде, Шаарбек: «Бай баласы коштан² экен, баьтир баласы йигит экен»,— деген. Ойында Аметтинъ утылаягын эситип, Шаарбек оззи келип терезеден сыгалап карайды эм булай толгайды:

Атты аттай ойнатсанъ
Пилди пилдей кадалтсанъ

¹ Шатраш ойыны — шахмат ойынына усаган ойын.

² Коштан — ырыя.

Ханнынъ кызы Шаароек,
Туьсер бугай курыкка.

Соннан сонъ Аметтинъ коьзи ашылып, ойында утып шыгады. Бу хабар ханга эситилгенде, ол ашувланып, кызымды Аметке кене де бермен деди. Амет яхшылык пан ис шыкпаягын билип, кызды алып кашаяк болады. Атын яхшы яраклап, кызга бараек кешеде агына карап булай толгайды:

Сыдырув арка, сылув тоьс,
Сыдыра шапшы, юйригим,
Бетегели бийнар тоьс,
Бек ювыршы, юйригим,
Сарай алды тар сокпак,
Ян алып, ян бермеге барамыз
Ашувынъды куьл юзинънен шыгарып
Аягынъды сайлап басшы, юйригим.

Соннан сонъ Амет баьтир атланып Шаарбек яткан ушпа шарлак алдына барып турады. Аметтинъ келгенин билип, Шаарбек ушпа шарлактан каргып атылады. Амет оны ямышыга туьсирип алады.

Калмыктан тартып алган хан
тамгалы кара атты,
Сарай якка каратты,
Атадан калган алты кулаш шал атты
Шарлак баска ойнатты,
Шаарбектей аьруьвди
Тавга алып йьнеди.

Амет пен Шаарбектинъ кашканын эситип, хан кувгыншылар йиберди. Кувгыншылардынъ баслыгы Алав баьтир болган. Алав баьтирдинъ ювыклап келгенин билип, Шаарбек тынышсызланганда, Амет баьтир булай толгайды:

Йыламашы, канышым,
Ат уьстинде ел алар,
Кобзинъ сисер, янышым.

Шаарбек:

Мен йыламай ким йылар,
Артымыздан Алав баьтир келеди,
Онъ колында огы бар,
Сол колында яйы бар,
Каршылдатып атпага
Энди ювык келеди.
Астымызда хан тамгалы кара ат,

Кабыргадан ок тийсе,
Кан шоркырап бек акса,
Бу каралды улы йол,
Сулайып ерге йыгылса,
Коблем ийги коьп яман
Артымыздан кувып келген душпанга
Олжалыкка мен калсам
Онда куьним не болар?

Амет:

Йыламашы, канышым,
Ат уьстинде ел алып,
Кобзинъ сисер, янышым.
Артымыздан Алав баьтир келсе де,
Онъ колында огы бар,
Сол колында яйы бар,
Каршылдатып атпага
Энди ювык келсе де,
Астымызда хан тамгалы кара ат,
Сулайып ерге йыгылмас,
Бир карарды таптырар.

Шаарбек:

Мен йыламай, ав немиз, ким йылар,
Артымыздан Алав баьтир келеди,
Онъ колында огы бар,
Сол колында яйы бар,
Каршылдатып атпага,
Энди ювык келеди.
Куьбе бузып ок тийсе,
Оьпкеликтен ок шыкса,
Нарт баласы эр эдинъ,
Бу каралды улы йол,
Сулайып ерге йыгылсанъ,
Коблем ийги коьп яман
Артымыздан кувып келген аьскерге
Олжалыкка мен калсам,
Онда куьним не болар?

Амет:

Йыламашы, канышым,
Кобзинъ сисер, янышым,
Артымыздан Алав баьтир келсе де,
Онъ колында огы бар,
Сол колында яйы бар,
Каршылдатып атпага,
Энди ювык келсе де,

Куьбе бузып ок тийсе,
 Оьпкеликтен ок шыкса,
 Нарт баласы мен оьзим,
 Сулайып ерге йыгылман.
 Мен юрмеген ер барма,
 Сынаспаган эр барма?
 Аскар-аскар, аскар тав,
 Эригип аньга шыкканда,
 Алдымыздан балалы булан оьткенде,
 Алав баьтир атканда,
 Баласы аксай берип кеткенде,
 Айсылдынъ баьтир Амети атканда,
 Баласын койып анасынынъ
 Явырынынъ кос куьзгисин бузганда,
 Огым оьте шыкканда,
 Кара таска капканда,
 Сенинъ атанъ Янибек хан,
 Табан салып тартканда
 Табан салып алалмай,
 Ат куйрыкка такканда,
 Эл ямагат йыйылып,
 Тамашага бакканда,
 Каралыкта кез юрп,
 Куьш сынаскан эрдир мен.

Сол заманда Алав баьтир йолдасларын артта калдырып, оьзи етип келеди эм Аметке карап: «Амет, мен сени мен согыспага келмедим, хан йиберген сонъ амалсыздан келдим. Сен де мендей бир баьтир болганлыктан, мен сенинъ акынъда билемен. Минне бу бармагыма огынъды ат!» — деп Алав баьтир юван бармагын коьтерип турды. Амет ок атып, онынъ бармагын яралады. Соннан сонъ Алав баьтир жери кайтып, артта калдырган йолдасларына барып: «Аметти енъип болмаяк. Минне коьресизбе, меним де бармагымды яралады», — деп яралы бармагын коьрсетти. Оны коьргенде, кувгыншылар коркып кери каштылар.

Соннан сонъ Амет баьтир Шаарбек пен бирге аман сав тавга барып еттилер эм сонда яшап калдылар.

Тура бара Аметтинъ янына хан, бий, байлардынъ зорлыгына даяна алмай, элден кашып шыккан йигитлер йыйыла бердилер.

Хан Аметти ыслатып оьлтиртуьвдинъ амалын эрте-кеше ойлайды. Ахырында бир карт Аметти ыслатаяк болды. Ол карт ханнан бир аз аьскер алып эм бир юйрик ат минип, Амет турган ерге барып, аьскерин тасада калдырып, оьзи «Амет» деп кышкырады. Амет шыкса кашады. Бу ис Аметтинъ йолдасларына шек туьсиреди. Олар Аметти хан ман

хабарласады деп шекленедилер эм бас коьтередилер. Амет оьзининъ тазалыгын ыспат этер уьшин, суьйикли атына атланып, Шаарбекти алдына алып, каядан атылып оьледи. Оьлер алдында Амет суьйикли атына карап, булай толгайды:

Аскар-аскар, аскар тав,
 Сенсинъ меним бийигим,
 Асылым кара киси улыннан,
 Атымды сен шыгардынъ, юйригим.
 Асувлы казан, ягувлы от,
 Ас келтирген юйригим,
 Шагыл-тагыл тавлардан
 Шакал оьтпес йоллардан,
 Камалаган каты душпан явлардан,
 Ян куткарган юйригим,
 Бу дуньяды коймай энди ис болмас,
 Мен дуньяды койганда,
 Куйрыгынъ, ялынъ кыналап,
 Сен де калма, юйригим.

КАРАЙДАР МАН КЫЗЫЛ-ГУЬЛ

Карайдар:

Айт десенъиз айтайым
 Аьр тараптан баслайым
 Айт деп миннет этесиз
 Сизинъ коьнъил хошлайым,
 Ойын мынан куьлкиди
 Бу вайымга коспайым
 Олтырынъыз эситип
 Кызыл-Гуьл ярдан баслайым.
 Дивана болып, йоралар
 Коьп кыдырдым кырларын
 Ал эндиги Карайдар
 Калдырмай айтсын сырларын,
 Олтырынъыз эситип
 Эки ашыктынъ йырларын.
 Ал такыя, кис боьркинъ
 Яркырайды басынъда
 Коьгершиндей гоьзелим
 Аьруьв эдинъ ясынъда,

Калды меним назарым
Кабагынъ ман касынъда,
Каранъада юргенде
Шам янады басынъда.
Мисли алма емиси
Ак тобсинънинъ устинде
Ашап тоймас абдем зат
Емисинъди, ян билбил,
Мунъшылыгым айтайым
Яхшы тынъла, Кызыл-Гуъл.
Суурдим давран, Кызыл-Гуъл,
Тамам гоъзел шагынъда
Сенинъ теким бир гоъзел
Гуъл явлыгынъ басынъда,
Кел ойнайык экевимиз
Кызыл-Гуъл ярым, бавынъда,
Сол бавынъда ойнасам
Тагар дертим бир калмай
Арманышлы калдым дуньяда
Кызыл-Гуъл ярым, сени алмай.
Арманышлы тувылма
Сени алмай калган сонъ
Ястан бери, Кызыл-Гуъл,
Кобъилим сенде болган сонъ,
Не этейим, Кызыл-Гуъл,
Меннен амал озган сонъ,
Оькинмеймен озганга
Белки сонъы хайыр ды
Икырамсыз бу дунья
Кызыл-Гуъл, сениен айырды.
Кызыл-Гуъл меннен бос калды
Ушпа шарлак ак сарай
Гуъл юзиннен нур тамган
Эки бети алмадай,
Кызыл-Гуълдинъ дертиннен
Зар шегемен бир талай,
Карайдардан айырылып
Кызыл-Гуъл калды йылай
Кара бактым яр болып
Кавысайык биз солай.
Кызыл-Гуъл, ашык йийреним
Бу йырларга кулак сал,
Кыдырып бакша — бавынъда
Кезер эдим бихыял,
Собйлеген соьзинъ насыгат
Ширинликте тилинъ бал,
Касынъ кара хат теким,

Кобзинъ кумар, юзинъ ал,
Гуъл юзинъди коьргенде
Хайран болып калдым лал
Карайдарынъ кетеек
Собзинъ болса, айтып кал.

Зыяда акыл ойланып
Собйлеттирди тилине
Арзын айтты Карайдар
Ашык болган гуьлине,
Талдай ишин ярантып
Минди бедев белине
Кетпек болды Карайдар
Хожа Аштархан элине.

Кызыл-Гуъл:

Кара ерге кар явса
Кара бавырым саз болар,
Хожа Аштархан гоъзеллер
Собйлемеге наз болар,
Кекеллери кыйылып
Ялан селпи кыз болар,
Поктыр хожа Аштарханда
Мендей гоъзел аз болар.
Ал йийренинъ астынъда
Ары да бери кезерсинъ,
Кабагынъ ман касынъды
Явып меннен безерсинъ,
Яхшы мынан яманды
Онда барсанъ сезерсинъ,
Ал йийренди ойнатып
Алдынгыдай шаппассынъ,
Поктыр хожа Аштарханда
Мендей гоъзел таппассынъ.
Куйрыгы кыз шашындай
Ал йийренинъ сылув ат
Болмас хожа Аштарханда
Меним теким гоъзел зат,
Кара ды меним касларым
Ак кагытка язган хат,
Бурынгыдан калгандай
Бу айтканым акыйкат,
Ат оьлтирип таппассынъ,
Ян Карайдар, мендей зат.

Карайдар:

Сен бир ялган ярымсынъ

Юрисим элден кезлеймен
Кызыл-Гуьл, сеннен пайда йок
Мен бир гоьзел излеймен,
Кобзим туьскен гоьзелди
Дуныя берип аларман
Гоьзел суьйсем мен онда
Мекан тутып каларман.

Кызыл-Гуьл:

Касуветим казандай
Кайгым уйдей тав болар
Карайдар, сеннен айырылсам
Баьри мага яв болар,
Карсы алдынъда кайырып
Шалып кетши коьзинъ мен
Ян Карайдар, ашыгым,
Алып кетши оьзинъ мен.
Оьмирим оьтер, Карайдар,
Бир хабарынъ билгенше,
Карсы алдынъда шалып кет
Кара бавырым тилгенше,
Кара кийип олтырсам,
Ойнаганша, куьлгенше,
Уьмит уьзбем, Карайдар,
Бу дуныяда оьлгенше
Белки мени яр суьер
Сен айланып келгенше.

Карайдар:

Айланарман, Кызыл-Гуьл,
Оьмирим онда оьтпесе
Каврин баска мал кайда
Казак шыгып кетпесе,
Ал йийренди соьрман
Бир куьн мунда етпесе,
Эш бир аьдем кол катпас
Амалынъ колдан кетпесе.

Кызыл-Гуьл калды зар болып
Ушпа шарлак сарайда
Тел тарагы колында
Кызыл-Гуьл басын тарайды,
Явырын япкан йийрен шаш
Явган кардай борайды,
Гуьл явлыгы басында
Тартып ягын орайды
Кыналы бармак Кызыл-Гуьл

Терезеден карайды,
Токтатып Карайдарын
Кызыл-Гуьл явап сорайды.

Кызыл-Гуьл:

Кызыл-Гуьл ярдан айырылып
Карайдар, калай кетерсинъ?
Бараяк еринъ узак ты
Оьлип калсанъ нетерсинъ?
Ашыгынъ эсинъе туьскенде
Ах сени, деп айтарсынъ,
Ян Карайдар, ашыгым,
Неше куьннен кайтарсынъ?

Карайдар:

Ал йийреним астымда
Авыл коьрсем елермен
Колтыгымда кобызым
Ойнарман да куьлгермен,
Аьжел алыс туьыл ды
Ваькыт етсе оьлермен
Алгасама, Кызыл-Гуьл,
Алты айдан сонъ келермен.
Зыяда акыл ойланып
Ширин соьйлер кызыл тил,
Куралай токсан куьнинде
Мен келермен, ян билбил,
Кадирли язда келмесем
Яр суьйгеним соннан бил
Гоьзел суьйсем мен онда
Белки кайтпан, Кызыл-Гуьл.

Кызыл-Гуьл:

Ятсам, турсам, Карайдар
Сен боларсынъ тилегим
Тал мойнынъа салганман
Кардан ап-ак билегим,
Карайдар, сеннен айырылсам,
Кыса баслар юрегим,
Юрегимнинъ ылажын
Табар мекен яракшы,
Яхшы йолга бар энди,
Кобрискенше куьн яхшы.
Ушпа шарлак сарайда
Кызыл-Гуьл калды зар болып,
Айланамды сув алып,
Юрер ерим тар болып,

Ушып барсам артыннан
Кос канатым бар болып,
Келер мекен Карайдар,
Кара бактым яр болып.
Кара лашын кусымды
Оыз колым ман кашырдым,
Каршыгадай Карайдар
Туварыннан ушырдым,
Йыламага уялып
Йыр ман коьньилим кеширдим
Карайдардай каьрипти
Оыз бактына тапшырдым.

Карайдар сол кетуьв мен кетип, йолы Кырымга ыласады. Кырым ханынын куьресли, ярыслы уйкен тойы болып туры экен. Ат ярыска Карайдар да косылады. Ал йийрен озып, Карайдар баргы алады. Ал йийренге кырымлылардын коьзи туседи. Хан баласы Карайдарга элши йиберип, ал йийренди сатсын деп тилейди. Карайдар унамайды. Хан баласы ашувланып, куьш пен тартып алмага бел бувады. Эки-уьш куьннен ял этип, Карайдар йолга шыгады. Хан баласы Карайдардын артыннан куьш барып, саклавларыннан ыслатады. «Сыйлаганды билмединь, энди ал йийренди сатсань да, сатпсань да калдыраяксынь», — дейди. Сол заманда Карайдар колына коьзын алып ййрлайды:

Асылы айван болса да
Етпес буга ушкан кус,
Аьр мыратка еткерген
Ал йийренге коьньилим хош,
Юз мынь алтын берсень де
Кене бермен сага, дос.
Ушкан кустай ал йийрен
Юриси артык зыяда
Эш те коркпан дуньяда
Ялгыз юрсем кайда да,
Минсем айван дуьлдили,
Болмас эш бу дуньяда.
Кыр кысладым япанда,
Ал йийреннинь айыннан
Асырадым, сакладым
Асыл эттим тайыннан,
Есир алдым баргыга
Кырым ханнынь тойыннан,
Савкат болсын ширин ян
Ал йийреннинь басыннан;
Кыздай айван кылыклы

Токсан оьнер уйренди,
Берсень савлай Кырымды
Кене бермен йийренди.

Хан баласы саклавлары ман йыр тынглап, мавыгып турганда, Карайдар ал йийренге атылып минип кашады. Каты шабыс пан ал йийрен кувгыншыларды еткермей кетсе де, бир ерде суьринип, йыгылып оьледи. Соннан сонь Карайдар явав калып, амалы куьрып керн кайтады.

Карайдардын кайтар заманы озып, кайгысыннан кан ютып юрген Кызыл-Гуьл, куьнлердинь биринде, ясында Карайдар ман бирге ойнаган терек астында олтырып, муньланып ййрлайды:

Ваьдеси озды Карайдар,
Куьрылды язлык сабаны,
Алты карыс, бир суьем
Ал йийреннинь табаны,
Кызбай йийрен ювирмас,
Тап айваннынь шабаны,
Карайдардан кол уьздим
Озды ав келер заманы.
Карайдарым, дертиннен
Калай сабыр этейим,
Ызынь ызлап, Карайдар,
Мен артыннан кетейим,
Кара басым хор болды
Кайда мекан этейим,
Ишим толар дерт минен
Ойнамаса, куьлмесе,
Кызыл-Гуьл каьрип не этсин
Бир хабарын билмесе,
Келер бугай Карайдар,
Аьжел етип оьлмесе.

Кызыл-Гуьлдинь авазын эситип, ян-бийкеси келип шыгады. Кызыл-Гуьлди юбатып, ян-бийкеси сорайды. Кызыл-Гуьл ян-бийкесине карап явап орнына муньланып ййрлайды:

Кешикти ярым келмеди,
Озды заман болды кеш,
Оьлип калса Карайдар,
Калай болар меним ис?
Оьлип калса Карайдар,
Кызыл-Гуьлге болды куьш,
Дивана болып дертиннен,
Кыйын болар меним ис

Карайдарым келгенше,
Алгасайман, ян-бийкеш.

Ян-бийкеш:

Деди сонда ян-бийкеш,
Бу айтканым болгайма?
Келеегин билейим,
Ишинъ бурып толгайма?
Карайдардынъ дертиннен,
Кайгы тутып мунъайма!
Кайтар бугай Карайдар
Ер кыйыры туврадан,
Карайдар ман кавысып,
Сонда болар мырадынъ.
Алтын тактынъ уьстине,
Ал шымылдык курайык,
Алгасама, Кызыл-Гуьл,
Бир аз куьнге шыдайык,
Хан касында балшы бар,
Юр экевимиз барайык,
Бал аштырып, Кызыл-Гуьл,
Карайдарды сорайык.

Кызыл-Гуьл:

Меним йогым излеген,
Антлы кыймас, сен заршы
Карайдардынъ хабарын
Билер мекен ол балшы,
Мени коьрсе авьлигер
Мен калайым, сен баршы!
Оьткен юма куьнниде
Кыдырдым ханнынъ базарын,
Ятсам, турсам ойлайман
Карайдардынъ кайтарын,
Онда барсам сав келмем
Салса мага назарын.

Ян-бийкеш:

Кыдырып юрсенъ, Кызыл-Гуьл,
Шыпа болар дертинъе
Эш бир аьдем коьз салмас
Кардан ап-ак бетинъе
Туьспес аьдем назары
Явлык тутсак бетинъе.

Соны ман ян-бийкеши Кызыл-Гуьлдинъ бетине явлык ту-
тып, балшыга бармага деп кетедилер. Кызыл-Гуьл келип
киргенде, балшы оны коьрип йырлайды:

Ал деп уыйге киргенде
Авьликтирдинъ озимди
Акылым тайды басымнан
Бирден коьрип юзинъди,
Айт хабарынъ, бер явап
Эситейик соьзинъди.

Кызыл-Гуьл:

Кара кийип, кан кусып
Кара бавырым тилгенмен
Ятсам пикир, турсам ой
Бир дерт минен оьлгенмен,
Бир хабарын биле алмай
Сеннен сорай келгенмен.
Хан касында балшысынъ
Оьнеринъди коьрейим.
Карайдардан хабар бер,
Алтын-казна берейим.
Ваьде эткен Карайдар,
Язлык баар заманын.
Карайдардай каьриптинъ
Билерсинъме хабарын?
Юрегимди коркытып
Айтпа мага яманын.
Кешикти ярым келмеди
Ютты мекен кара ер
Бир хабары билинмей
Оьлди бугай хайран эр
Оьлип калса майданда
Кузгын карга оны ер.
Сеннен сорай келгенмен,
Туврасыннан хабар бер.
Ал йийрен ди аты онынъ,
Канаты бар суьбеде,
Куралай токсан куьнниде
Мен келермен, деп эди,
Озды язлар, болды куьз,
Карайдарым келмеди,
Ашылмаган Кызыл-Гуьл
Бир хабарын билмеди.
Ал йийрен ди аты онынъ.
Кабыргада канат бар,
Кара ерде ювырар,
Кулан саннан явса кар,
Ашыгым онда, мен мунда,
Эситпедим бир хабар,
Ятсам пикир, турсам ой,

Карайдарга болдым зар,
Аш балынды коьрейим,
Аман мекен Карайдар?

Балшы:

Явырын суьек айтувы,
Ягылмайды кулакка,
Кырым ханнынъ колында
Ала аяк йийрен каска,
Карайдарынъ тутылып,
Кетипти экен кайтпаска.
Тутнак болып туьсипти
Шанкай, Мескев, орыска,
Карайдарынъ кетеек
Оннан да йырак алыска.

Кызыл-Гуьл:

Ал деп уйге киргенде,
Акылымды боьлерсинъ,
Туврасыннан хабар бер,
Танъла бир куьн оьлерсинъ,
Сеннен явап сорамай,
Яхшы бугай кайтканым,
Айландырма, сен балшы,
Акыйкатла айтканынъ?

Балшы:

Ант этемен, Кызыл-Гуьл,
Бу соьзимде хаьте йок,
Карайдардай ашыгынъ,
Кайтпас ерге кетеек,
Коьз дерия етиспес
Коьк тенъизден оьтеск.
Айландырып Кызыл-Гуьл,
Ялган айтпан мен сага,
Карайдардан кем болман,
Кызыл-Гуьл, келши мага.

Кызыл-Гуьл:

Уьмитим бар, Карайдар
Келерме, деп бу куьзде,
Кыз суьвретим бузылып,
Сепкил туьсти бу юзге.
Авызынъ барып уялмай,
Калай айттынъ сен бизге?
Оьз ягдайынъ соьйлерсинъ,
Алданман олай соьзге,

Мынъ йыл турсам дуьняда,
Яр суьймен оннан оьзге.

Балшы:

Мунав сызык айтады,
Аман, деп Карайдарынъ,
Кыялай сызык соьйлейди,
Келе юри ашыгынъ,
Суьйиншиге берерсинъ,
Алтынлаган касыгынъ,
Сыпыра тизип, ас салып,
Алва, секер уьерсинъ,
Буьгуьн тувыл танъла аксам,
Карайдарды коьрерсинъ,
Карайдар ман кавысып,
Дуьня завкын суьрерсинъ.

Бу соьзлерден сонъ Кызыл-Гуьл балшыды каргап, шыгып кетеди. Карайдардынъ карасы йойылып келмей калады. Кызыл-Гуьлди бир мырза баласына ярасадылар. Той уйге алып бармага деп келген кызларга Кызыл-Гуьл мунъ-ланып йырлайды:

Мунъшылыгым айтайым
Ян тенълерим сизлерге,
Дивана болып кетемен,
Бир-бир куьнде туьзлерге,
Коьмекейим буьлкилдеп,
Тилим келмес соьйлерге,
От йибергим келеди
Ушпа шарлак уьйлерге.
Карайдар кеткен элиннен
Казак шыгып былтыр яз,
Тапкан мекен Карайдар,
Аштарханда мендей кыз?
Айырылмага йолы йок,
Аьсирет эдик экевимиз.

Муннан сонъ Кызыл-Гуьлди той уйге алып барып, шымылдык ишине киргистедилер. Бу арада Карайдар элине кайтып келеди. Кызыл-Гуьлдинъ тойы болып турганын эситеди. Тойга емис ала барайым деп, бир туькенге киреди. Эмисти туькеншидинъ кызы береди. Бу хабар Кызыл-Гуьлге эсигиледи. Уьсти басы кирленген Карайдар тойга келеди. Тойдагы яслар, Карайдарды бир каьрип йолавышы экен деп, араларына алып кымыз береди. Колтыгындагы коьбызын коьрип, Карайдарды йырлатадылар.

Карайдар:

Айт десенъиз айтайым,
Кызыл-Гуъл ашык ярдан,
Кызыл-Гуълдинъ этлери
Ак болар явган кардан,
Ширинликте тиллери
Таътли ди секер балдан,
Нур тоьгилген юзлери
Кызыл ды емис нардан.
Бир коьзелдинъ дертиннен
Куса баслай ятканман,
Сол коьзелдинъ дертиннен
Аштарханнан кайтканман,
Аьр нышанын, сыпатын
Йырга косып айтканман,
Сорасанъыз, теьглерим,
Мен бир коьзел йойтканман.
Бир коьзелден айырылдым,
Эй теьглерим, кетейим?
Сол коьзелдинъ дертиннен
Дивана болып кетейим,
Бир хабарын эситесем,
Канат кагып етейим,
Коьзелим мунда йок болса,
Уьмит уьзин кайтайым,
Ишинъизде олтырып,
Аьр нышанын айтайым.
Коьп ти онынъ нышаны,
Эситинъиз теьг йолдас,
Гуъл кызындай толанган,
Сылув шаркы, тогай кас,
Коьрген аьдем аьвлигер,
Коьркемликте тотыгус,
Тотыгустай бир коьзел,
Ашык эди бизлерге,
Сол коьзелдинъ дертиннен
Шыктым япан туьзлерге,
Бир бедев ат мингенмен
Коьзелимди излерге.
Коьптир онынъ нышаны,
Кирпиги кайкы, касы яй,
Кайда коьрсем танырман,
Нар камыстай зыйпа бой,
Коьзелимди табарман,
Эл йыйылган болса той,
Сол коьзелди сорарман,

Толы халктынъ баьриннен,
Дивана болган каьрип яс,
Айырылып ашык ярыннан.
Айтсам аты Кызыл-Гуъл,
Толы халкка яр болар,
Аьсирет, ашык Кызыл-Гуъл,
Ол да мага зар болар,
Коьп коьзеллер коьргенде,
Юрер ери тар болар,
Атын айтсам, билерсиз,
Белки мунда бар болар.
Исми, сойы, белгиси,
Кызыл-Гуъл онынъ аты эди,
Коьрген аьдем аьвлигер,
Сондай коьзел зат эди.
Тотыгустай толанган,
Сылув шаркы турбаты,
Каллери бар бетинде,
Белгили эди сыпаты.
Бер нышанынъ, Кызыл-Гуъл,
Акыйкат ашык яр болсанъ.
Баспан сенинъ уьстинънен,
Кара ерде кар болсанъ,
Кавысайык экевимиз,
Сен де мага зар болсанъ,
Шыксана ярым, Кызыл-Гуъл,
Бу йыйында бар болсанъ!
Кызыл каврак капталым,
Кыска болган тизимнен,
Карап коьзим тоймайды,
Нур тоьгилген юзинънен,
Кайда юрсенъ аман бол,
Салма мени коьзинънен,
Шыкты сесинъ сынъкылдап,
Анълаганман соьзинънен.
Кедай³ баска киймеге,
Коьк корасан тиктирдим,
Кызыл-Гуъл, сени излеп,
Ширин яным терк эттим,
Хабарынъды эситип,
Юрегимди беркиттим.
Сесинъ шыкты сынъкылдап,
Сен бугай деп шек эттим.
Астыма минген бедевим

³ Кедай — ярлы.

Бек ювыра толкысып,
Олтыры экен Кызыл-Гуьл
Тотыгустай кубылысып,
Акылым алды басымнан,
Айле курып, кылпысып,
Шымылдыктынъ ишинде,
Ым кагады, коьз кысып.
Астыма минген бедевим,
Ювыра алмай батпактап,
Уйир болган тайлайын,
Коьп ойнадык яс шакта,
Шымылдыктынъ ишинде,
Мен мунда деп ым какты.

Сол заманда Кызыл-Гуьлдинъ ян-бийкеси келип, шымылдыктынъ бир ягында турып йырлайды:

Аш капынъды як отынъ,
Карайдар келди тыска,
Дуныя наьвмет курылды,
Кызыл-Гуьл, бизим баска,
Антлы кыймас ян-бийкеш
Суьйинши сорап келипти,
Савкат болсын янынънан,
Ал ййирен ат оьлипти.

Шымылдық ашылувга, Кызыл-Гуьл шыгып, Карайдарга йырлайды:

Кара кийин, кан кустым,
Карайдарым, дертинънен,
Келип кеттинъ сен мунда,
Карап калдым артынънан,
Сонда мени сорамай,
Емис алдынъ бир кыздан,
Оьпкем коьп ти, Карайдар,
Кайталмайман ашувдан,
Оьпкем бар ды Карайдар,
Баврым каты ды тастап,
Озды давьрен коьзел шак,
Арманьш пан бу бастан,
Мени булай зар этип,
Коркпайсынъма коьз ястан?!
Не хыял ман кол уьздинъ,
Суьйиклинъ калем кастан?

Карайдар Кызыл-Гуьлдинъ алдына келип йырлайды:

Келген болсам, боларман,
Иок ты ога инкарым,
Коьп ерлерде юргенмен,
Кайтып келдим, ашыгым,
Ырасын сага соьйлеймен
Кызыл-Гуьл, ашык ярым.

БОЗЙИГИТ

Эки ашык, бир-бирлерин туьсте коьрип, суьйскенлер. Ястыпъ аты Бозйигит эм кыздыкы Сайбямал болган. Бозйигит Сайбямалды излеп шыгады эм узак йол юрп, онынъ яшайтаган элине етеди. Кыз, ястынъ келуьвин сезип, касында олтыратаган кызларга йырлайды.

Сайбямал:

Йорга аттай юриси,
Хан затыннан турысы,
Коьрген туьстинъ дурысы
Буьгуьн келген болмасын,
Тез артыннан барынъыз,
Бизден хабар салынъыз,
Ол кайгылы болмасын,
Коьнъилге оны алынъыз,
Калканы бар басында,
Ян йолдасы касында,
Багдад шахар устасы,
Аьзир келген болмасын.
Куьнтувардан келгенде,
Йорга аты елипти,
Ата-анасыннан айырылып,
Бизди излеген болмасын.
Фида кылган ол янын,
Курман кылган коьп малын,
Багдад шахар йигити,
Бозйигит ол болмасын.
Барып юзин коьргенлер,
Каерде деп юргенлер,
Аьдет пинен турганлар,
Бизден хабар сораса,
Бирге алып келинъиз,
Оннан хабар алганда,

Суыйниш хабар салганды,
Алтын юзик, кевхар гас,
Суыйншиге берермен,
Кырк кыздынъ ишинде
Оны яхшы коьрермен.
Хабар алынъыз, досларым.

Бозйигит эм йолдасы, кырк куьн юрип, Сайбямал-
дынъ шахарына келедилер. Олар онда коньп каладылар
эм Бозйигит туьс коьреди.

Бозйигит:

Бир туьс буьгуьн коьрдим мен,
Ярдынъ юзин коьрдим мен,
Ушып тавга кондым мен,
Экев болып конаман,
Ушев болып ушаман,
Куьннинъ юзин капладым,
Конарымды таппадым,
Яр артыннан каламан,
Токтап оны сакладым,
Заманды сонда озгардым.

Бозйигитти излеп кеткенлер таппай келедилер. Сайб-
ямал жасындагы кызларга, юрегиндеги дертин айтып,
чырлайды:

Ети йыл болдым сага заьр
Мен йолынъда интизар,
Янынъ янга косылып,
Бир коьрирге боларма,
Коькиректеги кайгыдан
Кутылар куьн боларма.
Келемен деп айткан соьзинъ,
Ялган болды сенинъ,
Сол кадер саклап келмединъ,
Коьтере ашыкты алгандай,
Бек суьйскен яр эдик,
Ярынъа унафа кылмадынъ,
Ети йылдан бери уьйинънен
Орнынъда эш турмадынъ.

Бу ерден йолашы болып озган Бозйигит Сайбямал-
дынъ йырын эситеди эм ога йыр ман мундай явап кайтарады:

Сени мунда яратты,
Мени анда яратты,

Сени мага каратты,
Мени сага каратты.
Тез табарым кайда дер,
Арада дерия яратты,
Йолда юрдим сув таппай,
Сувда юрдим йол таппай
Доьрт йыл болды йолыма
Айван болып юрдим мен,
Коьп аьсиретлер коьрдим мен,
Табанларым ойылып,
Ултанларым соьгилип,
Не зат излеп юрдим мен,
Атамды да коьрмедим,
Анамды да коьрмедим,
Эш ким билип юрмедим,
Сени излеп юрдим мен,
Сени коьрер куьн болса,
Яным курман кыларман,
Не болсам да боларман,
Мен бир коьпак келгенмен,
Юзинъди туьсте коьргенмен,
Айван болып юргенмен,
Сени коьрер куьн болса,
Не болсам да болганман,
Тавдан тастан оьткенмен,
Бу шахарга еткенмен,
Юзинъди коьрер куьн болса
Ата-анадан да кеткенмен,
Атым меним Бозйигит,
Касымда бар дос йигит,
Эгер сен уьшин яр болсанъ,
Уьйге кирсем керек ти,
Яным суьйген ханымнынъ,
Юзин коьрсем керек ти.

Бозйигит, ярын тавып, уьйге киреди. Эки ашыктынъ рас-
канына куванып кызлар йырлайдылар:

Биринъ нарат,
Биринъ маржан,
Тизилипсиз ярув-яр,
Биринъ алтын,
Биринъ куьмис,
Косылынъыз ярув-яр,
Биринъиз куьн,
Биринъиз ай,
Косылынъыз ярув-яр,

Заманнынъ арты болгышай,
Айырылманъыз ярув-яр!

Бу хабарды кыздынъ атасы болган ханга бир ырыя карт элши бес-кос этип еткереди. Ашувланган хан сонда Бозйигитти олтирмеге деген буйрык береди. Ол затты Бозйигитке бир ярлы кыз еткереди ям яс бас куткарып кашады. Бозйигиттинъ артына кувгын туьседи. Ама оны ыслай алмайдылар. Хан сонда кызынъ озине шақыртады эм Бозйигитке бермееклигин айтады. Сол заман Сайбямал атасына булай йырлайды:

Кулагым санъырав болган,
Айткан соьзинъди анъламан,
Дуния халкынъ акелсенъ,
Эш биревине де караман,
Акылым басган кеткен сонъ,
Сизден акыл алмаспан.
Меннен суьйген кыз тавып,
Суьйгенинъе берерсинъ,
Юрт ишиннен йийдырып,
Суьйгенинъе берерсинъ,
Бозйигитти болмаса,
Эш кимнинъ юзинъ коьрмеспен.
Эгер юзинъ коьрмесем
Тири де болып юрмеспен.

Тамам болмаяклыгын билген сонъ хан, кызымды берем деп, Бозйигитти алдап шақыртады эм ялган той этип эсиртип, олтиртеек болады. Куванган Бозйигит сол тойда эсиреди эм йыгылады. Бу баьледи билип турган онынъ ян йолдасы Кемал куткарув амалын таппайды эм Сайбямалга келип йырлайды:

Хан тойыннан келдим мен,
Ханнынъ ойын билдим мен,
Ханнынъ юзи сувыктыр,
Душпанлары касында,
Бузык экен тойлары,
Кылышлары касында,
Кыраллары алдында,
Куванысып, карасып,
Душпанлары бар анда,
Сеннен мадар болмаса,
Уьйге душпан толгандыр
Коьп ишинде ялгызга,
Оьлер куьни болгандыр,

Элинъ эткен яман ой
Бозйигитке йок дармац
Каьрипти эске алмасанъ,
Бу ойында шыгар ян.
Кенъесте сен де бар болсанъ,
Бозйигитке яр болсанъ,
Досынъ уьшинъ янынъды
Бир касыктай канынъды
Курман кылсанъ керек ти.
Айырып алар киси йок,
Муны билмек керек ти.
Коьп душпаннынъ ишинде
Мойын салып яткандыр,
Мойнынъ салган йигиттинъ
Оьлер куьни болгандыр,
Себеп сеннен болмаса,
Оьлер куьни болгандыр.

Атасынынъ арам ойы акында эситкен Сайбямал ишки барган боьлмеге киреди эм бас деп атасына карап, сонъ Бозйигитке карап йырлайды:

Салам бердик, аталар,
Кутлы болсын тойынъыз,
Коьп халкты йыйыпсынъыз,
Дурыс болсын ойынъыз,
Аллах уьшинъ той болса,
Кой коьздан соьйынъыз,
Душпан уьшинъ той болса,
Азат этип койынъыз,
Бай ишинде ярлыды,
Оьз юртыннан адаскан,
Юртта болса заьрлиги,
Азат кылса керек ти,
Кутыларга заьр болса,
Азат кылынъыз, яхшылар,
Соьгым керек десенъиз,
Аьдем этинъ еменъиз,
Тутылганды куткарып,
Мал соьйынъыз, яхшылар,
Мундай яхшы куьнлерде,
Киси соьйп той эткен,
Эситпедим, коьрмедим,
Мундай яман ой кылган.
Коьп ишинде бир оьзи,
Аздай болган бу каьрип,
Коьл туьбиннен адаскан,

Каздай болган бу каърип,
Ата-анадан айырылган,
Кобзи канлы бу каърип,
Алып келген касында,
Йолдасы йок бу каърип,
Сырын алып сойлесер,
Кенъеси йок бу каърип.
Манълайына язылган сонъ
Кимлер ярлы болмады,
Оъз юртыннан адасса
Кимлер заърли болмады,
Мен йылайман, тилеймен,
Ата мынан анадан,
Хан касында олтырган,
Агалар ман инилерден.
Айткан соъзимди алсанъыз,
Сорагаимды берсенъиз,
Асыллы аъдем болса да
Ян хаътерин билмеймиз,
Эси авган бу каъриптинъ
Алин билмес боларма,
Юрт ишинде ялгызды
Эске алмас куън боларма
Кобп яшаган аъдемлер,
Инилер мен агалар,
Кенъес кылган агалар,
Соъз берсенъиз керек ти.

Атасы эм олтырганлар кыздынъ тилегин кабыл этпейдилер. Сонда Сайбямал ашувланып каты йырлайды:

Акылсызга соъз айтсанъ,
Кобкирегине конмас ты.
Рахимсизге соъз айтсанъ
Не этсенъ де болмас ты.

Сонъ Бозйигитке карап йырлайды:

Патша тойы болар деп,
Куванма бу ойынга,
Шайтан кирсе койнынъа
Кылыш етер мойнынъа,
Ай Бозйигит, Бозйигит,
Кобп ишинде аз йигит,
Ян шыгарга етти бугай,
Акылынъ йок мас йигит,
Ай мас йигит, коъзинъди аш,
Секирип турып эсик аш,

Кылыш шаппай мойнынъды,
Тезлик пинен шыгып каш.

Сайбямал да зат этип болмаганда, касында юрген тенъи.
Кемал йырлайды:

Малынъызды алган йок,
Кобнъилинъиз эш калган йок,
Баланъды сенинъ оълтирип,
Хатынынъды алган йок,
Атанъызды оълтирип,
Малынъызды алган йок,
Суьнъги кылыш янга алып,
Балта-пышак колга алып,
Атанъызды оълтирген
Душпанынъыз бу тувыл,
Эш бир аъдемнинъ канын
Ерге тоъккен бу тувыл,
Заманнынъ ахыры болса да,
Ашылмасын коъзинъиз,
Душпан-явынъ келгенде
Буйырылмасын соъзинъиз,
Хайыры йок ханлардынъ
Соқыр болган куъни экен,
Акылы йок ханлардынъ
Санъырав болган куъни экен,
Куънимиз мундай болганда
Хайырсыз элге келдик биз,
Ай, мас йигит, мас йигит,
Бу шахардынъ ишинде
Бирге юргенге усайсынъ,
Мен элинъде турганман
Ата ананъды коьргенмен,
Сен элинъде вакытта
Бир аз бирге юргенмен,
Сен элинъде хан эдинъ
Эрке оьскен ян эдинъ
Билбил эдинъ еринъде,
Болмас ерге туьсипсинъ,
Кус куткармас каршыга
Бек хорлыкка туьсипсинъ,
Манълайынънан тер агып,
Терен ерге туьсипсинъ,
Тез турмага кайда энди
Янган отка туьсипсинъ,
Соьндирмеклик кайда энди
Эгиз тувган баладай

Айырылмастай куыңлер бар эди,
Бир сабат те касыннан
Шыкпас куыңлер бар эди,
Аман болгыр ян досым
Энди кайда коьрермен,
Бурыңгыдай биригип,
Энди кайда юрермен
Кыямет куың болганда
Коьрсем, сонда коьрермен.

Сайбямал Бозйигиттинъ басына сув куяды. Яс, эсин йыйып, кашады. Кувувшылар оны артыннан етип, яралайдылар. Бозйигит душпанларынан бас куткарса да, мунъланып данъылда йырлайды:

Карлыгаш баласына ем берди,
Кардаш кардашына дем берди,
Ялгызлыкка туьскен меним ялгыз басым,
Меним мунда ятып турганымды ким биледи?
Не этсем де билмейди мени атам,
Йыласам да билмейди мени анам,
Каьрипликке туьскен ди меним ялгыз басым
Йок болды янымда досым-кардашым,
Агаштынъ басын кессенъ туьби калар,
Экевдинъ биревни оьлсе, биревни калар,
Ялгыздынъ оьзи оьлсе, неси калар?
Минген аты кийген кийим явга калар.
Айтайым десем, соьзлерим меним сынык,
Айтайым десем, коьнъилим меним бузык,
Топырак басты йолымды,
Кайгы басты коьнъилимди
Ашылар куыңим боларма экен
Сайбямал ашыгым,
Косылар куыңим боларма экен,
Ойлайман янымды мунда аларма деп,
Ялгыз басым бу ерде каларма деп,
Оьлмей бирев де калмайды,
Коркаман, коьр кебинсиз каларман деп,
Оьлмей ким калады, яраткан сонъ,
Ах, аллах, сеннен баска кадерим йок
Сеннен баска эш ерге барарым йок,
Юрегим ерлерде мунълы болады
Кефинлеп коьр ишине саларым йок.

Бозйигит муннан тагы да авылга айланып келеди. Сонда бу затты бир карт куртка ханга билдиреди. Ханнынъ аьдем-

лери Бозйигитти ыслайдылар эм кыздынъ атасы аскакка аспага буйырык береди. Язалавга бараяткан Бозйигит доси Кемалга карап йырлайды:

Ай ян досым, юбык кел,
Соьзимди сага айтайым,
Аьжел келди бу баска,
Аллах оьмирин айтайым,
Сеннен баска досым йок,
Сырымды кимге айтайым,
Каршыга кустынъ канаты
Кайырылар куың болыпты,
Яндай коьрген кардаштан
Айырылысар куың болыпты,
Ай ян досым, ян досым,
Аьжел бизге етипти,
Энди сени коьрмек йок,
Бу ерден сен кайтарсынъ.
Бурыңгыдай яр болып,
Энди бизге юрмек йок
Ялгыз калган атама,
Йылай калган анама,
Ялгыз улынънынъ соьзи деп,
Саламымды айта коьр,
Ялгызым деп тоймаган
Ялгыз калган анама
Саламымды айта бар.
Бала атадан тувмак бар.
Аллахтынъ эмирин билмек йок,
Аьжел етсе аьдемге,
Дуныяда ога калмаклык йок,
Канатыннан айырылган,
Ялгзыннан айырылган
Кайгысы коьп анама
Сабыр эт деп айтарсынъ,
Кимди балам деп айтар ол,
Кимди мен деп суьер ол,
Мен эсине туьскенде
Янган отка куьер ол,
Кайгысына йолыксанъ,
Сабыр бол деп айтарсынъ,
Басымдагы боьркимди
Оьз колынъ ман берерсинъ,
Коьнъилин авлап юрерсинъ,
Ялгыз улым келер деп,
Атам бизди куьтпесин,
Колымдагы юзигимди алып,

Досым, колынъа салгайсынъ,
Кайгылы анамды коьргенде
Бизди эске аларсынъ.
Ялгызым деп йыласа,
Кобнъилин авлап юерсинъ.
Коп кыйынлыкларды коьрдинъ сен,
Атанънан, ананънан айырылып,
Меним ушин юрдинъ сен.
Яс вакыттан бирге юрип,
Буьгуьн айырылар куьн болды
Сен уйинъе барганда,
Ата анаъды коьрерсинъ,
Барсанъ киси коьргенде
Касынъа келип турсалар,
Йыйылган коьп ямагат
Бизден хабар сораса
Коззи коьрген йолдаслар,
Бирге тувган кардашлар,
Бирге юрген йолдаслар
Мени эске алсалар,
Меним салам берерсинъ.
Бизге хактери калганлар
Коп ишинде бар болса
Разы бол деп айткайсынъ.
Бизим уйге барырсынъ,
Ата-аналарды коьрерсинъ,
Меним ушин йыласа
Кобнъилин авлап юерсинъ.
Айырылганымды билгенмен
Корка-корка юрдим мен,
Сайбямал яр ушин
Бу кыйынлыкларды коьрдим мен.

Бу заман Кемал Бозйигитке явап кайтарып йырлайды:

Ай, Бозйигит, Бозйигит,
Кишкейликтен дос йигит
Энди айырылар куьн болды
Аман болгыр дос йигит
Ананънынъ эмшек суьтин ишкенде
Айырылмастай болып ишкенмиз.
Энди айырылар куьн келди,
Аман болгай дос йигит
Мен уйиме кайтканда
Ананъ шыкса алдыма,
Кайда десе уланым
Не тилим мен соьйлермен,

Не коьзим мен коьрермен,
Не деп явап берермен?
Ай ян досым, ян досым,
Яным курман болса да,
Сенинъ ушин оьлсем де
Коп душпаннынъ ишинде
Кутылмастай куьн болды
Янынъ янга косылган,
Яндай таьтли ян досым
Коп куьн бирге юрмедим,
Тойып юзинъди коьрмедим,
Мундай боларын билмедим,
Каьфир кара курткады
Кылыш пан неге урмадым.

Сайбямал Бозйигитти излеп йобнейди. Сонда той этип турганлардан Сайбямал Бозйигитти сорап йырлайды:

Туье келип бозлайды
Ботасы онынъ барма экен?
Бота коьзли Бозйигит,
Бу ойында барма экен?
Койлар келип манъырайды
Козысы онынъ барма экен?
Козы коьзли Бозйигит
Бу ойында барма экен?
Сыйыр келип муьнъирейди
Бузавы онынъ барма экен?
Бузав коьзли Бозйигит
Бу ойында барма экен?
Билбил куслар сарнайды
Кызыл гуьллер барма экен?
Гуьлдей юзли Бозйигит
Бу ойында барма экен?

Бир яс Сайбямалга явап кайтарады:

Туье келип бозласа
Ботасы онынъ коьп шыгар
Бота коьзли Бозйигит,
Бу ойында йок шыгар.
Сыйыр келип муьнъиресе
Бузавы онынъ коьп шыгар
Бузав коьзли Бозйигит
Бу ойында йок шыгар.
Койлар келип манъыраса
Козысы онынъ коьп шыгар

Козы козэли Бозйигит
Бу ойында йок шыгар.
Билбил куслар сарнаса
Кызыл гуьллер коьп шыгар
Кызыл гуьлдей Бозйигит
Бу ойында йок шыгар.
Кара кайынлы кара орман
Оьтпес ерге кеткен ол
Оьмир бойы юрсенъ де
Етпес ерге кеткен ол
Бозлаган туьелер ботасын
Боьри алганга усайды,
Бозйигиттинъ дуныясы,
Хайыр алганга усайды:
Дуныядынъ коьп даьвлети
Бос калганга усайды.

Сайбямал, муннан кайтып, атасына йырлайды:

Эситтим мен, эй атам
Авылларга кетипсинъ
Бозйигитти оьлтирип
Мурадынъа етипсинъ,
Мурадынъа батыпсынъ,
Калын шинкил ишинде
Бала кийик атыпсынъ.
Мурадынъа батыпсынъ,
Биз алдынъа келгенде
Бизге савга этнединъ,
Атка минип шыгыпсынъ,
Душпанынъды йыгыпсынъ,
Дуныя сага кенъ калды
Оьлмес хабар окыпсынъ,
Бир куьн, ага, йыларсынъ,
Коьп душпанлы боларсынъ,
Иш оьткеннен сонъ файда йок,
Япырактай солырсынъ,
Ойланганынъды билдим мен,
Ойынъ сенинъ сол экен,
Бозйигитти оьлтирип,
Алтын такка олтырып,
Майдан аяк толтырып,
Бу Зайтонды келтирип,
Юрт ишинде тойынъ бар,
Сенинъ сондай ойынъ бар.
Темир алтын болмас ты,
Бакыр куьмис болмас ты,
Сенинъ суьйген Зайтонынъ

Сыртын алтын кылсанъ да,
Ишин куьмис кылсанъ да,
Бозйигиттей болмас ты,
Алтынга бойын боясанъ да
Кене де аьдем болмас ты,
Канатлары кесилсе
Ол да карга болмас ты,
Куьнге бояп келтирсенъ де
Зайтон киев болмас ты,
Бозйигиттинъ суьегин
Мынъ Зайтонга бермеспен.
Бозйигиттинъ бир туьгин
Алтын уйге бермеспен.
Мынъ Зайтонынъды келтирсенъ де
Эш бирин кабыл коьрмеспен
Бозйигитим болмаса
Кызынъ да болып юрмеспен.

Атасы кызынынъ коьнъилин авлап явап кайтарады:

Йылама, балам, йылама,
Эл ишинде яхшы коьп,
Элден элин аралап,
Элден элге юрермен,
Эл ишинде яхшы коьринсе
Сени ога берермен.
Элден элге юрермен
Суьйгенинъе берермен
Уьстимдеги тонымды
Кызым, сага берермен,
Алтынлы отав ясатып,
Кызметшилер коярман.
Басымдагы тажымды
Астымдагы тагымды
Кызым, сага берермен,
Аргымакка мингистип
Мынъ кул сага берермен
Дуныядынъ юзи кенъ, балам,
Коьптен яхшы табылар
Суьйгенинъе берермен.
Мал яхшысын аларсынъ
Тон яхшысын киерсинъ
Элде яхшы коьп, балам,
Суьйгенинъе етерсинъ,
Бузба, балам, ойынъды
Ханлардан хат келеди
Баьри де сени тилейди
Сени алсам деп йылайды

Арысландай йигитлер
Баъри де сени тилейди.
Шакырып алып тургыстып,
Юзин сага коьргистип,
Йылама кел, ян балам,
Суьйгенинъе берермен.

Кыз атасына тагы да коьнъилиндегин айтып, ашувлы йыр-
лайды:

Баланънынъ хаьтери калган ды,
Алдасанъ да болмайды,
Юрегим тоьмен болган ды,
Эш биревди кабыл коьрмес ти
Суьеклерим сынган сонъ
Ысласа да болмас ты,
Коьнъилимнинъ кусы ушкан ды
Кон десенъ де конмас ты,
Басым ерге туьскен ди
Коьтерсенъ де болмас ты,
Бозйигитим кеткеннен сонъ
Не этсенъ де болмас ты,
Ишим бузга толган ды,
Юрегим тас болган ды,
Мынъ кулынъды не этейим,
Куллар куьни оьткен сонъ.
Мынъ туьеге юк артсанъ да
Сабырлык куьни кеткен ди,
Басынъдагы тажынъды,
Астынъдагы тагынъды,
Колыма тутып не этейим
Такка олтырар кисим йок,
Мал яхшысын не этейим
Алын минер кисим йок,
Тон яхшысын не этейим,
Алып кнер кисим йок,
Элден элди аралап
Тапкан яхшыныды не этейим,
Оьз тапканым кеткен сонъ.
Бизден сонъгы кызынъды
Айгырдан шапкан биедей,
Кайырылмаган туьедей,
Элден элди аралап
Элден яхшы табылса
Суьйгенинъе берерсинъ.

Сайбямал муннан сонъ Бозйигит асылган ерге барып кай-
гылы йырлайды:

Айран оасынъ, хан басынъ,
Кесилгенге усайды,
Баасы йок кевденънинъ
Яны кеткенге усайды,
Кевденъ ятыр салынып,
Аягынъ колынъ булганып,
Кебининъ йок, коьринъ йок
Ерде ятар эрме эдинъ?
Канга булгап басынъды,
Кумга булгап кашынъды,
Коьзден аккан ясынъды,
Ерге агыстар эрме эдинъ?
Кевхар басынъ айланып,
Алтын кевденъ булганып,
Дарыга асылар эрме эдинъ?
Кызыл кевхар юзлеринъ,
Бал секердей соьзлеринъ
Бир коьрерге зар болдым
Айтсам соьзим етпес ти,
Кайгынъ эстен кетпес ти,
Узак ерге кетипсинъ
Шакырсам да келмессинъ,
Оьз йолынъа туьсипсинъ,
Заьр калсам да билмессинъ,
Сеннен дунья оьтипти.
Мен артынънан кетейим,
Сен алдымда болмасанъ
Бу дуньяда не этейим,
Куьн-туьн йылап юргенше,
Бу кайгыды коьргенше,
Кайгынъ кетпес оьлгенше,
Бирге болсак керек ти.

Сайбямал Бозйигиттинъ артыннан калмаска токтаскан
сонъ, касынъдагы кызларга йырлайды:

Яр-яр, айткан ярларым,
Сав калынъыз, хошларым
Бизге оьтер куьн болды,
Сизден кетер куьн болды,
Энди сизди коьрмек йок,
Бизге айырылмай юрмек йок,
Дунья бакы болса да
Тирилик пинен оьлмек йок,
Бизге барар куьн болды,
Яман яхшы билмеспен,
Бизге коьнъил калганлар

Разы болсын, досларым,
Бирге кувнап юргенсиз
Авырувга эт табылар
Сизлерге куьн табылар.
Бурынгыдай боларсыз,
Ойнап куьлип юрерсиз.
Тилегинъиз алдынъызда
Оьксиз болып калмассыз.
Бизден дуныя оьтипти,
Аьжелден эш ким калмас,
Мени уьшин йыламанъыз
Мендей бир кыз табылар,
Тири аьдемге яр табылар
Кел десенъиз де келмеспен
Йыласам да болмас ты,
Сизлерге заман болган йок
Акыйкат яр болсанъыз
Коьрмегенинъизди коьрерсиз,
Суьйгенинъиз алдынъызда
Ойнап куьлеп юрерсиз,
Басынъыз яс, досларым,
Эсен болынъыз, досларым,
Аман болынъыз, хошларым.

Сайбямал уьйине келип, сонъгы соьзин айтып йырлайды:

Алтын яга кой тонлар
Сизди кьер кисим йок,
Алтынлы иер боз йорга
Сага минер кисим йок.
Алтынлы бийик кенъ сарай
Сага кирер кисим йок,
Атам бизди коьн коьрди
Олжа калды муьлким меним
Айдан куев тувдырып,
Куьндей кызды келтирип,
Хан Зайтунга берсин ол
Авьлетиндей коьрсин ол.

Бозйигит асакка асылган эм Сайбямал оьзин оьлтирген
сонъ, Кемал ян досыннъ мезарына келип йырлайды:

Мен кайтпага ой кылдым
Ким мен энди кетермен,
Ким мен бирге юргеймен
Кимди досым деп айткайман
Кимнинъ юзин коьргеймен,

Сен эсима туьскенде
Кетким келмес касынънан
Йыласам да пайда йок
Коьзден аккан ясымнан
Кайгы мынан ишкен ас
Кызыл канга усайды,
Кайтайым десенъ юрегим
Кайгынъ аяк ыслайды,
Коьк туьбиннен айырылган
Кардай болып калдым мен,
Анасы оьлген баладай,
Йылай-йылай калдым мен,
Анасы оьлген ботадай
Бозлай-бозлай калдым мен,
Яным akka тапшырдым
Ярынъ бирге касынъда
Ялгызлыкка калыпган
Йолдасым йок касымда
Ялган дуныя ишинде
Косылар куьн боларма
Кабыр ишинде биригип
Бир ятар куьн боларма.

Кемал авылына кайтып келген сонъ, авыр хабарды Боз-
йигиттинъ ата-анасына бир карттан айттырады:

Карт:

Коьпти коьрген карт эдим
Бир аз йырды йырлайым
Кулак салынъыз, яхшылар,
Бу дуныяда пайда йок
Анъыланъыз, йигитлер,
Йыравшылардынъ соьзин,
Коьнъилинъизге алынъыз,
Яхшылардынъ соьзлерин
Кулакка алынъыз, йигитлер.
Йыравшылардынъ эски соьзин
Эске алмай юрменъиз,
Усталардан калган соьз
Коьнъилге алмай юрменъиз,
Картлардан калган хайыр соьз
Коьнъилге алып юргейсиз
Елиген аттан иер калар,
Тапкан ерден мал калар,
Юргенлерден як калар,
Эр басына не туьссе,
Дуныя бары йок болар,

Кардаш оылсе ят калар,
Ойлап турсам, йигитлер,
Бу дуньяда ким калар?
Юрген ерде йол калар,
Коьрген ерде сол калар
Хатыны оылсе тул калар
Кимди усатса, соны алар.
Калганларга ортакка
Алтын-куьмиси калар.
Тувганман деп куванма
Тувган оьлер куьн болар,
Оьткен янынъ еринънен
Кутылмастай куьн болар.
Бир оьзиннен баскады
Кобнъилге алмас куьн болар,
Куьшим бар деп куванма
Куьшинъ кетер куьн болар,
Малым бар деп куванма,
Малынъ да калмас куьн болар,
Яратканнан сонъ не этермиз,
Бу дуньядан кетермиз,
Мойнынъыз сынып ятканмыз,
Тенимиз ширип куьл болып,
Кара ерде ятармыз
Яралган янынъ бары да
Ян оьткенге усайды
Бу куьн коьрген туьснинъде
Келеятыр деген баланъыз
Ол да оьткенге усайды.
Баланъа сен йылама
Бизден алдын кетти деп,
Бу дуньядан оьтти деп,
Олар кетти атага,
Ата мынан анага,
Аьжел етпей оьлмек йок,
Оьлимнинъ эмирин эш билмек йок,
Аьжел етип оьлгеннен сонъ
Эш биревге калмак йок,
Анадан бир тувган сонъ
Эш ким оьлмей калмак йок,
Аьжел етсе амал йок,
Йыласанъ да пайда йок.
Кутылмага дарман йок,
Йыласанъ да пайда йок.
Хатын калса эр табар,
Бала калса мал табар,
Кызынъ калса яр табар

Ян оьлмеге еткенде
Каьрип басынъ не табар,
Минген атынъ бос калса,
Минмеге эр табылар,
Кийген тонынъ бос калса,
Киерге эр табылар,
Калганга мал табылар,
Кеткенге не табылар?
Мунша юрген кисинъыз
Кара ерге кирер ол,
Уьстинъизде кара ер
Мен ойлансам, йигитлер,
Аьжел оьлим кайда йок,
Бу дуньядан пайда йок.

Улынынъ оьлгени акында эситкенде, Бозйигиттинъ анасы
бозлап йырлайды:

Ай бавырымнынъ парасы
Эки коьзимнинъ карасы
Яным суьйген ян балам
Тоймай калдым юзинъе
Сени кайда коьрермен
Кимди балам деп айтарман,
Сен эсиме туьскенде
Кайтип шыдап юрермен?
Узак ерге кеткенсинъ
Айтпай кеттинъ соьзинъди
Коьрмей калдым юзинъди
Бу аьсиретинънен, ян балам,
Суьймей калдым коьзинъди,
Алыс йолга кетипсинъ
Салам айтсам етпейди,
Айхай балам, ай балам,
Кайгынъ эстен кетпейди.
Боталы туье бозласа
Эске сонда туьсерсинъ,
Койлар келип манъыраса
Эске сонда туьсерсинъ,
Карап уьйден таппаспан
Сени кайдан табарман
Кимди сен деп суьермен.
Сеннен баска, ян балам,
Эрке балам йок эди
Оьзинъ ялгыз бир эдинъ,
Аргымакка тень эдинъ,
Бозйигитим дегенде

Бавыр анам, дер эдинъ
Козь алдымда бар болсанъ,
Кормеспедим, ян балам,
Оьлген ерде бар болсам
Оьлмеспедим, ян балам,
Бу не кушлы кайгы ды
Юрегим эш тыншаймас
Ялгызымнынъ кабырын
Ковзим коьрмей болмас ты.
Ай, ай, дунья, ай дунья
Ялгызды да коймайсынъ
Неше бир аявлыды да
Алган ман эш тоймайсынъ.

Муннан сонъ анасы Бозйигиттинъ кабырына келеди эм
сонда мундай бозлавын айтады:

Он ай сени коьтерип,
Эмшегимди эмдирип,
Янымнан артык коьрип,
Асыраган анаъ ман
Атанъ келди алдынъа.
Турсана, балам, турсана
Мунълы келген атанънынъ
Бир юзин коьрсене.
Келгенмен каратага
Оьзинъди сорамага
Гуьлдей юзинъди коьргистпей
Кирдинъме коьрге, балам,
Аьжелсиз оьлмек болса
Артынъда ким калады
Сени излеп заркылсам
Ковнъилим тас болады,
Эситсем экен соьзинъди,
Коьрсем экен юзинъди.
Заьр болган анаъ келгенде
Коьрсетсенъ сен юзинъди
Турмайсын сен, ян балам,
Мунълы анаъ келгенде
Сорамайсынъ аьлимди,
Мунълы экенин билгенде
Кырк куьнлик йолларда
Излей келдим, ян балам,
Баласы оьлген туьедей
Бозлай калдым, ян балам,
Коьрмейсин сен, ян балам,
Ананъ йылай калганын.

ШОРА БАЪТИР

Актажыдынъ Али-бий
Ат белине минген бий,
Ат белине мингеш те,
Ылав ала шыккан бий,
Ылав ала шыккаш та,
Элдинъ шети Нарик деп,
Карт Нарикке келген бий.
Актажыдынъ Али-бийи келди деп,
Авлагына карт Нарик,
Суьйреп отав кондырды,
Емегине карт Нарик,
Семиз койлар соьдырды,
Сувсынына карт Нарик,
Аракы-баллар куйдырды.
Отавына туьспеди,
Койнынъ этин емеди
Аракы-балын ишпеди,
Ат уьстиннен акырып,
Ылав сорап турды бий.
Аргымактан алтав берди — алмады,
Ебден етев берди — алмады,
Ел етпести ете берди — алмады,
Кус етпести коса берди — алмады,
Доьрт туягы тагалы,
Куйрыгы ялы кыналы,
Бозды берди — алмады.

Нарик:

Эриккенде дабыр бузаган,
Шапканда майтак озаган,
Бар оьнери мынъ йылкыга биткисиз,
Кулагына камыс бойлап еткисиз,
Туягына шойын йоллар туьткисиз,
Карагер сенинъ атынъды,
Тартып алып кетти бий.
Картлыгым карсы алдыма келгенде,
Яслыгым бу басымнан оьткенде,
Камышысын дув басыма тартты бий,
Кылышын кыл мойныма артты бий.
Ананъ Менъли-сылувга,
Ковкиректен кетпес соьзлер айтты бий,
Аданасынъ Лалюге,
Темирден сувык соьзлер катты бий.
Бу корлыкты коьргенде

Каршыгадай эки коюзим кайнады,
Актаждынынъ Али деген бийлери,
Аягынынъ астында таптап этип олтырды,
Сагагына болат кылыш салмасанъ,
Шырылдатып оннан оышим алмасанъ,
Эсебий улы Нариктен.
Улан тувмай кыз тувдынъ.

Бу соьзлерди эситкен сонъ, Шора каарланып булай толгайды:

Ел етпесим аккелши,
Авым тартып минейим
Алдаспаным аккелши,
Аш белиме илейим.
Ак кууревкем аккелши,
Оьнъшенъ этке киейим,
Актаждынынъ оьктем кеткен бийлерин,
Кувып барып етейим,
Туврам-туврам этейим,
Тувраган эттей этейим
Боьлик-боьлик этейим,
Боьрткен койдай этейим,
Боьридей алып йыртайым,
Боьрктей алып киейим,
Бу айтканым этпесем,
Мырадыма етпесем,
Нарик улы мен Шора,
Анамнам арам тувган болайым.

Карланды баьтир карланды,
Каты яман шамланды,
Бугызланды, босанды,
Буздай темир курсаңды,
Ел етпес ийги атты минди энди,
Кус етпес аруув атты етти энди,
Бу кеткеннен кетти энди,
Оьгиз тоьбе бойында,
Иоьней байдынъ юртында,
Али-бийге етти энди.

Шора:

Асселям алейкум,
Актаждынынъ Али-бий,
Карагер аруув аттынъ басына
Калай сыйды ноктанъыз,
Айтысайык, токтанъыз.

Актаждынынъ Али-бий
Ат белине минген бий,
Бизим атай Нариктинъ
Отавына туьспединъ
Аракы-балын ишпединъ
Койынынъ этин емединъ,
Ат уьстиннен акырып,
БІлав тилеп турган бий.
Карагер меним атымды,
Тартып алып минген бий,
Бий увылы, мен сага,
Ел етпесим берейим,
Кус етпесим берейим,
Янынъдагы бу куьнде,
Ян саклавынъ болайым,
Яв алдында оьлейим,
Айткан соьзге келсене
Карагерим берсене.

Шорадынъ яхшылык пан тилевине Али-бий оьктемлик этип булай толгайды:

Мен мендир мен, мендир мен,
Ян кутармас эрдир мен,
Кан таспалы бу куьнде
Карагерди бермем мен,
Экиди берип бирди алмак,
Сенинъ исинъ тувыл ды.

Шора:

Актаждынынъ Али-бий
Кобшерли тавга коьшкен бий,
Кок арайга конган бий,
Актаждыдан атланып,
Бизим атай Нарикке,
Конаклыкка туьскен бий,
Атам меним Нарикке,
Камышынъды тарткан бий,
Кылышынъды кыл мойнына арткан бий,
Менъли-Сылув анама,
Коккиректен кетпес соьзлер айткан бий,
Аданасым Лялюге,
Темирден суык соьзлер айткан бий,
Карагер миним атымды,
Тартып алып минген бий.
Бий увылы, мен сеннен,
Бир тилеймен, бермейсинъ,

Коп тилеймен, коймайсынъ,
Балшыбынын оьлтирмей,
Балын калай ашарсынъ?

Али-бий:

Копшерли тавга шык, Шора,
Копркинъди сенинъ копрейим,
Копк куьбенъди кий, Шора,
Оьнеринъди билейим,
Копшерли тавдан артылма.
Али-бийге катылма,
Копшерли тавдан артылсанъ,
Али-бийге катылсанъ,
Оьлгенде яман оьлерсинъ,
Кара ердинъ тубине,
Бир йоклавсыз кетерсинъ.

Шора:

Актажыдынъ Али-бий,
Агынлы сувдан дели бий,
Арапа тавдан
Сенинъ копъилинъ бийик бий,
Эл ишинде сыйлы бий,
Коптен копъилинъ толы бий,
Саклавым меним сан ды деп,
Коп мактанма, Али-бий,
Саклавынъ сенинъ сан болсын,
Сан етпеген коп болсын.
Сен саклавдан куьсерсинъ,
Қарагерим аьруьв аттан туьсерсинъ.
Қарагерди аларман,
Сенинъ кимик кызыл шаппав канларды,
Сапалдас пан колга алып,
Кылышыма йонарман.

Соннан сонъ экеви ок атыспага баслайды.

Яс сорасты бий минен,
Атыспага яй мынан,
Яс уйкени бий болды.
Бийдинъ аткан яйы
Шорадынъ иер касына кадалды,
Нарик улы Шора атты,
Омрав ярып ок тийди,
Актажыдынъ Али-бий,
Онъкасыннан йыгылды.

Нарик:

Анав кара копринген,
Карагус кара тувыл ды,
Хан казагын оьлтирген,
Кадемсиз бизим Шора увыл ды.
Кадемсизди каты кайрап йибердик,
Бу языдынъ бойында,
Тоьре тувыл, кара оьлтирген кутылмас,
Меним улым эр Шора,
Қайда мекан этер ол.

Соннан сонъ Шора оьзининъ Кыргызда тыныш туралмая-
гын билип, кашпага аьзирленеди.

Шора:

Аткажыдынъ Али-бийи оьлген куьн,
Ак даьытгай уйкен коьли буьлген куьн,
Такыя боьрким сынган куьн,
Окада аксам болган куьн,
Булганып оьрис эткен куьн,
Булгыр тавдан оьткен куьн,
Булганып оьрис эткен куьн,
Каьрип атам карт Нарик,
Кагай сарда каткан куьн.
Қандавызым коьгалма,
Қайратлы куьнде илермен,
Яс юрегим тебинме,
Яхшы тилек тилермен.
Кылышым кыннан коп шыкпа,
Кызыл таска билермен,
Анам каьрип мунъайма,
Элимди Қасай коьлге элтермен,
Ак Люлювим мунъайма,
Қавгалы куьнде етермен,
Алганшыгым куьрсинме,
Кумидеги бабанъа,
Боьлек савкат этермен.

Соннан сонъ Шора кайда кетейим деп юргенде, бир кере
туьс коьреди.

Туьсинде Қазанга барган болады. Соннан сонъ Шора Кы-
рымнан кашып бас тасалар ушин Қазанга кетуьвге бел бу-
вады. Сол ой мынан атасына келип булай толгайды:

Ал-ал атам, ал атам,
Ал савлык пан кал атам,
Актажыдынъ Али-бийин оьлтирдик,

Басымызга кетпес баъле келтирдик,
Казан деген эл бар деп,
Бас тасалар ер бар деп,
Казналы Кырым калдырып,
Казак шыга бараман.

Нарик:

Бар-бар, балам, бар, балам,
Барганда бактынъ ашылсын,
Казан деген эллердинъ,
Капысы куьнник ерден ашылсын.
Тартпалы бесик таянган
Танъ манъы ман уянган,
Туьн уйкысын доьрт боьлген,
Айры эмшектен суьт берген,
Менъли-сылув ананъа
Бир йолыга кет, балам.

Анасына барып, Шора:

Ал-ал, анам, ал, анам,
Ал савлык пан кал, анам,
Актажыдынъ Али-бийин оьлтирдик,
Басымызга кетпес корлык келтирдик,
Казан деген эл бар деп,
Бас тасалар ер бар деп.
Казналы Кырым калдырып,
Казак шыга бараман.

Менъли-сылув:

Бар-бар, балам, бар, балам,
Барганда бактынъ ашылсын,
Казан деген эллердинъ
Капысы куьнник ерден ашылсын,
Алганшыгынъ Аьруьвге,
Бир йолыга кет, балам.

Хатынына барып, Шора:

Ал-ал, Аьруьев, ал, Аьруьв
Ал савлык пан кал, Аьруьв
Актажыдынъ Али-бийин оьлтирдик,
Басымызга кетпес корлык келтирдик,
Казан деген эл бар деп
Бас тасалар ер бар деп,
Казналы Кырым калдырып,
Казак шыга бараман.

Алтын (Аьруьви):

Ай не болгай, куьннен сонъ
Куьн не болгай, айдан сонъ,
Аланъгар коьзли ак шортан,
Ол не болгай экенди,
Анасы айдынъ тенъиз
Коьлден сонъ.
Кара лашын ол айван,
Не кумсагай, не егей,
Эдилден коьк шоьплеген
Казы мынан кувдан сонъ.
Бийдайык кус ол айван,
Зарнап коькке шыгалмас,
Шетке биткен эки кыяк
Нувдан сонъ.
Эгирсектей оралып биткен коьк орай,
Байлардынъ йити отлар малдан сонъ,
Бай уьйиннен той таркар,
Онъ яктагы эки тотай кыздан сонъ,
Тоьркиннен келген бай кызы,
Тиркемеге тана таппас экен ди,
Айыры туяк малдан сонъ,
Мактаншылык болмайды экен,
Давьлет бастан тайган сонъ,
Баьтиршилик болмайды экен,
Элесленген эки аргымак
Аттан сонъ.
Менарасы булытка еткен коьк сарай
Емник болган экен ди,
Тоьбесиннен давыл урып
Бузган сонъ.
Кубырсыган шешекей,
Куврай болар солган сонъ,
Кубылама дарне,
Шуьберек болар тозган сонъ.
Кубырсыган аьруьвлер,
Куртка болар экен ди,
Заманыннан озган сонъ,
Атан екпен нардан сонъ,
Казы емен ялдан сонъ,
Эрге барман сеннен сонъ,
Куьйменълескен коьп яман,
Котанлы койга кол созып
Корлыгын коьп тийгизер
Сеннен сонъ.
Ала кет ием, ала кет

Ат ялына сала кет,
Артыңнан сансыз дабыр кувганда,
Алдыңнан сары сазлар бувганда,
Алтын атлы арувди,
Курманлыкка шала кет.

Соннан сонъ Шора кетекте, атасы ога булай толгап уьгит береди:

Аksam шактан атланып,
Талпынып Тарлан тавдан оьтпе сен,
Казандагы Казы-герей ханлардынъ,
Капысынынъ карсы алдында турма сен,
Казандагы картлардынъ
Тилегин кери салма сен,
Казан элде хан болсанъ
Хабарынъ элге дан болса,
Картайганда атанъды,
Бир йокламай койма сен.

Шора элден шыгып барганда, сувдан келеяткан бир келиншек ушырайды. Шорадынъ савытланып бараятканын коьрип, келиншек толгайды:

Келиншек:

Қара-қасқа арув атқа олтырып,
Қандавизга сансыз йебе толтырып,
Мергенинъди онълы-соллы терис илип,
Окалы шекпен онъ кийип,
Он колынъа қус алып,
Яргалықтың бойы мынан атланып,
Явлардынъ карсы алдына айланып,
Экиндивден эл таслап,
Тоьрем, кайда барасынъ?

Шора:

Тоьре тувыл караман,
Анадан эгиз тувмай дараман,
Асылымды сорасанъ,
Ноекис улы тамаман.
Оьз атымды сорасанъ,
Нариктен тувған Шораман,
Казанды табыр аьскер алды деп,
Каты яман бараман.
Мен барганша Казанды,
Табыр аьскер алмаса,
Айдап йолга салмаса,

Казналы юрт Қазаннынъ,
Қаласынынъ ишинде,
Қапысынынъ туьбинде
Тасқа соккан
Темир шеге боларман.

Солай этип Шора Қазанга барып етеди. Оны сарай кызларынынъ бириси коьрип толгайды:

Казаннынъ саф орамын оьткенде,
Сарайдынъ карсы алдына келгенде,
Астындагы Карагери суьрникти,
Басындагы сувсар боьркин туьсирди,
Қарқырадай кара айдары коьринди,
Ай бети ала коькке атылды.
Сосы келген мисапир,
Ақтажыдынъ Али-бийин оьлтирген,
Алидинъ Арыслан атлы бийине,
Кетпес корлық келтирген,
Хан ялалы кайратлы,
Шора болар усайды.

Шора Қазанга кирип те, хан сарайына тоқтамай, Қазаннынъ бир шетинде яшаған Сали атлы картқа барып булай толгайды:

Салам болсын сизлерге
Эй Сали карт, Сали карт,
Салам бердим Сали атай,
Алмайсынъма қонаққа.
Ян авырып сен мени,
Ала койсанъ қонаққа,
Атанъ юрты Қазанга,
Қалабалық ис тувса
Мыйығым муртым коьтерип,
Мен саларман йорыққа.

Сали карт:

Сексен беске келгенмен,
Сексен баьтир коьргенмен,
Токсан беске келгенмен,
Токсан баьтир коьргенмен.
Эндигиси бу қуьнде,
Токсаннан тоғыз оьтип бараман,
Қим экенинъ билеалмай,
Қайран болып тураман,

Ынамынды айташы,
Асылынды толгашы.

Шора:

Мен аргын ман, аргын ман,
Ак сункардай кыргый ман,
Асылымды сорасань.
Ай тамгалы Тамаман
Аргы атамды сорасань,
Астынь улы Бай-газы,
Онынъ улы эр Тобылек,
Нарик улы Шораман.
Бу куыңгиди сорасань
Солтан коьлде яшаган,
Эл хайырын ашаган,
Сали карт сенинь улынъман.

Сали карт:

Уйге кир деп айтпага,
Карт атанънынъ шайы йок,
Шайын айтып кайтейим,
Шайына салар майы йок.
Оьтпеге йок, тузы йок,
Увылы йок, кызы йок,
Пақыр мискин агайман,
Кокькирегим сырылдап,
Юрегимде майым йок,
Дуния мынан пайым йок,
Уйге кирип сен, балам,
Карт ананънынъ колын ал.

Соннан сонъ Шора Сали карттынъ уйинде тогыз йыл яшайды. Бир куың Сали карт Шорады баьтирлердинъ йыйынынъ алып барады эм оьзи булай толгайды:

Нелер йок та, нелер бар,
Бу йыйыннынъ ишинде,
Туурли-туурли байлар бар,
Туурленмеген баьтир бар.
Сыралы коьлде сункар бар,
Сув ишинде булан бар,
Казан сарда Шора бар,
Ынанмасанъ, кара бар.
Булай, булай, булай, бар,
Муннан да уйкен сарлар бар,
Секерли коьлде сункар бар,
Сув ишинде мажар бар,

Мажар баста Ибан бар
Элден алым алдырмас,
Ийги тувган Мамай бар,
Дегершиги языда,
Тентек коьшкен ногай бар.
Ханда Камбар улы бар,
Оьзден болсанъ онда бар,
Биелер минип той эткен,
Тавда Казы-мырза бар,
Шешен болсанъ онда бар.
Кырымда аьруув Али бар,
Ага болсанъ онда бар,
Шылбырлы суыңги колга алган,
Кары авызына таянган,
Салидинъ улы Шора бар.
Сынык суьем эли бар,
Эки касынынъ арасы,
Ынанмасанъ кара бар.

Бу йыйында согыска бараяк алдында сыйланып завк этип олтырган баьтирлер Шорады коьрмейдилер. Соннан сонъ Шора оьпкелей берип, оларга карап булай толгайды:

Кулыншак пан Алыншак,
Солтан коьлде яшаган,
Мактанмага бек кушак,
Сали карттынъ уйинде,
Мен тогыз йыл яшадым,
Мен келгели тогыз йыл,
Танымады биринъиз
Халк айткандай бар экен,
Ойсыз экен ханынъыз,
Бу Казаннынъ ханы бар да даны йок,
Кадысы бар да тоьре йок,
Кокьремен де билемен,
Аракы баллар тилемен,
Казан басып яв келсе,
Нетеримди билермен.

Соннан сонъ Кулыншак баьтир намысланып булай толгайды:

Саар танънан билинген,
Сапы ханым бийкединъ,
Сарайынынъ карсы алдына келгенде,
Карагер аьруув аты суьринген,
Нарик улы сенме эдинъ?

Саадат коьлде яшаган,
Тогыз йыл конак болып ашаган.
Нарик улы сенме эдинь?
Садакты белге илмединь,
Саклык мынан юрмединь
Саксызлыкта таныскан,
Нарик улы сенме эдинь?

Соннан сонъ Кулыншак йолдасларына карап булай толгайды:

Аргымакты арпа берип,
Тал курыкка байланъыз,
Аянъыз ман сыйпанъыз,
Кыставлыда, кыйында,
Татар атка йол берип,
Танавыннан кан келип,
Тарбайып йолда турса коьрерсиз.
Казаннынъ алды боз камыс,
Эндигиден сонъыра,
Калышылыкта коьрерсиз.
Сырага келген баьтирге,
Шынъ аягын куйынъыз,
Сырадан орын беринъыз,
Казан атлы шаарга,
Шуркылдаган авыр аскер толганда,
Карап турса коьрерсиз.

Шора:

Кабыргама биткен бавыр эт,
Каным тоьгер усайды,
Кабыргамнан кан шыкпаган суьекке,
Кетер кус уялар усайды.
Аьзизлеген бу яным,
Бу Казаннынъ оьзи уьшин,
Шейит кешер усайды.

Соннан сонъ Шора Сали карт уьйине кайтады. Эм онда яшап калады.

Ама Кырымда калган атасы Нарикти хан язалап тиленшиликке калдырган. Нарик карт тиленип эл кыдыра юре, Казанга келип шыгады эм булай толгайды:

Казна, казна мал келсе,
Казнашы каражылар суьйинер.
Капы алдына яв келсе,
Кулыншак мынан эр Шора
Кара канга боялар.

Сондай болган баьтир Шора атасы,
Эндигиси бу куьнде,
Кырсаулы шелек колга алып,
Элден-элге кыдырар.

Шора атасын разылатып узатып йибереди.
Соннан сонъ Казан уьстине яв келеди. Бу согыста Шора баьтир йигитлерше согысып, Карагер аты ман Эдил сувьына батып оьледи.

Куьннерде бир куьн Шорадынъ анасы баласын излеп Казанга келеди.

Ол Казан юрип, коьринген биревден Шорады сорайды.
Ама Казанда аьр кимнинъ басы айланып, Менъли-сылувды эске санга алган киси йок.
Ахырында ол булай толгайды.

Менъли-сылув:

Атан туье акырып,
Боз тайлаклар бозласып,
Бинъыраса турган куьн.
Шорам минген Карагер,
Уьш ымтылып куьрсинип,
Кара сувга баткан куьн.
Зыяда ялтыз Шорады,
Коьрдинъизбе, бийкелер.

Бир кыз:

Ай, ай куртка, ай куртка,
Қоржын илип мойнынъа,
Сен де неге келгенсинъ,
Бу кыйылы Казанга.
Тири болып юрсенъ де
Сен ше каьрип оьлгенсинъ
Бизге кыйын келген сонъ
Сен де кимге керексинъ.

Менъли-сылув:

Каршыгадан тувган туйгындай,
Ханымнан тувган солтандай,
Агалар дийван эткен.
Айдымны кара тоьбедей.
Кабыргадан ол оьзи,
Артык шыккан суьбедей,
Шаркка биткен суьеги,
Аьр бириси аршындай.
А, бийкелер, тотайлар,

Қайсынъ увыл тапкансыз,
Казан сарда дувлаган,
Кан яралы Шорамдай.

Колымдагы оймагым,
Ак куымистей тырнагым,
Экиси бирдей майырылып,
Сол корлыкка коьне алмай,
Дуныяга бетим берип юре алмай,
Ботасы оьлген туьедей,
Бозлай-бозлай келгенмен,
Кан яралы Шорамнынъ,
Оьлгенин буьгуьн билгенмен.
Бу Казаннынъ картыннан
Етим калгыр ясыннан,
Сораганнан пайда йок.
Магазыга кирейим,
Абыл-Касым яс сокта,
Ога барып сорайым.
Абыл-Касым яс сокта,
Мени карап коьрсене,
Кан яралы Шорамнынъ,
Бир хабарын берсене.

Абыл-Касым яс сокта,
Оьзи айтып куьйлейди.

Абыл-Касым:

Ай-ай, анам, ай анам,
Ай йыгылган усайды,
Куьн йыгылган усайды.
Ай да, куьн де коьсылды,
Тень йыгылган усайды,
Карт атасы Нариктинъ,
Бели сынган усайды,
Менъли-сылув анайдынъ
Коьзи шыккан усайды,
Баьрин айтып нетейим,
Сенинъ улынъ эр Шора,
Он сегиз йыл бу Казанда дав этип,
Баьтирлигин дан этип,
Ахырысы, эй медет,
Сувга кеткен усайды.

Менъли-сылув:

Ай, ай куьним, ай куьним,
Сувга кеткен усайды,

Кан яралы Шора улым,
Қайгынъ мынан кыйынынъ,
Эстен кетпес ок болдынъ,
Йок болдынъ, Шорам, йок болдынъ
Энди калай этейим,
Ботасы оьлген туьедей,
Бозлай-бозлай кетейим.

АБДИЛ-СОЛТАН

Абдилим меним яс Солтан,
Он бир ясына келгенде
Билев тастай ойнаган,
Бил тисиндей яйнаган.
Он эки ясына келгенде,
Болаттан эгев оклар сайлаган.
Он уьш ясына келгенде,
Уядагы ушаяк кустай талпынган.
Он доьрт ясына келгенде
Тоьрели ханлардынъ
Соьзин алып соьйлеген.
Он бес ясына келгенде,
Бедевден бедев сайлап ат минген,
Белине белгили садак байлаган.
Он алты ясына келгенде,
Абаданлы ханлар мынан куьрескен.
Он ети ясына келгенде,
Етпислеп саклав юргисткен.
Он сегиз ясына келгенде,
Сексенлеп саклав иерткен.
Он тогыз ясына келгенде,
Толган толы Кырымды
Бир кисидей тынълаткан.
Йырма ясына келгенде,
Коьнъкердей уллы Туьрк патшадан
Катар-катар ат келген,
Каты язылган хат келген.
Ат ишине карасанъ,
Каска шыбар ат келген.
Буьршекей камка коьйлекли,
Бурнында айдай алка йибекли,
Эки тотай кыз келген,
Арт кемеде алпыс Сокта бар эди.

Ат шаптырып, дан этип,
Оларды аькелип окыттык.
Окыганы касым болгыр сокталар
Шыгаралмай токтадылар.
Шет кемеде етпис сокта бар эди,
Ат шаптырып, дан этип,
Оларды аькелип окыттык.
Окыганы касым болгыр сокталар
Окыялмай токтадылар.
Ал ким калды, ким калды?
Балыклы сувдынъ басында,
Шалмасын биздей оьрге коьтерген,
Мыйыгын таяй берип оьстирген,
Баьпишининъ оькшесин
Юре берип тоздырган,
Дуныясын завиклык мынан оздырган,
Абдул-Газы Шелебий,
Авырийман деп ол калды.
Арысына алты ат ектирип,
Олтырмага юмсак болсын деп,
Астына кушын тоьсек тоьсетип,
Оны аькелип окыттык.

Ол заманда ол айтты:

[Абдул-Газы:]

Ай Абдилим, кагыт тувыл, хат экен,
Каты келген зат экен.
Айтар эдим, Абдилим,
Айтпага аьызым бармайды,
Айтпас эдим, Абдилим.
Сенинъ коьнуйтинъ тынмайды.
Тобылгыдан топ алсын,
Топка егер ат алсын.
Бингылгыдан от алсын,
Отка егер ат алсын.
Кабартыдан кап алсын,
Как айыллы ок алсын.
Исун улы Сулейменди
Аьскерине басшы этсин,
Орактынъ улы эр Карасайды
Аьскерине косшы этсин.
Азыгын сув ман йиберсин,
Аьскерин туьз бен йиберсин,
Кызыл бас деген душпанга
Кылыш урып дан алсын.
Бу хабарды эситкенде,

Кулыншагым Абдилим,
Каарланды, карланды,
Каты яман шамланды.
Толган толы Кырымды
Бир неше куьн ишинде
Согыска аьзир этти энди.
Азыгын сув ман йиберди,
Аьскерин туьз бен йиберди,
Исун улы Эр Сулейменди.
Аьскерине басшы этти.
Орактынъ улы Эр Карасайды
Аьскерине косшы этти.
Бу кетуьвден кетти энди,
Кызыл бас деген душпаннынъ
Мажасына етти энди.

Абдил:

Исун улы Эр Сулеймен!
Кызыл бас деген душпаннынъ
Айланып йолын бир караш!

Сулеймен:

Абдилим меним, яс Солтан,
Барар эдим, батпайман,
Таксырлыман, дей турды.

Абдил:

Кезеген-кувгыншы
Баьтир эрдинъ баласы,
Орактан тувган Карасай!
Кызылбас деген душпаннынъ
Йолын барып бир караш!

Карасай:

Не айтсанъ айт, Абдилим,
Айтканынъды этермен,
Кустай ушып кетермен,
Мырадынъа етермен.

Уьш айылын бек тартып,
Куйысканын кыскартып,
Баьтир йигит минди бедев белине,
Туьсти душпан йолына.
Барып келди Карасай,
Келгенинде бу дейди:

Карасай:

Абдилим меним, яс Солтан!
Кой корада сан мынъ аьскер бар эди,

Кой сойгандай коьрмедим,
Онынъ да аргы ягында,
Сан мынъ аьскер бар эди,
Кой сойгандай коьрмедим.
Онынъ да аргы ягында,
Кызылбас деген душпаннынъ,
Айланасы, ай Аьдилим, алты айлык,
Тоьгереди доьрт айлык.
Бизим кимик йигитлерге,
Ат ойнатар ер тувыл.
Бизим кимик йигитлерге,
Кылыш урып кан алырга каьр тувыл.
Кызылбас деген душпаннынъ
Йоллары барганнан барган сайын каранъа.
Басканнан баскан сыйын
Килен тас:
Каласынынъ тесигиннен
Йыланлар зувып оьткисиз.
Каласынынъ бийигине,
Билбиллер зарнап шыккысыз.
Аьдемлердинъ белиндеги килен курш,
Аьдемлери килен шарш,
Мингенлери аргымак.
Кызылбас деген душпанга
Аьдем батар ер тувыл,
Ат ойнатар Эл тувыл.
Ата юртынъ, ай Аьдилим, Крымга,
Айыл тартшы йылымга.
Кайтканды айып коьрмесенъ,
Кел кайтайык атаиъ калган
Алтын таклы Крымга.

Ол заманда Аьдилим,
Каарланды, карланды,
Каты яман шамланды.
Шамланганын соннан бил:
Ат уьстинде эки аяк
Шакыр-шукыр этти энди.

Аьдил:

Коркаклар коста айлансын,
Анасыннан тувган куьнинн ойласын.
Баьтирлер явга сайлансын.
Коркаклар коста олтырсын.
Коркпаганлар мени мен
Кызылбас деген душпанга
Талма туьсте атылсын.

Коркпасанъыз мени мен,
Танъла туьстинъ шагьында
Кызыл алтын, ак куьмиске батарсыз.
Бир айланып келгенде,
Ат тизиннен кан этти.
Эки айланып келгенде,
Айыл туьптен кан этти.
Уьш айланып келгенде,
Ширгиликтен кан этип,
Кызылбастынъ аьскерин
Эсиж-тесик йол этип,
Шаарбектей аьруьвди
Ямышыга берк орап,
Бу каралган уйкен йол,
Тукуйып оннан кайтты энди.

Ама согысып арыган Аьдил-Солтан йолда бир аз тыншая
як болып, ятып уйклайды. Сол арада кызылбаслар муны кур-
сап аладылар эм оьлтиредилер.
Аьдил-Солтаннынъ анасы туьс коьрип, коьрген туьсин бал-
шыга барып айтады:

Ай-ай балшы, сен балшы,
Бал ашып бир карашы.
Мен буьгеше туьс коьрдим,
Каты яман ис коьрдим.
Яман болса, сен балшы,
Душпаныма йорашы,
Аьруьв болса, сен балшы,
Аьдилиме йорашы!
Явырын япкан кара айдар,
Язылынъкы коьринди.
Коемекейде кызыл тил,
Тартылынъкы коьринди.
Алты ат тарткан аьдирине
Сынылынъкы коьринди.
Элге тарткан ети арбам,
Ел туьбинде коьринди.
Булытка еткен боз туьнълик
Буктырынъкы коьринди.
Аьдилим минген ак шал ат
Киси астында коьринди.
Эр мырады эки аяк
Созылынъкы коьринди.
Ер медеви эки кол
Буьгуьлинъки коьринди.
Эр шырагы эки коьз

Йымылынъкы коьринди.
Биеден тувган кулыннынъ
Куйрыгы шонтык коьринди.
Дувлатып тув биелер сойылды,
Авыр казанлар асылды,
Енъсиз коьйлеклер пишилди.
Азбарымнынъ тоьгерегин
Кара куврай курсады.
Ишинде каз-паьпийлер ювсады.

Балшы:

Явырын япкан кара айдар
Язылынъкы коьринсе,
Тарап яткан болмаспа?
Коьмекейде кызыл тил
Тартылынъкы коьринсе,
Койып турган болмаспа?
Алты ат тарткан аьдирне
Сынылынъкы коьринсе,
Йыйып салган болмаспа?
Элге тарткан ети арбанъ
Ел туьбинде коьринсе;
Еллер эспес боларма?
Булытка еткен боз туьнълик
Буктырынъкы коьринсе,
Куьнлер явмас боларма?
Аьдилинъ минген ак шал ат
Киси астында коьринсе,
Тилеп минген болмаспа?
Эр мырады эки аяк
Созылынъкы коьринсе,
Коьсиллип яткан болмаспа?
Эр медеви эки кол
Буьгуьлинъки коьринсе,
Буклеп яткан болмаспа?
Эр шырагы эки коьз
Йымылынъкы коьринсе,
Уйклап яткан болмаспа?
Биеден тувган кулыннынъ
Куйрыгы шонтык коьринсе,
Ямгыр асылы бек-явып,
Куйрыгын туьйген болмаспа?
Дувлатып тув биелер сойылса,
Кызылбаслар сойылган болмаспа?
Авыр казанлар асылса,
Оларга асылган болмаспа?
Енъсиз коьйлек пишилсе,

Оларга пишилген болмаспа?
Аьдилинь сенинь бек йигит,
Кызыл бастынъ аьскерин
Кырып салган болмаспа?
Ол енъуьвге шатланып
Тойлар эте болмаспа?
Аьдилиньнинъ азбарын
Кара куврай курсаса,
Патшалыкты алып келип,
Кала этер болмаспа?
Ишинде каз-паьпийлер ювсаса,
Саклавлары, тенълери
Шатлык эте болмаспа?

Аьдил-Солтаннынъ анасы уьйине кайтып келген сонъ, бал-
шыдынъ дурыс йоруву эситилипти:

Аьдилдинъ ак шал аты
Киси астында коьринуьви —
Ак шал атты кызылбаслар
Тартып алыпты.
Аьдил Солтанды терен ыданга атыпты.
Аьдилдинъ колларынынъ
Буьгуьлинъки коьринуьви —
Эки колын шыганактан кесипти.
Аяклары созылынъкы коьринуьви —
Тизлериннен эки аягын кесипти.
Коьзлери йымылынъкы коьринуьви —
Аьдилдинъ эки де коьзин тесипти.

Балшыдынъ сол йорувуннан сонъ Аьдилдинъ оьлген хаба-
ры да эситилип, халк йыйылып, тув биелер сойылып, авыр ка-
занлар асылып, Аьдил-Солтаннынъ дувасы этилипти.

КАЗАК ИЫРЛАРЫ

Казак-казак дегенде,
Биз озимиз анавы,
Шонтык кийим
Орыс казак тувилмыз.
Казак коьрсек атармыз,
Карсы алдында ятармыз,
Казаклыкта минген арык ат,
Байлардын семизине матармыз,
Казаклыкта кийген суьр шепкен,
Байлардын шугасына матармыз.
Казак эрлер коьп ятса,
Алтын-куьмис табарма,
Казак эрлер какырмай,
Канлы коьбик туькирмей,
Оьлен тоьсен эт емей,
Оьлимши яман исеке ушырамай,
Куьнин-туьнин бир этпей,
Куьрилдеген маньлайга,
Куьректей бузлар катырмай,
Атайдын белни буьктирмей,
Анайдын коьзлериннен
Канлы яслар тоьктирмей,
Аьптеге агув салып кустырмай,
Карындасты кайгы мынан катырмай,
Алгыншак анав аьруьвдинь
Эки бетин солдырмай.
Барып айдап кайтпага
Тегин олжа мал барма.

Казаклыкта оьлип калган йигиттинь йыры

Коьтерилши, коьк булыт,
Куьн ярыгын коьрейим,
Коьтерилип ювьрташы коьк доьнен,
Эл карасын коьрейим.
Сол коьринген эл мекен
Кыймылдаскан мал мекен,
Сол коьринген эл болса,
Кыймылдаскан мал болса,
Сол эллердинь ишинде,
Кыювлы балак кыйгас кас,
Бизим аьруьв бар мекен.
Сол эллердинь ишинде
Бизим аьруьв бар болса
Ярыгысы кайтар заманда,
Шын аякты колга алып,
Ший кымызга бал салып,
Вай казагым,
Хош келдинь ав деп турса.
Казаклар яткан какшань тоьс,
Кар ятпасын, шань ятсын,
Бизден калган аьруьвтер,
Уйкламасын, сак ятсын,
Ойнамасын, куьлмесин,
Агатпасын, туьймесин,
Ойнаган ман куьлгеннинь
Баьрин бирдей коьрмесин,
Ойнаган ман куьлгеннинь,
Баьрин бирдей коьрселер,
Бир табан шунькырында
Тек ятарман демесин.
Коьпирден казак шыкты — йыгылды,
Зоньги бавлар уйзилди,
Кавсырмалы кара шепкен кан болды,
Сувга ювсам кетпейди,
Куьнге яйсам кеппейди,
Кара коьз аьруьв анда, мен мунда,
Ииберген салам етпейди.
Эдилден атлар келир агылып,
Аягына алтын наллар кагылып,
Былтыр кеткен казагым,
Быйыл келер усайды,
Баьтир атка тагылып.
Былтыргысы кеткен казагым,

Быйылгысы келмесе,
Ярын келер усайды,
Ак бугагын сагынып.
Бурганда шашым меним бир колтык,
Бурып ястык этермен,
Омыравымда эгиз оскен кос мемей,
Суыйреп тоьсек этермен,
Шашалыкка егер эди шашымыз,
Кутандай эди мойнымыз,
Былтыр кеткен казагым,
Бу йыл энди келмесе,
Ак бугагын сагынып,
Бек кесилди мойнымыз,
Кобтеринки болар сырты онынъ
Энъкев келер алды онынъ,
Сазагандай салпы болар бели онынъ,
Кутандай болар мойны онынъ,
Оур кояннан этсиз болар
Басы онынъ,
Айван сасып, мыс кокып,
Бостаннан салкып болар койны онынъ.

Караногай варианты

Кобтерилши, коок булыт,
Куьннинъ коьзин коьрейим,
Кобтерилип бек юьвршы, коок доьнен,
Эл карасын коьрейим.
Кыйкувласкан эл мекен,
Кыймылдаскан мал мекен,
Кыйкувласкан эл ди деп,
Кыймылдаскан мал ды деп.
Агаштан шыккан
Саклавды,
Агалардынъ бир кутсыз,
Ат айдаган йол ды деп,
Алгасап яман шапкан экенмиз,
Аргымак деген береннинъ
Талдай мойнын катыртып,
Танъгы уйкысын калдыртып,
Аргымакка ок тийди,
Кыл майканнынъ тувыннан,
Шабаганшы эр казакка ок тийди,
Омырткадынъ отыз эки бувыннан.
Янымнан ятсам мен ишпен,
Бу явырдынъ яман шалшык сувыннан,

Коьген коьзли коок шал ат
Коьпирден тайды, йыгылды,
Алты кабат, ак ширги,
Ат коьтермес сал болды,
Ал даьрие коьйлеклер
Ер коьтермес кан болды.
Коькиректен суьнъги оьтти,
Коьзден яслар бек кетти,
Кабырга ярып, ок тийсе,
Калдав болар аданас.
Коькирек ярып ок тийсе,
Медев болар аданас,
Коькиректе шыгар-шыкпас ян болса
Коьммей кетпес аданас.
Аданастан неси кем,
Казан асып от яккан,
Куьзет шыгып, ат баккан,
Кадириин билген ян йолдас.
Эт есем де бал ишсем,
Эриккен куьн кус суьйсем,
Элесленген эки аргымак мен минсем,
Эл шетине мен консам,
Киртин бузып, бу явирден казна алсам,
Куьртин бузып йылкы алсам,
Сол йылкыды, аргы авылдынъ бойында,
Кувып оьзим айдасам,
Кувып келген кувгынды,
Кув аркалы, уйкен тойда тойласам,
Таьнъиридинъ арысланы,
Алидей мен ойнасам,
Коькиректе аьзирлеген
Солтан янды деген куьн,
Кескилескен
Уйкен явда кайнасам,
Элимди баска ийирсем,
Баьтирлер мен бас косып,
Олжа уьлесип
Олтырсам,
Сол олжады эл ишинде,
Ал энъник,
Эки аьруьвге мен берсем,
Онъды, солды мен суьйсем,
Онъ тизине басым салып уйкласам,
Оькинмес эдим, оьлдим деп,
Аманатка берген бир янды,
Кайда суьйсе, анда алсын.

Балпанъ, балпанъ ким баспас,
 Баспага балтыр шыдамас,
 Баьтирмен деп ким айтпас,
 Аргы авылдынъ бойында,
 Авыр аьскер келгенде
 Бармага намарт юрек шыдамас,
 Шешенмен деп ким айтпас,
 Шешенлерге йолгысып,
 Шешенлер юмак айтканда
 Олардынъ бир юмагын шеше алмас,
 Аруувмен деп ким айтпас,
 Аруувлерди коьргенде —
 Бетке багып туралмас.
 Сав мал алсанъ, биеди ал,
 Ак секердей, борап явган коьксил кар,
 Бирден явмай, сув алмас.
 Екпеге алсанъ, туье ал,
 Кырк артувды, кыркып кешсенъ, мунъаймас.
 Хатын алсанъ, коьпги бер де,
 Аруувди ал,
 Коькиректе аьзиздеген солтан ян,
 Дуныядан оьткен куьн
 Балалы казлай майпанълап,
 Йылай калса ким алмас.

Борай-борай кар явса,
 Нувга боран боларма,
 Эрлердинъ азув
 Тиси шьрт сынса,
 Кызыл шымнан куйган ман
 Тис боларма,
 Аманлыкта савлыкта,
 Тенъим досым дегенлер,
 Эрден давьлет тайганда,
 Кынъгыр кырдан караса,
 Эрлерге соннан
 Кыйын ислер боларма.

Аскар тав

Аскар, аскар, аскар тав,
 Аскар тав, сенде бир мин бар,
 Басынъа балапан торгай
 Шырылдасып етеалмас,
 Бавырынънан карсак-куьзен,
 Агым казып оьте алмас.
 Ата, ана, сенде бир мин бар,
 Алты увылды тенъ коьрмес,
 Алгыншак, сенде бир мин бар,
 Алты ай туьзде юрсем йокламас,
 Аргымак, сенде бир мин бар,
 Кашсам явдан куткармас,
 Ак куьбе, сенде бир мин бар
 Аьжел келсе токтатпас. —
 Кара ер, сенде бир мин бар,
 Каты уйклаган казакты,
 Акырын шайкап уятпас.

Аскар, аскар, аскар тав,
 Аскар тав, сага кынмасам,
 Бавырынънан баспа йоллар салмасам,
 Ата-ана, сага кынмасам,
 Алты ай туьзде юрсесем,
 Алганшак, сага кынмасам,
 Арканънан алты казы алмасам,
 Аргымак, сага кынмасам,
 Арканъды шийлем явыр этпесем,
 Ак куьбе, сага кынмасам,
 Сенинъ кимик беренди,
 Айгызда, тот кырктырып коймасам.
 Кара ер, сага кынмасам,
 Язлыктынъ кара бурны ман,
 Арканъа суьрип, сабан салмасам.

Аскар, аскар, аскар тав,
 Аскар тав, сеннен несин коьрейим,
 Басынъа балапан торгай,
 Шырылдап еткен сонъ,
 Бавырынънан карсак-куьзен,
 Агым казып оьткен сонъ,
 Ата-ана, сеннен несин коьрейим,
 Алты увылдынъ бири яман, бири
 Яхшы болган сонъ.
 Алгыншак, сеннен несин коьрейим,

Алты ай туьзде юрген сонъ,
Аргымак, сеннен несин коьрейим,
Яманлар яйдак минген сонъ,
Ак куьбе, сеннен несин коьрейим,
Алладан аьжел огы келген сонъ,
Кара ер, сеннен несин коьрейим,
Кудай юмарт озиме
Таьтли уйкысын
Берген сонъ.

Аскар, аскар, аскар тав,
Аскар тав, сенинъ бир оьлмей,
Эки оьлгенинъ тувылма,
Басынъа балапан торгай
Шырылдасып еткени,
Бавырынънан карсак куьзен
Агын казып оьткени.
Аргымак, сенинъ бир оьлмей,
Эки оьлгенинъ тувылма,
Аласага йол берип,
Тарбайып улы йолда калганынъ,
Атадынъ улы эр йигит,
Сенинъ бир оьлмей эки оьлгенинъ тувылма.
Кыймалы ювен колга алып,
Эл кешкен куьн беренинъ,
Юлына барып, байлардан,
Бир тай тилей турганынъ.
Элпенъ-элпенъ ювырган
Эбелек узып отка семирген,
Энъгилден шавып тоьсте озган,
Эки салкын коьшти озган.
Эрлердинъ тувганыннан,
Ийги досы боларма?
Оьпкелесе кеги йок,
Юрегинде шеге йок,
Эрлердинъ тувганыннан
Ийги досы боларма?

Элпенъ-элпенъ ювырган,
Эбелек отлап семирген,
Энъгилден шавып тоьсте озган
Эки салкын кешти озган,
Эгерлей тоьси салынган,
Эрлер минген Элшенъ боз,
Энъкуьв болар алды онынъ,
Ашык болар арты онынъ,
Кыска болар бели онынъ.

Уьй кояннан аьруьв болар
Басы онынъ
Кутаннан узын болар
Мойны онынъ.
Эрлер кушкан аьруьвдинъ
Кубагай болар бурны онынъ,
Кулан болар шашы онынъ,
Калемнен кыйгаш болар касы онынъ,
Эрлер кушарга келгенин,
Бостаннан сувык болар,
Койны онынъ.
Кара лашын ол айван,
Канат туьги юлкынса,
Аьвелгилей, баягылай,
Катар бузып, кув тоьнтерип туьсирсе,
Карлы бузлы куьн явса,
Калтырамас экен ди,
Йылкы айван баласы.
Каядан кешуьв сорама,
Касы нардынъ бу тасы.
Эсирик, айык ким болмас,
Яман, яхшы ким айтпас,
Эсирик, айык болганда,
Яман, яхшы айтканда,
Кек сакламас экенди,
Яхшы да ата баласы.

Элпенъ-элпенъ ювырган
Эбеленъ узын отка семирген,
Энъгилден шавып тоьсте
Озган эки эгерлей,
Эрлердинъ ебеден ийги малы боларма.
Баска кийсек, бас коьрки,
Малга салсанъ, мал коьрки
Эрлердинъ тувлыгадан,
Ийги боьрки боларма.
Тувраласкан куьнлерде,
Душпан коьзин кажыткан,
Сув-сув оьсер, алай яннан сув оьсер,
Сув ишинде кога мынан тал оьсер,
Кененейим деген йигиттинъ ызыннан,
Ини увылы куьр оьсер.
Куванайым деген йигиттинъ ызыннан.
Кундыздай эки аргымак тенъ оьсер.
Маймак элдинъ малы оьсер,
Баьтир элдинъ даны оьсер,
Коркак элдинъ яны оьсер

Авылдагы куйменълескен коьп яман,
Игитлердинъ эт елкесин сол кесер.

Шалкак болмай, шанъ болмас,
Шагала болмай, бий болмас,
Шагында шанъ шыгармас эр болмас,
Шагаламай юйрик атлар ювырмас.
Шагаламай юйрик атлар ювырса.
Кардан салган кала болса буза алмас.
Яз куйнине кыс болмас.
Ялгыз сойлеп баз болмас,
Картайганда яс болмас,
Бурындыксыз асав туттырмас,
Бурылмай аруув оьптирмес,
Кыйын болмай, тыныш болмас,
Кыйналмай казак эрлер мал таппас,
Туьнегиси анавдай,
Кыйын келмей айырылмас.

Казак айтар Ургыл тав,
Ургыл, ургыл, ургыл тав
Ургыл тавдан кашкан шал коян,
Таз туьлките йолыгар,
Таз туьлки инге йолыгар,
Карагай басын кырк ушкан,
Тырымтай торга йолыгар,
Тоьреди еген агалар, оьзиннен зорга йолыгар.
Баьтирлер явга йолыгар,
Шешенлер давга йолыгар,
Энъгилден шыккан йылкы шубырса,
Азавдагы аш казакка йолыгар.
Энъгилден кулан шубырса
Эгевленген болат окка йолыгар.
Терезеден мине-туьсе караган
Дестелер шашын тараган,
Байдынъ кызы кара кыз
Бир яманга йолыгар.

Эменшер туьби сары бал,
Эрлерге ишкен куйнде ас болсын,
Анадан кайратсыз тувган яманлар,
Бий болмай, хан болса да тас болсын,
Анадан баьтир тувган ялгыз эр,
Коьп болмасын тек болсын
Коьплерден онынъ неси кем,
Шыйратылган ший йибектей туьйилин.

Аргымак арык болды деп,
Айванды кунан тайга берменъиз,
Ата улы ярлы болды деп,
Оны да кем коьрменъиз,
Ял куйрык тез битер деп,
Ебеден айгыр койманъиз,
Явга минмеге ат тувмас,
Ярлылыкка сеп ти деп,
Байдынъ кызын алманъиз,
Ярлылыкка сеп ти деп,
Байдынъ кызын алсанъиз,
Арка авылдынъ уьстинде,
Кала балык куйн тувса,
Ал ялавлы суьнъги алып,
Алла бизге берди деп,
Мыйыгын-муртын коьптирип,
Агалардынъ алдында,
Сол яманнынъ кызыннан,
Явга шабар эр тувмас.

Еле-еле ювырган,
Аргымак аруув аттан эр калар,
Ишпес, киймес байлардан,
Ябылар да мал калар,
Карсагай басы кара орман,
Кара орманнан не пайда,
Каскарып булан кашпаса,
Аргымак аруув аттан не пайда,
Каскарып кашкан буланды,
Кайтарып коска йыкпаса.
Атадынъ улы эр игиттен не пайда,
Тайгак кешуув, тар йолда,
Тартып йолын алмаса.
Агаштан булан кашар етеклеп,
Артыннан казак кувар аргымагын етеклеп.
Булан кувган казакка
Алла берер кызыл алтын этеклеп,
Кызыл алтын алла берген казакка,
Кимлер бермес аруув кызын етеклеп.
Ал боьридинъ баласы,
Алты болар, бес болар,
Аваданы бир болар.
Аваданы йыгылса,
Аьриси, аьр авылга кор болар.

Меним куьбем тотыкса,
Каравсыздан коьремен,

Этек тозбай, енъ тозса,
Ярлылыктан коьремен,
Ягама душпан колы тийгенде,
Ялгызлыктан коьремен,
Осал тувган ини-увыл,
Эмбекти соннан коьремен.

Кызыл ийзен, ак ювсан,
Байлардынъ малы отламай йыйылмас,
Омырав язып, ок тийсе,
Қан буркырап тыйылмас,
Саьлесер коьйлек кан болса,
Сыгып ювар карындас,
Басынъа бир кыйынлык ис тувса,
Суев болар аданас,
Аданастан неси кем,
Қазаклыкта бирге юрген ян йолдас.

Сарыгыз

Кобан мырзаларыннан бириси бир йигиттинъ нышанлы-сын⁴ зорлап оьзине хатынлыкка алган. Йигит казаклыкка шыгып кеткен. Ол кызды Сарыгыз деп атап, йыр шыгарып кобызга салганлар.

Батув гана салкын, сув толкын,
Толкыннан калай саклангай,
Мал излеген казагым
Явдан калай саклангай.

Қарагус минер терекке,
Қанатын яйып эрекке,
Иылкы ишинде боз биедей Сарыгыз,
Қайгы салды юрекке.
Қарагус, кайда барасынъ,
Қанатынъды талдырып?
Сырыгыз, кайда барасынъ,
Қазагынъды калдырып?

⁴ Нышанлы — белги тагылган кыз.

Ай каранъа, куьн булыт,
Акша гана тувссе табылмас;
Сарыгыздынъ ак бетинде бир менъ бар,
Сабынлап ювсанъ агармас.

Терезеден бойлап карасам,
Сарыгыздынъ башмагы туры, оьзи йок,
Эсиктен сыгап карасам,
Сарыгыздынъ анасы туры, оьзи йок.

Алалай йыры

Бурын кул йигитлер, эркинли кызларды суьйсе де, алып болмаганлар. Олар алды ман казаклыкка шыгып мал тавып келип, оьз басларын сатып алмага керекли болганлар. Сондай бир йигит акында шыккан йыр кобызга салынган.

Алалай коьнъил юбатар,
Узын йолды кыскартар.
Мал дей юре бас кетер,
Мырадына ким етер.

Кеш болды коьзим коьрмейди,
Кешикти яным келмейди,
Кешиксе яным йолда ды,
Тизгия ушы колда ды.

Акбаста куврай тыракай,
Ак марал юри йол таппай,
Ап-акай бетин саргайтып,
Қазагым юри мал таппай.

Акбаста куврай оьрмегей,
Ак каптал кийдим елбегей,
Ярды ярдан айырган —
Мырадына етпегей.

Акбаста куврай, шалшык сув,
Шалшык сувга бетинъ юв,
Менде коьнълинъ бар болса,
Тур, кашайык белинъ був.

Елли кая

Бурынгы согыслар заманында ногайлар Елли кая деген бир тав уьстинде ок атып, оьз ерине душпанды киргизбегенлер. Бир согыста Елли кая басыннан келген кобыз сеси душпанларга тыныш бермеген. Душпанлардан биреви кобызшыга карап: «Кой сол кобызынъды! Онсыз да биз туьз ерде турып, онъмай ятырмыз», — деп акырган. Соннан сонъ Елли кая йыры шыгарылып кобызга салынган.

Елли кая шалкув саз,
Елде шувак оьтерме?
Ер силкитип яв келсе,
Ерге шешек битерме?

Ерди явын шылатар,
Явды баьтир токтатар,
Йигитлер явга сайланар,
Коркаклар уьйде айланар.

Ылашын каты каарланса,
Авадан казлар уша алмас,
Баьтирлер явга сайланса,
Сыйлы янын аямас.

Акыйкат сазы

(Бу казаклыкта оьлген бир йигитти кызганып шыгарган йыр)

Аksamнан сонъ куьн тувмас
Агарган сакал каралмас,
Буькирейген куртка туьзелмес,
Корьрек корьрим йойылмас.
Тавда болат таргыл тас,
Бек дарылсанъ шыгар яс,
Кыйналганда табылган,
Айырмай сени аданас.
Аданасым оьлди деп,
Сай суьеги канды деп,
Канжыгага канлы коьйлек байлаьнып,
Кайтып келди коьк доьнени айлаьнып.

Елкемде меним ети тас,
Елкемди кесип кетти кыз кардаш,
Мойнымда меним мойын тас,
Мойнымды кесип кетти аданас,
Аданастан кем тувыл деп йылайман,
Казаклыкта бирге юрген тенъ йолдас.

Ботагоьз

Ботагоьз аьруьв боз торгай,
Бозлай-бозлай сув ишер,
Ботагоьз онда, мен мунда
Мыймылдасып куьн кешер.

Тас тасладым булакка,
Тасым туьсти узакка,
Ботагоьзден айырылып,
Шыгып кеттим казакка.

Буз уьстинде бувак бар,
Бувакты алар шувак бар,
Мунъаймашы, келтайдар,
Мунъ таркатар бугак бар.

Бозалы шоьлмек мойны тар,
Болжал кескен куьйим бар,
Сол болжалда келмесенъ,
Шыгар-шыкпас яным бар.

Явырын япкан ялкын шаш
Яйып салсанъ батарма?
Ботагоьзди коьрген келтайдар
Уьйинде тыныш ятарма?

ЯШАВ ИЫРЛАРЫ

Бьори йыры

Ноябрьдинъ он ети
Атланып уйден мен шыктым,
Эл аралап, кыдырып,
Бир авылда той бар деп
Хатын, пақыр, коймайды,
Атланмайсынъ, туспейсинъ,
Не куьнинъе болаяк,
Ялгыз гана шай бар деп.
Кеше тойды аткарып,
Эртенъ кайтып келемен,
Йолым болып, суьиннип,
Ылгамайлап елемен.
Якынлап уйге мен келдим,
Кызым шыкты алдыма,
Эки коьзи ясланып,
Эшкиди бьори еди деп.
Кокъ коьз аьжи соранты;
Атанъ кайда кеткен деп
Эшкинъизди бьори еп,
Калай аьруув эткен деп.
Туьс дегенде атымнан
Бек хорландым мен сога,
Йырав деген атынъ бар
Ойлап кара сен буга.
Мен айтканман ол заман:
Айтсын, балам, кайгырмас,
Коьрсетермен кужырды
Бьори минен косаклап.
Сары эшкиди ашапты,
Котаншы яман бьори,
Ашаган ери кум болгыр,
Котаннынъ тувра тоьри.

Мал дегеннен бир ийт бар,
Туьсип болмай котанга,
Кыскаяклы не билсин.
Соьйлеп уйде олтыра.
Бир заманда шексинип,
«Айт» деп келип кышкыра,
Кувып айдап шыгарып,
Орга йыгып пуьстыра.
Котаныма туьскендей,
Бьори, сага не эткенмен,
Бала куьнде мен оьзим
Койды багып топ ойнап,
Семиз койлар егистип,
Копъ яхшылык эткенмен,
Ойнаганым ясырып,
Катер этип мен сага,
Калай баьтир бьори деп,
Хыйлы мактав салганман,
Куваяк куьшли атлыга
Кутылып кетти дегенмен.
Бу ниетим мутпага,
Бьори, сага ярамас,
Котаныма туьсип, эшки ашап,
Бурнынъ коькке карамас.
Ашап кеттинъ эшкимди,
Оны кимнен коьрермен?
Авызымнан алган ашувым,
Сеннен яман бьоримен!
Шалкайгансынъ, бьори агай,
Эшкиди ашап тойган сонъ,
Авыз-бурнынъды бузып,
Кан шаптырсам бутынъа,
Аласады бек сыйлап,
Излеп тавып мен сени,
Урып-согып оьлтирсем,
Катып-сувып каларсынъ.
Онда бьори айтады:
Шамланмашы сен, йырав,
Озып кеткен бир иске,
Арам болсын, ян акам,
Билмей еппен эшкинъди,
Эгер билип мен есем
Етпейим буьгуьн кешке.
— Ант этип, булай карганып,
Эш авара сен болма,
Антынъ етип басынъа,
Уьш минуттан сен калма.

— Эй ян акам, ян акам,
Энди сенинъ артынънан
Эки айланып юрмейим,
Эгер юрсем янынънан
Ялгызгана балам бар,
Эш хайырын коьрмейим!
— Баланъ да онъма, сен де онъма,
Баланъ оьлип махрым кал,
Сувнак туьсип тисинъе,
Йылай алмай хор да кал.
Онда боьри айтады:
— Ант этип, булай карганып,
Усынайым мойнымды,
Кылыш сеннен, бас меннен,
Бир тостакай канымды
Кеширер болсанъ сен мага,
Бу тарафта турмайым,
Йол коьрсетши сен мага.
Онда йырав айтады:
— Меним берген маслагат
Туврасыннан бу сага,
Бу акылды коьрсинъ,
Бу акылды коймасанъ,
Азанакай койларды
Аяганнан йоярсынъ.
Баршы Коьккоьз аьжиге
Аварасыз тоярсынъ
Бар ды кабал туьбеге
Саьат ярымсыз атылмас,
Туьстинъ болса котанга,
Суьйгенинъдей этерсинъ.
Кабалды алып келгенше,
Терик шыгып кетерсинъ.
— Разы болдым, боьри агай,
Буйрыгымды толтырдинъ,
Барып Коьккоьз аьжидинъ
Койын яхшы оьлтирдинъ,
Хатер, коьньяил калдырмай.
Аданас, кардаш болдык биз.
Сав болыгъыз десене,
Тагы да бир миннетим,
Барып Коьккоьз аьжидинъ
Бир сыйырын есене.
Онда боьри айтады:
Эй ян акам, ян акам,
Мактав салып, компаытып
Эттинъ мага кыйынды,

Алгасамай туршы сен,
Коьрсетермен ойынды.
Меним ойым булай ды:
Танасын яхшы тартарман,
Сыйырынынъ шандырын
Тоьмен карап йыртарман.
Онда йырав айтады:
Кайтагаш деп, кой алып,
Коьккоьз минен дос болдым,
Энди оннан эрек юр,
Маллыбайга ювыклап,
Алыпкаштан арман юр!
Куьймели таслы дегеннен,
Уьш шақырым ары тур,
Якып аьжи буйратта
Бар айванынъ йок деген,
Кудайберди деген бар.
Бар да койын боьриктир.
Онда боьри айтады:
Буйрыгынъа шара йок.
Куьймели таслы дегеннинъ
Каралдысын коьрмейим.
Кудайберди дегенди
Оьзим яхшы таныйман,
Тек коркаман, ян акам
Ййти яман болмасын.
Онда йырав айтады:
Оьзинъ яхшы билесинъ,
Ятса досай тура алмас
Каранъада карманълап.
Кеште кырга шыга алмас.

Шегертке йыры

Кос келдинъ, шегерткем,
Сафа келдинъ, шегерткем,
Буйыр куллык, айт соьзинъ
Неге келдинъ, шегерткем?
Сувга туьсип оьлипти,
Бир кесеги калыпты,
Калганлары савдырап,
Талканлыкка келипти.

Канатынъ ашшы, коьрейим,
Талканлыгынъ берейим,
Эл салады эгинди,
Сен суьесинъ тегинди.
Орагынъ йок, шалгынъ йок
Кайтип ордынъ, шегерткем?
Сенегинъ йок, куьрегинъ
Кайтип йыйдынъ, шегерткем?
Аласанъ йок, атынъ йок,
Кайтип бастынъ, шегерткем?
Беженинъ йок, кабынъ йок,
Кайда куйдынъ, шегерткем?
Канатынъ кос, мойнынъ бос,
Сен тувылсынъ бизге дос,
Канатынъда хатынъ бар,
Азап деген атынъ бар.
Басынъ бакыр казандай,
Коьзинъ сокыр сазандай,
Бармакка шаншар этинъ йок,
Уялгандай бетинъ йок.
Эрнинъ бар да, тилинъ йок,
Сенинъ калмес йылынъ йок,
Авизынъ бар да тисинъ йок,
Аьдем суьср неинъ йок.
Илиншигинъ кылавлы,
Сенин халкым йылавлы,
Шегерткединъ йыры этип,
Йырав аканъ йырлайды.
Давиттен кубыла айланып,
Тийди бизге кара яв.
Тобгеректи коьрсетнес,
Коьз камаган кара отав,
Бу баьлединъ келерин,
Эш бир аьдем билмеди,
Келгеннен сонъ тарыга
Аьдем куьши етпеди.
Шобытлыдынъ камыстай
Бийик биткен тарымыз,
Он меркеге шай алып
Борышка калды ярымыз.
Куьн куйылып барады,
Эй уланлар, аьрекет,
Шегертке буьгуьн келген йок
Саркытына берекет.
Али куйы ериннен
Шувлап шыкты шегерткем,
Сыпырып кетип тарымды

Сынды орагым белиннен.
Шыгып эдим уьйимнен
Орагым алып тарыга
Мен келгенше ябылып,
Еткерипти ярыга.
Энькейип орак ормас
Яман авыл баьри ага
Калай келди емеге
Сол ярганат сарыга.
Колымдагы орагым
Кесе алмай ялмайды,
Найманнынъ уьш йигити
Бириннен бири калмайды.
Ашыдынъ отын куьйдирген
Куьзде туьскен кыравды,
Тамашага тынъларсыз
Бириннен бири йыравды.
Маьнесин туьптен билерсиз,
Тынъласанъыз бу соьзди,
Бу йырларды шыгарган
Айтмамбет Адил Ораз ды.
Эл мен коьрген улы той
Элсизликте яман ды,
Он капына тары алдым
Ол да мага тамам ды
Бу йыл ша булай болган
Аьр йыл коьрмен яманды,
Бу йыл булай болды деп
Биз коймастык сабанды.

Кыз-аьруьв йыры

Ногай халкынынъ эски яшавында кыз-хатынлар бек сый-
сыз болган, олардынъ гражданлык правосы болмаган.
Ногай кызы малдай болып сатылып, яслай эрге берил-
ген. Эне сондай бир кызды ата-анасы кырк туварга сатаяк бо-
лып, сатувласкан куда-кудагыйлардынъ аш коьзлигин коьр-
сеткен «Кыз-аьруьв» деген йыр шыгарылган.

Айт десенъиз айтайым,
Кыз аьруьвди маратып,

Кудалар кырдан келеди,
Кызымызды соратып.

Енгеси уйден шыгарды,
Шашаклы явлык оратып,
Айттырады бийкешти,
Айкеллерин таратып.

Тон тиктирдим киймеге,
Кыстынъ куьни сузык деп,
Келген куда соьйлейди,
Кел болайык ювык деп.

— Тавлылардынъ аьдети,
Ашы болар каасы,
Он бес тувар, бир етек,
Бизим кыздынъ баасы.

— Кет дегенде кетейим,
Кел дегенде келейим,
Койсана, куда, етекчи,
Он бес тувар берейим.

— Суьек сатув, суьт акым,
Табан акым, коьз ясым,
Сорайман тенъ досымнан,
Бир етексиз болмайды.

— Хаьтерим калды, а куда,м,
Сосы айткан соьзинъе!
Етек мага зат тувыл,
Кыйын болар оьзинъе.

— Тенъ досымнынъ аварын
Соьны мынан ябарман,
Кыйналганъ да етекке,
Бир эки уьш тон табарман.

— Кудам, соьйлеген соьзинъ
Аьли келтирдинъ ызын,
Он бес тувар, бир етекке
Ярасып алдым кызынъ.

Кудагый турып айланып,
Кудага кайкана этти,
Татувлыкка ырымлап,
Кудага шербет септи.

Куда уьйиннен ишкеп ас,
Кудадынъ ишине кетти.
Кудагыйга шылавыш,
Колына юзик берилди.

Кудагыйдай кудасы,
Тоьселип болды бакша.
Кудагыйга бир маьнет,
Балаларга увак акша.

Кудагый да коканълап,
Тоьр басында олтырды,
Комгазы ман каймакка,
Бир сандыкты толтырды.

Ашап, ишип, кейпленип,
Туьсти куда йолына,
Кудасын атка миндирип,
Берди шыбык колына.

Танымаган биревге,
Кыз да калды байланып,
Арады бир аз йнберип,
Келди куда,м айланып.

Кудасы кудасы ман
Сорастылар уьй аьлин,
Кудагый коьзин кысып,
Уьйден шыгарды байын.

Кенъес этип экеви,
Авдарып соьды малын,
Калемпирлеп, бурышлап,
Кудагый берди шайын.

Шайын ишип болган сонъ,
Кудасы кудасына,
Болаяк деп соьйледи,
Дуныядынъ арты узак
Аьдемди аьжел кувар,
Алсана, куда,м, он тувар.

— Аларман, яхшы болар,
Биз тилейик татувын,
Мен йыйылып барарман,
Ваьде болсын каты куьп.

Бу каты куың тойым деп,
Бар кайгысын теберди,
Ясын Кызлар калага
Аракыга йиберди.

Мен тамаша боламан
Кум ишиндеги анъга,
Кусып, авнап кудалар,
Шыга койдылар танъга.

Аштархан йолы айман,
Сарапан йолы бурам,
Он бармак та тенъ тувыл,
Сайып алшы сен, куда.

Неше сайып, сайынъыз,
Кетик муыйиз сыйырынъ,
Мен ок кайдан билейим,
Куда малын-туварын.

Кагып, согып кудалар,
Сайып алды туварын,
Он маънет акша алып,
Алал йипке йипледди.

Кутлы болсын тойынъ деп,
Толган ногай кутлады.
Йыйылыскан коьп ногай,
Кийит тонын сайлады.

Куыйме арбадынъ артына,
Караватын байлады.

Айданъыз, деп айдады,
Уыйкен торы ат астында,
Отыз тенъи касында.
Куев каьрип не этсин,
Куев куьни басында.

Куыйме арбадынъ янында,
Билдирди улан савлыгын.
Ол наьсипсиз аьне деп,
Енъгеси берди явлыгын.

Келиншек ока шалыпты,
Капталынынъ шетине.

Алган, алган явлыкты,
Элтеп берди тенъине.

Туьнеги бирев яс куев,
Бир аьлемет акырды.
Куев куыйме авдарып,
Пише, бала бакырды,

Кудагый, кудагыйын коьрип,
Хош келдинъ, деп октады,
Ак отавдынъ алдында,
Куыйме арбасы токтады.

Кудагыйга шылавыш,
Колына юзик берилди,
Разы болмай буларга,
Кудагый яман керилди.

Мен базардан алганым,
Сактыян тувыл товар ды,
Шокпардай юзик берсин деп,
Кудагый салды хабарды.

Узатылаяк кыздынъ зары

Шынъыравга шыбык салса,
Зынълай кетер,
Алыс ерге кыз йиберсе.
Йылай кетер,

Меним акам бирди минип
Бирди етер,
Каьрип тетем юмырткадынъ сарысын
Шайнай-шайнай мага етер.

Ювырып кирдим такта уыйге,
Сыргамды илдим бир шуыйге,
Олтыра берип кагындым,
Ян абамды сагындым.

Такталы куйы тар мекен?
Тартылып шыккан ай мекен?

Тенъимди тавып бермеген
Акамда акыл бар мекен?

Тоос туыймем бавы тоыкпели
Мен акайга оыпкели,
Оыпкели болмай кайтеим
Бир йыл турсам, коыппе эди?

Тенъсизине берилген
кыз йыры

Басымды ювдым бал мынан
Белимди бувдым тал мынан,
Ал шешектей кыз эдим,
Алдап алды мал мынан.
Сув ишинде суылик бар,
Шыпатай сыймас юзник бар,
Сен яманга мен келдим,
Коыз алдымда куыйик бар.
Сав-сав ала, сав ала,
Савлык койдынъ юни ала,
Киев мен деп юргеним,
Авызын ашкан бир бала.
Теке муыйиз тенъ мекен,
Тентекте акыл бар мекен,
Тенъим тавып бер меген,
Акамда акыл бар мекен.

Яс келиннинъ зары

Атам, сага не болган,
Меннен явап сорамай
Туъзликти суыйген кисиге
Бзынсыз эш ярамай,
Атам, мага не эттинъ сен,
Малдай саттынъ, зор эттинъ,
Гуыл шешектей баланънынъ

Азат басын кор эттинъ.
Он бес тувар, мынъ маьнет
Мени сатып берген сонъ
Мен эсинъде болмадым
Кызыл кабынъ толган сонъ.
Мен ше аьдем баласы,
Айван тувыл сатарга,
Намысынъ калай шыдады
Баланъды сатып ашарга?
Кар явдырдынъ басыма,
Каныгувлар коьрдим мен,
Карлытавдай шер бастым
Каранъа куьнде калдым мен.
Ете алмадым шагыма
Ерсиз азап шектим мен,
Есир болып, кул болып
Яс шешектей солдым мен.
Танымайман, билмеймен,
Тентек болдым барган сонъ,
Тенъим тувыл. карт экен
Талып туьстим коьрген сонъ.
Таба алмадым бир коьмек,
Танысларым безген сонъ,
Тажим кылып турдым мен,
Тар яшавга кирген сонъ.
Кубырсыган кыз эдим,
Курык туьсти мойныма,
Кувраган агаш, куры бас
Эрксизден кирди койныма.
Курым тувыл — курыгыр
Колын созды койныма,
Эш разы тувылман
Сондай карттынъ ойынына.
Пердавлады бетимди,
Барган сайын тар болдым,
Печатьледи авызымды
Бир соьйлевге заьр болдым.
Яс йигерим йыгылып,
Ярык коьрмей сыгылып
Ясканшак болдым барган сонъ.
Яндым — соьндим, пайда йок,
Ят колында калган сонъ.

Узатылаяк кыздынъ йыры

Айланайым куват элинънен,
Ак кув ушсын коблинънен,
Ак гувлайын занъырап,
Кеттим куват элиннен.

Етегеним ети юлдыз еттим, акам,
Авырмалынъ менде болса, кеттим, акам,
Яз келуевим, кыс келуевим коймам, акам,
Аввелгидинъ бир куынндей болмам, акам.

Эсигим алды татавил,
Ойнаганым ят авыл,
Ак буъркеншик ер суъреп,
Мен де болдым ят авыл.

Кыз келтируев

Бас куда:

Коррингенин коърейик, коъл панасы яр-яр,
Кутлы болсын тоынъыз, кыз анасы яр-яр,
Талдынъ буърин шайнаган, нар ботасы яр-яр,
Кутлы болсын тойынъыз, кыз тотасы яр-яр,
Сув туьбинде коъринген, коьк елиншек яр-яр,
Кутлы болсын тойынъыз, кыз-келиншек яр-яр.

Енъге:

Хош келдинъиз, кудалар, тойымызга яр-яр
Сизди алып туры эдик ойымызга яр-яр.
Кишкенеден аруевим, камка кести яр-яр
Оьз тенъининъ янында, артык оьсти яр-яр,
Кийгени аруевимнинъ, ал шугадай яр-яр
Оьз тенъининъ касында, каршыгадай яр-яр.

Йигит:

Бизим еккен арбадынъ, бары да югын яр-яр,
Кыз каршыга болса, йигит туйгын яр-яр.

Кудаша:

Кел-кел, куда, кел куда, манълайыма яр-яр.

Тавтли юзим салайым, танълайынъа яр-яр
Ковзенекли ал явлык, тартысайык яр-яр,
Кел-кел, куда, кел куда, айтысайык яр-яр.

БОЗЛАВЛАР

Уьй басы хатын оьлгенде бозлав

Бийкелердинъ бийкеси,
Бийик тактынъ иеси,
Тастарын орай салынган,
Тамагынынъ астыннан
Ишкен асы коьринген.
Тувмагалы уьйдинъ иеси,
Толгысыган коьп наьвметтинъ маьнеси,
Коьшпем, коьшпем деп эдинъ,
Коьшпем еткен басынъа.
Коьш токтатып ас берген
Сонысы еткен басына,
Каты янып тез соьнген,
Кашлестен атланган.

Йигит оьлгенде бозлав

Даналардынъ данасы,
Эмбекли эр Кабылдынъ анасы,
Кыйынлы каьрип Канетет,
Булай айтып толгайды.
Толай майтак неси,
Кан ялалы Кабылым,
Оьксизлей оьзим саклаган,
Оьгей тувган увылым.
Оьз янымда тирегим,
Аьр не ерде керегим,
Омыравда ян саклаган юрегим,
Авданнаган уьйкен уьйде шырагым.
Кабыргамда канатым
Кабыл атлы санетим,

Карт атанънынъ сен озынъ
Артык суыйген баласы.
Хан ялалы, бий сынлы,
Илгери баккан тилекли,
Ийилмеген темирдей,
Ат басындай юрекли.
Аюв сынлы ол озы,
Баьтир биткен билекли,
Адаганда акыл табаган,
Алты юртка ол озы,
Кайтпай карсы шабаган,
Яз жуьниндей яйнаган.
Яв коьргенде ол озы -
Эки коьзи яйнаган.

Кыз оьлгенде бозлав

Калтыраса кара киске боьледим,
Кара кис кати болар деп,
Катебиге орадым,
Катып уйклап ятканда,
Юрегишинъ басына
Колым салып карадым.
Эркелесе эр увылга баладым,
Эрикесе авыл уйге кыдырттым,
Оьрнекли коьйлек кийгиздим,
Орын этип оьстирдим.
Тармаклы коьйлек кийгиздим,
Тарпан этип оьстирдим.
Кайда сеннен коьргеним,
Коьрген минен билгеним.
Ал явлыкка туьйилип
Алтыны калды йыйылып,
Гуьл явлыкка туьйилип,
Куьмиси калды йыйылып.
Тапканасы калды тагувлы
Тагы калды курувлы
Тапканасы калса талк болсын,
Тагы калса куьл болсын,
Яклавы алтын. ягы ез.
Яхшы аьруввим атланды,
Ийнеси алтын, йиби ез.

Ийги аьруввим атланды.
Каншысы камка кесип кайыскан,
Ийнеси инжи тизип майыскан,
Ийги аьруввим атланды,
Бшбавлы элден каншы алган,
Ушкан анънан уьлги алган,
Каншысы ман хат язган,
Дорбасынынъ авызына
Ока тигип ат язган.
Егилген арбам туварган,
Иертленген атты йиберген,
Сарайыма сар салган,
Юрегимнинъ басына
Кетпес койы дерт салган.
Ашувлы кетип дертли оьлген,
Арманышлы кетип муьлы оьлген.
Яз киеген дегелей,
Кыс киеген биелей,
Кийип билген кисиге,
Ак куьбеден кеми йок.
Йоклап билген кисиге
Садаклы санны эрден кеми йок.

Яс бала оьлгенде бозлав

Баьпишиме кум толып,
Баса алмай туры эдим,
А йыйылган ямагат,
Айып эте коьрменъиз,
Баскарып йылай алмай туры эдим.
Баьпишим бар, месим йок,
Акылым бар, эсим йок,
Давыл базлы тавыслы,
Уьйкен уьйдинъ баласы,
Элекенли, кумганлы
Эскили уьйдинъ баласы.
Бу дуныяда нелер бар,
Ботасы оьлген туье бар,
Кулыны оьлген бие бар,
Бу йыйында нелер бар,
Бебейи оьлген тавкей бар,
Тавкейи оьлген бие бар.

Ясаган ясы келгенде,
Ясы алпыска еткенде,
Куралайдай коьзи кызарган,
Кувдай шашы агарган,
Караган ялгыз коьзи йыгылып,
Аллалап йылай калган кекей бар.
Бурынгылар зергерлер,
Ботасы оьлген туьеге
Нар телипти суьт уьшин,
Кулыны оьлген биеге
Тай телипти ат уьшин,
Бебейи оьлген тавкейге,
Аллалап йылай калган кекейге
Не телигей экен ди,
Мадар эткей зат уьшин?

Келиншек бозлавы

Алла язган язувым,
Атам коскан косагым,
Этиме кийген коьйлегим,
Эт касыган тырнагым,
Калемпир туьеси коьйлегим
Кимге бердинь киймеге?
Касы аргымак айванды
Кимге бердинь минмеге?
Сув тилесень бал берген
Оьзинье алган кутсызды
Кимге бердинь суьймеге?

Келиншек бозлавы

Бесигимде бек оьстим — бес ясымда табыстым,
Он бир яста — бир ястыкка бас костым
Он экиде — калмай сырым тоьгистим
Тойымда таспа тагып уьйретти
Кунанымда курык суьйретти,

Эсигимди кесе туьргизди
Эркинликти оьз басыма суьргизди,
Бир колыма май берди
Бир колыма шай берди
Дуныяды оьз басыма яй берди.
Акшады пуллай санатты
Маллык тувыл, юн де йок
Бу кайраным кеткен сонь.
Ат табылмас демеймен,
Аркасы явыр табылар,
Эр табылмас демеймен,
Эрни елке табылар,
Коьшкенде коьшим айдаган.
Конганда кос ат байлаган
Сендей кайдан табылар.
Басымды бал ман ювдырган,
Белимди талдай бувдырган,
Эттен йилик ыслаткан,
Энь даьрие кийдирген,
Булытка еткен суьнъги алган,
Бурынъгыдан уьлги алган
Таянганда тал корады япырган,
Суьенгенде суьнъги сабын сындырган
Сендей кайдан табылар!

БЕСИК ЙЫРЛАРЫ

●
Лаьв-лаьв бала, боьлейим
Сен уьйкен болып
Сеннен хайырлар мен коьрейим.
Хайырлы куьн сен, балам, тувгансынь
Бал-сербет пен кол-бетиньди ювгансынь.

Бал сербетлер мен сага кайнатарман
Уьйкен ойынларда сени, балам, ойнатарман.
Авыллардан сайлам уьйлер сайлатарман
Сайлам аьруьв ясларды
Сага, балам, каратарман.

Аыр керегинъе кардашларым
Баарисин де сага яратырман.
Калай таътли ди
Меним аруув баламнынъ баласы
Балдан таътли, келиним болса да,
Сосы баламнынъ анасы.

Лаав-лаав балам,
Мен болейим бесикке
Сав кутыл сен мен болеген бесиктен
Ойнап киреш, таътли балам, эсиктен
Байлаган бавым, бала, ышкынсын
Басыннан бир аруув куслар кышкырсын.
Ол куслардынъ канатлары колда болар
Сенинъ аруув атанъ
Келе болса, йолда болар.
Йолыкканнан ол бизди сорай болар
Сораганыннан бир аруув
Хабар ала болар.

Меним бебем бел туърсин,
Бибем коян келтирсин,
Кояныннан айырылып,
Йолда йылап олтырсин.
Бийисин, бала, бийисин.
Белине шашы куйылсын,
Бийимеге келгенде,
Бийкелери йыйылсын.
Ак теректинъ астыннан
Карт атасы да келсин,
Калемпирдинъ касыннан
Карт аеси де келсин,
Белине кылыш байлаган
Бес агасы да келсин.

Лаав-лаав бебем, лаав бебем,
Меним бебем ап-ашык
Ак колынъа маржан так,
Маржанларынъ коьп те коьп,
Ынжыларынъ коьп те коьп,
Женжепирдинъ туьбиндей
Женъге аеси мунынъ бар.
Калемпирдинъ туьбиндей,
Карт аеси мунынъ бар.
Лаав-лаав бебем, лаав бебем,
Меним бебем тувыпты,
Ак коьйлегин ювыпты,
Арыс баска илипти,
Ханнынъ улы коьрипти,
Кан туькире кетипти,
Бийдинъ улы коьрипти,
Бийтин сыга кетипти,
Байдынъ улы коьрипти,
Басын шайкай кетипти,
Ярлыдынъ улы коьрипти,
Бек суьйинип кетипти.
Ав ак бала, ак бала,
Ак козыды бак бала,
Ак козыды бакпасанъ,
Каймак сага йок бала.

Эй айданак, айданак,
Ак билеги кардан ак,
Анадан сендей тувган йок,
Тувган сендей болган йок.

Саавре деген салкыншак,
Салкында ойнар кулыншак,
Саавре диер уьйинде,
Эки бала болыпты.
Бириниаъ аты Эдилбай,
Бирининъ аты Яйыкбай,

Тоган тапса яй эткен,
Кегей тапса ок эткен,

Торгай атып ас эткен,
Ол торгайдынъ суьегин
Уйкен сарай кос эткен,
Кобрингенди дос эткен,
Астына минген атларын
Кендир минен тысаган,
Яхшылык пан яшаган.

Бебем-бебем бек сары,
Бебемнинъ богы сап-сары,
Бебем минген бесиктинъ
Бегимейди япсары.
Бегимесе бегисин,
Белден шашы куйылсын,
Кобре алмаган йнгиттинъ,
Коккиреги туыйлсин.

Кызым-кызым, кыз тана
Кызымнан келер юз тана,
Юзеви де ак тана,
Атасы шыгар мактана,
Ак танады пышаклар,
Кызымды куьев кушаклар.

Айди-айди этер бу,
Оьсе-оьсе етер бу,
Апыл-тапыл басар бу,
Алтын тилин ашар бу,
Алтын тилин ашканда,
Школага барар бу,
Урокларын карар бу,
Окып-язып билер бу,
Баьтирлик дан алар бу,
Явга кыргын салар бу.

Айди-айди, айди-ав,
Айди-ав йырдынъ сазы дыр,
Шарифулладынъ егени
Кыста йылкы казы дыр,
Шарифулладынъ кийгени
Орыстынъ энъ шугасы,
Шампаз экен Шарифулла
Колында каршыгасы.

Ал дедим, бул дедим
Еткин шекте дал дедим
Айда яным саврет уй
Саврет уйде салкыншак
Салкында ойнар кулыншак
Кулыншагым ат болар,
Шарифулла меннен ят болар.

Ак терек бийик болмаса
Сувга салкын кайда экен,
Кудайым юмарт болмаса,
Шарифулла мага кайда экен.
Энегесиз ак боз уй
Энеге болсын Шарипу,
Тувырлыксыз ак боз уй
Тувырлык болсын Шарипу,
Тувган танкы мамага
Тувган болсын Шарипу.

Эски шынълар

Шынъ дегенинъ не заттыр,
Келистирсенъ дийар,
Шынънан сарай салырман,
Эристирсенъ дийар.
Кубылыма даьрие капталынъ,
Кызыл ишли дийар,
Салдатка кеткен гедай яс,
Оькинишли дийар.

Сылтыр-сылтыр билезик,
Ак билекте дийар,
Экевимиз турайык,
Бир тилекте дийар.
Ыргаклы авыл бай авыл,
Сыра ман конган дийар,
Ыргаклыда бирев бар,
Ашык болган дийар.
Ятсам ах деп ятаман,
Ян басымнан дийар,
Салсам кеме коьшесек,
Коьз ясымнан дийар.
Мен ах демей не этейим,
Дертим куьшли дийар,
Бу дуньядан кетемен,
Оькенишли дийар.
Каладан алган быяла,
Каратпайман дийар,
Ыргаклы авыл ясларын,
Яратпайман дийар.
Алтын юзик, билезик,
Колга наьзик дийар,
Кара каптал авырса,
Мага язык дийар.
Терме уьйден сен шыктынъ
Тобсинъ тиреп дийар,
Акылымды сен алдынъ
Куьлемсиреп дийар.
Капталынъды ким пишти,
Пишимин оймай дийар.
Куьнде токсаң коьрсем де,
Коьзим тоймай дийар.
Бизим уьй мен сизинъ уьй,
Арада сокпак дийар,
Ананъ сага нетесек,
Оьзинъ коркак дийар.
Он эки туьрли оьрмек бар.
Бет явлыкта дийар,
Ойнайык та куьлейик,
Ден савлыкта дийар.
Ойнаганынъ, куьлгенинъ,
Туьсер эске дийар,
Эки айланып, бир келмес,
Яс он беске дийар.
Коьк коьгершин, коьк шекпен,
Тонынъа тысла дийар,
Бизим якта бек завклы,

Кел де кысла дийар.
Коьк коьгершин гуьрлесе,
Мен не деймен дийар,
Досымнан коьп душпаным,
Бел бермеймен дийар.
Сизинъ уьй мен, бизим уьй,
Арада йылга дийар,
Шакырмага каьр этсенъ,
Колынъды булга дийар.
Олтырасынъ ойланып,
Тизинъди кушып дийар,
Оьлер эдим сен болсам,
Ярдан ушып дийар.
Ай-ай, айдынъ ярыгы,
Той болса экен дийар,
Куры тойдан не пайда,
Шынъ болса экен дийар.
Мен бир шонтык тигейим,
Ал шугадан дийар,
Игит болсанъ алып каш,
Каршыгадан дийар.
Кетсенъ яхшы йолга бар,
Ана йолынъ дийар,
Разыласып калайык,
Аькел колынъ дийар.
Ай-ай сенинъ тал белинъ,
Камыстай колынъ дийар,
Аьзиз болып коьрinedи,
Юрген йолынъ дийар.
Авада турна сайыдым,
Юз он эки дийар,
Йыйган малым сеники,
Сен меники дийар.
Авада турна сеси бар,
Сувда бака дийар,
Кеншегимнинъ кийгени,
Шынты ока дийар.
Сабан айдап келемен,
Сыбырткы шоклап дийар,
Аьр кешеден келемен,
Сени йоклап дийар.
Авада ушкан куслардынъ,
Ак канаты дийар,
Биз де сиздей гедаидынъ,
Аманаты дийар.
Кайыным болып не бердинъ,
Онъ колынъ ман дийар,

Сендей кайын коьп болыр,
Юр йолынъ ман дийар.
Коккиректе янган от,
Ишке тебер дийар,
Ашыклыкка бар мекен,
Бир сув себер дийар.
Калавын тапса кар янар,
Иштен кызып дийар,
Душпан уйде олтыры,
Досты бузып дийар.
Душпан сегиз, дос эгиз
Сен оны бил дийар,
Суыйген ярдан айыар,
Суьексиз тил дийар.
Мен ах демей кайтеим,
Дертим куьшли дийар,
Бир тенъ таппай бараман,
Оькинишли дийар.
Уьш айылын бек тартып,
Миндик атка дийар.
Бизим суьер сен эдинъ,
Кеттинъ ятка дийар.
Алаяк болсанъ ашак ир
Узаклатпа дийар.
Досымнан коьи душпаным,
Халк каратаа дийар.
Сен бир тутпак боз торгай,
Елге усаган дийар,
Эл кыдырып таппадым,
Сага усаган дийар.
Дуныям бир яр, сен бир яр,
Сендей ким бар дийар,
Сенсиз дуныя басыма,
Болады тар дийар.
Алты яав бара-бар,
Сувды оьткен сонъ дийар,
Ярык дуныям каранъгы,
Сен кеткен сонъ дийар.
Аргымагым бек ярав,
Куьзетлеп турман дийар,
Малым сеннен садака
Яным курман дийар.
Тавдынъ басы тар сокпак,
Мал келеди дийар,
Авызынъды ашсанъ тилинънен,
Бал келеди дийар.
Бир шешек пен яз болмас,

Ер коьгермей дийар,
Яс янымды кыйнайсынъ,
Явап бермей дийар.
Дуыйсемби бир, саьли эки,
Саьрсемби уьш дийар,
Юма кеше корадан,
Каргы да туьс дийар.

Яс йыры

Мен бир кызды суыйген эдим
Кишкенекей баладан
Суыйгенимнен пайда йок
Байдынъ улы турганлай.

Суыйгенимди шуьшлемеймен
Не ди онынъ хьтеси
Байдынъ улы турганлай
Бермейди мага атасы.

Сонъгы куьни суыйгениминъ,
Алмады бирге кабайым,
Мен ярлыдынъ баласыман
Калын кайдан табайым.

Айхай-ав

Куьнтувардан уйкен еллер эскенде
Куйылар камыс баслары
Кыйынлы баска ис туьссе
Тоьгиледи экен эки коьздинъ яслары.
Ай-ай коьшер, ав ийгилер, ай коьшер
Ай артыннан куьн коьшер
Яхшысыннан айырылып
Яманына калган сонъ
Йылаганы сыктай дуныя
Куьн кешер, айхай-ав.
Сув-сув эсер, сув эсер

Сув уьстинде кога мынан ел эсер
Кененеек пишединъ
Иеклескен кыз кардашы тенъ оьсер, айта
Сув-сув эсер, ав ийгилер, сув эсер,
Сув уьстиннен кога мынан ел эсер
Куваньяк пишединъ
Ини минен улы тенъ оьсер, айхай-ав!

Оьксиз йыры

Аягыма жийген коьн шарык
Ушы неге тозады,
Сосы мага не болган
Ковмекейм босайды.

Йогары бетте ойын бар
Иййылысып бараяк,
Мен барган жыйын тувыл
Киймеге зат болмаяк.

Оьз улына тавык алды
Юмырткасын есин деп,
Мен каьрипке кораз алды
Кышкырганда турсын деп.

Оьз улына сыйыр алды
Савып суьтин ишсин деп,
Мен каьрипке оьгиз алды
Егип куллык этсин деп.

Оьз улына тоьсек салды
Юмсак болып ятсын деп,
Мен каьрипке шылта салды
Ямбасына батсын деп.

Оьз улына боьрк алды
Аьруьв болып юрсин деп
Мен каьрипке папак алды
Куьнде куьйип юрсин деп.

Оьз улына пальто алды
Аьруьв болып юрсин деп

Мен каьрипке тон алды
Бийтлеп, куртлап юрсин деп.

Каьрип анам, неге таптынъ
Кесек-кесек кан тапсанъ,
Мына баьлеге калдыргышай
Таска байлап сувга атсанъ.

Кызлардынъ йыры

Куватыма каптал пиштим
Кап карадан,
Явырнына сырув салдым
Бес бармактан,
Кырпувына сагыз салдым
Шайнасын деп,
Кара ерге сабан салдым
Айдасын деп,
Колтыгына китап салдым
Окысын деп.

Татавылга сув йибердим
Сурга мынан,
Бизим ярлар атланыпты
Йорга мынан,
Атланганын билген болсам
Аткармаспа эдим,
Атасы коьрер коьздинъ
Куьйиги экен,
Анасы каьрип яннынъ
Суьбери экен.

Энъгилден эки торы ат
Ойнай шыкты,
Ярым бар деп ярлы йигит
Яйнай шыкты,
Яьсыз ийгит эки увыртын
Сагыз этип шайнай шыкты.

Кулагымда кулакшын
Кандай кызыл касы бар,

Ана авылдын ишинде
Юрегимнин басы бар.

Юр, кыймасым, барайык
Алдыда уйкен тойларга,
Биз барганша той озар
Ярлар кетер ойнарга.

Кисемдеги бас тарак
Отыз эки тиси бар,
Кызлар ойнап юргенде
Уланлардын не иси бар.

Кызыл-кызыл тобелер
Кум басына уйилер,
Кызыл шепкен йигитлер
Кызга кашан куевлер.

Аккерманнын аруув кызы

Бу ойын аягы. Бу аяг ман ойнаган кыз, шепкен согув ке
Эин коьрсетип ойнайды.

Аккерманнын аруув кызы
Туытп шепкен эттиньме?
Аккерманнын аруув кызы
Аялап шепкен эттиньме?

Аккерманнын аруув кызы
Атып шепкен эттиньме?
Атып тамам болган сонь,
Ийирип шепкен эттиньме?

Аккерманнын аруув кызы
Ашыклап шепкен эттиньме?
Аккерманнын аруув кызы
Басып шепкен эттиньме?

Аккерманнын аруув кызы
Ювып шепкен эттиньме?
Аккерманнын аруув кызы
Созып шепкен эттиньме?

Аккерманнын аруув кызы
Пишип шепкен эттиньме?
Аккерманнын аруув кызы
Тигип шепкен эттиньме?
Тигип тамам болган сонь
Кийип шепкен эттиньме?

Ак бугак

Савысканнын баласы
Агыннан коьптир карасы,
Йигит соьйлеп, кыз куьлсе,
Шашыннан коьптир яласы.

Агала тавда кийик бар,
Ак шал атка минип бар,
Онда кеткен кеш кайтар,
Ак бугактан суьйип бар.

Агала тавда кийиксинь,
Ак шал аттан бийиксинь,
Кубылып келип ойнасань,
Кобз алдында кубийиксинь

Иылкышы йыры

Кумга биткен куба тал
Отка салса янмайды,
Каньырып келген йылкы айван
Бес кавга ман канмайды.

Аькелши, енъгей, курыкты
Каршыгама салайым,
Ак тастарынъ куьлпилдеп,
Сени кайдан табайым.

Айт дегенде айтпаган
Осал тувыл эриншек,

Айт дегенде сувлаткан
Бизди этти коьнъилшек.

Қасы меним қасымдай,
Қоьзи меним қоьзимдей,
Олтырысы, турысы,
Тамам меним исимдей,
Бир акылын суьемен,
Яйранъ тувыл оьзимдей.

СОВЕТ. ЙЫРЛАРЫ

ПАРТИЯ, ЛЕНИН, ТУВГАН ЭЛ АКЫНДА

Ярык юлдыз партия

Бизим соьнмес яслыгымыз
Берк сенимли колларда
Корсетуьвши тувра йолды
Ярык юлдыз партия.

Эртегидей туьрленуьвлер
Меним тувган Элимде
Бу наьсипти, бу шатлыкты
Берди бизге партия.

Татымлыкты кенъ яямыз
Карпат, Балкан тавларда
Болсьи дослык эм тенълик деп
Каьр шегеди партия.

Енъувлердинъ энъ басысынъ
Данъкынъ уйкен дуныяда
Яйна, яша коьп йылларга
Ярык юлдыз партия.

Данлык йоран йырлаймыз (Янсарай анъына)

Шет-кырый йок яс юрек завкына,
Байтеректей яйнайган элимиз,
Баьтир атлы халкынынъ
Нур саввлели яшав туьзерине.

Татым, дослык мол явган Элимде,
Биз наьсипли яслыкка йырлаймыз.

Сав болсын деп партиям
Сени сыйлап, дан йорап йыраймыз.

Кобнъилимизде аявлы партия,
Тувган элге наьсип нур шашаган,
Йол коьрсетип халкыма
Коммунизм енъувине яшайган.

Татым, дослык мол явган Элимде,
Биз наьсипли яслыкка йыраймыз,
Сав болсын деп партиям
Сени сыйлап, дан йорап йыраймыз!

Ленин акында

Ленин аты мутылмас
Шынъ савыттай сытылмас.
Айткан соьзи эстен таймас,
Астай болып ютылмас,
Суьйген Ленин атамыз,
Сага оьрмет айтамыз.
Сенинъ язган законды
Рамга салып илгемиз.
Оьктем совет дуньяда
Гуьлдей атып юремиз.
Суьйген Ленин атамыз.
Сага оьрмет айтамыз.

Кировка бозлав

Каты келди хабарынъ
Душпан колы эткен деп,
Сыйлы йолдас Кировты,
Бу дуньядан кеткен деп,
Намарт яман душпанлар
Бек яманлык эткен деп.
Бу хабарды эьситип,

Кобзим ясы тоьгилди;
Кобмекейим кылкылдап,
Ас тамактан кетпеди;
Таьтли аска тамагым
Айлак яман туьйилди.
Комсомоллар, пионерлер,
Олтырынъыз эьситип,
Мен олтырып бозлайым
Сыйлы Киров акында,
Булай айтып толгайым...
Иьши, эьгинши халкынынъ
Бек аявлы досы эди,
Советский влаьстинъ
Душпанларына кас¹ эди.
Иьши, эьгинши халкынынъ
Алдында айбар биткен тереги,
Аьр кыйында кереги,
Арка суьер тиреви.
Бизим йолдас Кировтынъ
Адамаган, саспаган,
Адасып шетке баспаган
Оьмир бойы тутканы
Туьз коммунист йол эди.
Эки коьзин онынъ айтып толгасам,
Эки коьзи душпанга
Тувра аткан ок эди,
Авзын айтып толгасам,
Авзыннан агып шыккан соьзлери
Ане Эдилдинъ дувлап аккан сувы эди...
Шыдамаган терис затка,
Шынты, керти эр эди.
Иьши, эьгинши халкына
Акыл салып, ойланып,
Туьз маслагат бере эди.
Сав дуньяга белгили
Бек мактавлы эр эди.
Яман намарт душпаны
Артыннан келип аткан ол,
Капилестен ялгыз уьйде атылып,
Кызыл канга баткан ол,
Созылып ерде яткан ол,
Душпанына бир тувралап ок атпай
Арманышлы кеткен ол.
Языгым яман ийиди
Яным яман аврыйды.

Кас — каныгатаган, оьшли

Партиямыз сав болса,
Душпанларды кырармыз,
Олардан ошти ала рмыз,
Туткан йолын Кировтынъ
Яхшы саклап, туъз карап,
Биз энди алып барармыз.

Октябрь йыры

Мынъ тогыз юз он ети
Октябрьдинъ йырма бес куъни.
Бугуън бизим кайсы куън?
Партиямыз — басшымыз
Оъсекеннен енъген куън.
Оърдегилер оъреме
Оъркенлери соънген куън.
Баътирленип, бас болып
Баскыншылар тайган куън,
Душпан йылап, дос куълеп,
Данлы савъле яйган куън.
Баалы бакты дуныя
Эл наъсиби эркинлик
Янъы оъкимет курган куън.
Исши, эгинши, кыйыншы
Кызыл байрак коътерип,
Кыйынлыктан кутылып,
Байрамшылап турган куън.
Сенсинъ бизим сыйлы куън,
Сенимли куъш алган куън,
Сарды йыгып исшилер,
Савлай азат болган куън.
Кызыл Аъскер душпанды
Кула шоълге кувган куън,
Кылышлары яркырап,
Кала, шахар алган куън.
Таймас эркин ашкан куън,
Так иеси Николай,
Бай помещик агалар
Юртын таслап кашкан куън,
Тар дуныяга тайган куън.
Таратып Ленин йолларын
Дуныяга яйган куън,

Так шахарын патшадынъ
Тартып колга алган куън,
Етим-есир мискинге
Ленин ата болган куън.
Ярлы завкка шыккан куън.
Ят-душпанды йыккан куън,
Яр опырап байларга
Яна-куъе турган куън.
Хатын-кызлар бугавын
Былгап сувга аткан куън,
Япан мейдан кыр шоълде
Яв тенъизге баткан куън.
Исши, эгинши, батырак
Эл неси болган куън,
Кагыт-калем колга алып
Халк куллыгын алган куън.
Эски аъдетлер йыгылып,
Эллер тынышлык алган куън.
Эл ашаган агалар
Эрнин ялап калган куън.
Кыйыншылар байрамы
Етинши куън ноябрь,
Ойын-шатлык этемиз
Сени коърип йылда бир.
Яшасын Октябрь байрамы
Ярлыга шырак янган куън,
Яшасын Ленин байрамы
Явдан оъшин алган куън!

Ети йыллык планнынъ аты ман
(Янсарай анъына)

Ети йыллык планнынъ аты ман
Навъмет явсын ямгырдай дуныяга
Партиямызга соъз берилген
Америкады озбага.

Сондай план алынган халк пан,
Йыйылып барып партия касына.
Эт пен майды еткермеге
Аър бир аъдем басына.

Партиямыз савболсын, яшасын,
Ленин айткан йолы ман бараяк
Макталган Американы
Тезден артта калаяк.

Шыккан план аруув зат дунияга
Йигилик берген партия кыралга
Ракетамыз ушып кетти
Ети кабат дунияга.

Кеше куьндиз токтавсыз ушады
Айга барып бизим ракета конады.
Оны эситкен Америка
Талма мараз болады.

Ети йыллык планымыз кайнасын,
Шешекейдей дуниямыз яйнасын,
Тынышлык суьймегеннинь
Оьз басында от янсын.

**Йырлаш, сувым,
сен йырлаш**

Кобньил бузык вакытта
Мен яганьа бараман.
Толкыныньа карасам,
Бирден баска боламан.

Ак булыттай толкынынь
Давыс берип оргыйды.
Сырып тоьгип босанып,
Тынып-тынып калгыйды.

Арымастан-талмастан
Анъ шыгарып агасынъ.
Куьмис туьсли Йилиншик
Сен яныма баасынъ.

Эркин елдей яслыгым
Оза сенинъ бойынъда
Бал шыбындай юземен
Тавынъ, кырынъ, ойынъда.

Йырлаш, сувым, сен йырлаш —
Сенде оьскен баламан,
Толкыныньа карасам,
Бирден баска боламан.

Анама

Атынъ анам мага сенинъ сыйлы
Юрегинъде сенинъ суьюв толы
Суьювинъди кайтип мен тоьлейим
Тоьлесем де таьвесилмес борышым.

Эжуьв:

Анам, ян анам
Аруувсинъ айдай
Сени коьргенде
Юрегим кувнай.
Аьр дайым да юзинъ сенинъ ойлы
Аьр соьзинъ, уьйретуьвинъ пайдалы
Кыйынынъды калай мен тоьлейим
Тоьлесем де таьвесилмес борышым.

Эжуьв.

Меним ушин кешелер уйкламай
Авырганда карайсынъ тыншаймай
Мен сага энди кайтип тоьлейим
Тоьлесем де таьвесилмес борышым.

Эжуьв.

Кайгы коьрме сен, анам, суьйгеним
Коп узак болсын сенинъ оьмиринъ
Юрегинъе сенинъ мен егермен
Таьвесилмес борышымды тоьлгермен.

Эжуьв.

Икон-Халк

Сеннен кетсем мен калага,
Столицага — Москвага.
Кус келгендей тап язлыкка,
Мен кайтаман авылга.

Эжув:

Сен суьйген ерим, Икон-Халк,
Сен яслыгымсынъ, Икон-Халк,
Сен суьйген ерим, Икон-Халк,
Сен яслыгымсынъ, Икон-Халк.

Бала бесик излейди де,
Неге десенъ уьйренген.
Бесик болып тап балалай,
Икон-Халкым обстирген.

Эжув.

Асыккандай толкын ярга,
Асыгаман мен сага.
Ярга сырын ол айткандай,
Мен айтаман тек сага.

Эжув.

Кобкке оьлен ымтылгандай,
Ымтыламан мен сага.
Кобкте юлдыз тап ушкандай,
Мен ушамаан тек сага.

Эжув.

Сеннен кетсем мен калага,
Столицага — Москвага.
Кус келгендей тап язлыкка,
Мен кайтаман авылга.

Эжув.

Караногай элимсинъ

Куьн савьле мен ойнаган,
Караногай яйнаган,
Мактав алган койлары

Шешекейдей яслары
Терен тенъиз ойлары.

Шыгарады нефть пен газ
Кувантады домбра саз,
Ис баьтирин куьсеген,
Юннен кийиз тоьсеген,
Караногай оьсеген.

Халк яшавы сав яздай,
Наьсип сансыз юлдыздай.
Коммунизм туьзесинъ,
Тувган эл мен бирге сен
Караногай, элимсинъ.

Оьрленесинъ тик тавдай,
Буьрленесинъ сен бавдай.
Ногай шоьлдинъ гуьлисинъ,
Тамыр аткан оьмирге
Караногай, элимсинъ!

Азамат

Явын демей, кар демей
Кобп куллыкка катнастынъ,
Йылкы багып, тав шыгып,
Баьтирлер мен базластынъ.

Аьр кунаннан юйрик тай,
Йылдан йылга торайттынъ
Ерди япкан булыттай
Йылкы санын коьбейттинъ.

Халк байлыкка, Азамат,
Сен куьшинъди синдирдинъ,
Областьке атынъды
Мактавлык пан билдирдинъ.

Болсын сага мактав деп
Уьйкен, кишкей айтады,
Сенинъ эткен куллыгынъ
Кобкпе коьрим болады.

Ногай кыз

Ярасыксынъ, ногай кыз
Карагайдай бойлысынъ
Белинъ сенинъ бир увыс
Тешкерувли ойлысынъ.

Эжув.

Арувим меним
Кайдан да коьрдим сени
Энди туралмайман
Аьр куьн коьрмесем сени.

Увыртынънынъ янганын
Нар емистинъ озиндей
Саклар эдим мен сени
Баа эки коьзимдей.

Эжув.

Кара сенинъ шашларынъ
Тизлеринъе етеди
Сени коьрсем, арувим
Акыл бастан кетеди.

Эжув.

Товслеринъде тоьс туьйме
Яркырайды, янады
Сага карап, болды деп
Кимнинъ коьзи канады?

Эжув.

Козлеринънинъ аласы
Аьдем тоймай оларга
Яшавымды берермен
Сени мен боларга.

Алтайга кел

Мен Алтайга келгенли кетти йылар,
Сабаным авдарады баразналар,
Денъизде толкындай ишимде йырлар,
Талпынаман сага айтпага сырлар.

Алдымда письмонъ коьнъил ашады,
Узак болсанъ да, юьвктаман сага,

Юрегим сенде оттай янады
Сырымды айттым, куьлме мага.

Сенсинъ асыма аьр заман тузым!
Яшавга татув бересинъ меним
Янады юрегим тек сенинъ уьшин
Сен келсенъ таркар эди меним дертим.

Эш бирев суьйдиме сени мен такыл
Ийнанмайсынъ сен мага, оьктем акыл мен
Оьзимди оьзим беремен сага
Келеш Алтайга бирге яшамага.

Тек сени ойлап заманлар кетеди
Тез йолга шык, асыгаман коьрмеге
Ашык адамды наьсипли этеди
Куванышлы, толы яшавлы этеди.

Козлерим йол карап, турганы тамам
Алтайга конак бол, суьйиндир мени
Юректинъ ялыны куьшленсе яман
Юрегинънинъ майын иритип сенинъ.

Сен усайсынъ коьк коьгершин балага
Алал болсын сени тапкан анага
Юз элли йыл оьмир берсин сага да
Сени мен яшамага мага да.

Яслык йыры

Шыр-шыр этип шырылдап
Ушадылар ак кувлар,
Билбил анъдай занъырап,
Шыгадылар яс йырлар.

Болаш, йолдас, бол, йолдас,
Юр ойынга барайык,
Ойын ойнап, йыр йырлап
Яслык завкын карайык.

Яслык завкы яшавдынъ
Шешекейдей буьрленип,
Яслык йырды йырласа
Карттынъ озси туьрленип.

Шыр-шыр этип шырылдап,
Ушадылар ак кувлар,
Билбил андай занъырап,
Шыгадылар яс йырлар.

Тойда тилек

Колымызда стакан —
Иши толы нектар ды,
Тынъласанъыз, тенъ яслар,
Менде авыз соъз бар ды.

Курсап алып столды
Олтырганмыз, тенъ яслар,
Алдымызга салынган
Тепшек-тепшек коьп аслар.

Сосы асты салганнынъ
Бѳрызкысы коьп болсын,
Кайгы, каста ол билмей,
Кобнъил тавдай ток болсын.

Май елиндей елпилдеп,
Навмет явсын журтына.
Савлык болсын бу уйдинъ
Ясы, кызы, картына.

Яс сабийдей йинасын,
Навсип кирсин уйине,
Мынъ йылларды яшасын,
Ойнай, куьлей, суьйине.

Бав емистей бактысы
Ийилсин де асылсын.
Барар келер йолына
Савле нурлар шашылсын.

Кыралымыз сав болсын,
Кобтерилсин, тенъ яслар.
Оъзегине сис кирсин,
Как ярылсын душпанлар.

Кобтеринъиз стакан —
Тойымызды баслайык.
«Савлык» денъиз, тенъ яслар
Бал бозасын тартайык!

Ногай кызлар

Куьн яркырап тувганда
Кырга шыктылар кызлар,
Эртеникте кыр бойында
Занъырайды давыслар.

Эжув:

Кырдан бизге эситиледи
Кувнак йырлар,
Бу йырларды йырлайдылар
Бизим кызлар
Бу йырларды йырлайдылар
Ногай кызлар.

Йырлап олар йырларын
Куллыкты этедилер,
Оътемеге борышларын
Олар соъзди бергенлер.

Эжув.

Борышты толтырмага
Ярдам береди йырлар,
Сонынъ ушин бек шатланып
Йырлайдылар яс кызлар.

Эжув.

Походта

Аъжейип ти бек бизге
Кобн йоллар абытласак
Эм шатланып биз туьнде
Кырда шатырда консак.

Эжув.

Бек аруув, бек аруув, бек аруув
Язда походка бармага,
Олтырув, олтырув, олтырув
Шатланып оттынъ янында.

Язгы таза авада
Рахатлы тыныс алсак,
Эм тувган элимизди
Аруув этип танысак.

Эжув.

Биз пионер ойынды
От янында ойнасак,
Эм завыклы йырларды
Йолдаслар ман йырласак.

Эжув.

Алдымызда элимиз
Книгадай ашыла
Книгады окыймыз
Биз маънесини аныларга.

Эжув.

Окувшылар йыры

Биз юремиз школага
Окув-билим алмага
Союз беремиз аяр бир исте
Алдышы болып бармага.

Окув-билим биз алып
Усталыкты яярмыз
Уйкен химия аркасы ман
Алемет аслык алармыз.

Окып-язып билгендей
Шалып-орып билемиз
Куллык суймес тувылмыз
Биз куллыктан коркпаймыз.

Ушкан кусты еткермейди
Космонавтлар йигитлер
Мактав майор Гагаринге
Салам майор Титовка.

Елпилдейди, яйнайды
Кенъ Элимнинъ байрагы
Мардасыз йигит ис баътирлер
Кобп миллетли халкымда.

Ленин атлы ледакол
Бузды-карды ярады,
Элимнинъ ракеталары
Космоска барып кайтады.

Ярылсынлар душпанлар
Космос энди бизики,
Куышлилги халкымнынъ
Сав дуньяга белгили.

Коммунистлер партиясы
Яс аркадынъ тиреги
Мактав сага, Терешкова
Биринши кызлар баътири.

ЯНЫ ШЫНЪЛАР

Ударник мени алаяк,
Мен бараяк,
Октябрь байрам куыннде
Той болаяк,

Куызги шашув планын
Биз кутардык,
Октябрь байрам куыннде
Клубка бардык,

Биз айдаймыз кара ер,
Шашамыз тары,

Май келди деп суьинди
Халктынъ баьри,

Колхозлар ерин айдайды
Трактор майлап,
Май куьнинде ат миндим
Иылкыдан сайлап,

Май байрамы ярлыдынъ
Оьз байрамы,
СССР — динъ елпирдеп
Ал байрагы,

Кызыл сатин коьилекти
Ким киймеген,
Биринши май байрамын
Ким суьймеген,

Колхозлар сабан айдайды
Трактор ман,
Душпаннынъ ишин ягады
Бес йыллык план.

Биришкеге ат егип
Кырга бардык,
Бирев калмай баьримиз
Колхоз болдык.

Колхозлар салган сарайды
Мен аклайым,
Тобесине кус болып
Конаклайым.

Аькелдим сырлы биришке,
Тувардым сыртка,
Колхоз болып биз кирдик
Янъы юртка,

Бас аягынъ илгери,
Калма кери,
Ударниктинъ янына
Келши бери.

Артизаннынъ басында
Ат яратар,
Куллыкъ этип ударник
Халк каратар,

Коьктен коьилек кийипсинъ,
Хайырлы болсын,
Ударникти суьйипсинъ,
Байыр болсын,

Тавдынъ басы тар сокпак
Тыгырар камбак,
Аьр не меним мырадым —
Ударник болмак,

Хатын-кызлар баьри де
Отавга барсын,
Исин яхшы ислесин,
Ударник болсын,

Куьнлик истинъ нормасын
Артгырайык,
Эриншекти биз иске
Тез тартайык,

Бу йыл исти бек ислеп,
Ударник болдым,
Баргы уьшин колхоздан
Сыйыр алдым,

Ударниклер кыйыннан
Кашпайдылар,
Эринип, истен уьйинде
Калмайдылар,

Ударник йигит бу йыл куьз
Кыз алаяк,
Бу йыл бизим колхозда
Той болаяк,

Биз шашайык мамыкты
Онъ биткендей,
Кумашымыз халкка
Мол еткендей,

Мамык арба келеди
Ер сыздырып,
Колхозник кийим киеди
Коьз кыздырып,

Колхозларда хатынлар
Йыяды мамык,

Яхшы ислеп халкка
Биз танылдык.

Кышкырды кораз, атты тань,
Турайык кызлар,
Буьгуьн мамык отавды
Ким алдын баслар,

Мамык отав исинде
Ярысайык,
Тез отавды кутарып
Баргы алайык,

Таза отайык мамыкты
Онъ биткендей,
Аьр бир туьрлн фабрикке
Мол еткендей,

Ак алтындай мамыкты
Йыяйык бирге,
Бир буьртигин калдырмай
Онынъ ерде,

Яхшы этип мамыкты
Биз отадык,
Зажиточный яшавга
Минне шыктык,

Колхозлар мамык шашады
Энени, сансыз,
Оны корун душманлар
Болады инени,

Сабанылар ынанда
Аслык басар,
Ишилер баьри заводта
Машина ясар,

Аслык писти, шалайык,
Ол озбасын,
Ят тайпалар аслыкка
Кол созбасын,

Машиналар аьзирлеп
Аслыкты шалдык,
Бар колхоздан биз алдын
Шалып алдык.

Баьри де артык аслыкты
Туькен алсын,
Савдегерши намарттынъ
Иши янсын,

Баьри де артык аслыкты
Туькенге саттык,
Колхоз уьшин биз оннан
Машина алдык,

Тракторга тиркедим
Доьрт туьрен сабан,
Машинады уьйретти
Аьлиги заман,

Айдадым ердинъ катысын
Напты² аз яктым,
Ударник болып колыма
Билет алдым.

Эситкенлер ах десин,
Кобьргенлер янсын дийар,
Лениндей айтылып
Данымыз калсын дийар.
Куьзде биткен шешкей туварга язык
Юрт туьзеткен Ленинге оьлмеге язык.
Ярлыды яйга шыгарган,
Ленин якка
Законун дурыс этпеген,
Микалай каска.
Колхозшылар — онъда,
Лешон — солда,
Совет берген ак кагыт,
Бизим колда.
Кансаралда эки яс,
Колхоз сайлар дийар,
Правасыз болыпты,
Буьрынгы байлар дийар.
Буьрынгы кызлар еккени,
Сырлы куьйме дийар,
Аьлиги кызлар некеси,

² На п — шырак май.

Совет уйде дийар.
Ясыл тыслы кннге,
Сырлы калем дийар,
Пионерди мактайды,
Буьтин аьдем дийар.
Ирезиним байлавыш
Шорабым йибек дийар
Ленин атай оьлди деп,
Янды юрек дийар.
Ярлыды байлар яхшы эткен,
Айы маьнет дийар,
Буржуйларга ян соккан
Микалай наьлет дийар.
Автомобиль келеди,
Орам сызып дийар,
Бурын теьнин таппаган,
Малга кызып дийар.
Бизде шернат койылган,
Совет салган дийар,
Он эки уйде бир совет,
Шернат калган дийар.
Бурын байлар той эткен,
Калын алган дийар,
Ленин атай болгалы.
Мобер калган дийар.
Астепкединь алдында,
Айланма тел дийар.
Мени алсань яс увыл,
Советке кел дийар.
Аьр базарда сатылган,
Ак кашыста дийар,
Акылга зекий партнялы,
Яванка уста дийар.
Ярлылар байга мал баккан,
Эскисени кийген дийар,
Пионер болып окыйды,
Яны суьйген дийар.
Ак кагытка хат яздым,
Сырлы калем дийар,
Атамыз болган Ленинге,
Бизден салам дийар.
Алпыс артель авылда
Он эки кулак дийар
Бурын буржуй болганнар
Аьли брак дийар.
Аьр йыйында комсомол,
Колхоз сайлар,

Комсомолды суьймейди
Кулак байлар дийар.
Пионерлер барады,
Барабан согып дийар
Буржуйлар йылап калады,
Бутын кагып дийар.
Комсомоллар советте,
Кобмек это дийар.
Пионерлер оларга,
Кобмек эте дийар.
Эне кара коьринген,
Макаш кала дийар,
Детдсмларга алынды,
Етим бала дийар.
Бастарагым басымда,
Бнялам шуьйде дийар,
Пионерлер турады,
Интернат уйде дийар
Аьзирли шекпен мен илдим,
Алтын шуьйде дийар,
Комсомоллар турады,
Ш. К. М. де дийар,
Кызыл аьскерлер барады,
Бир-бир басып дийар,
Буржуйлар йылап калады,
Шувылдасып дийар.
Бу йыл бийдай битпеген,
Арпа биткен дийар,
Кызыл аьскер келгенде,
Буржуйлар кеткен дийар.
Арпа еген аласа,
Азбайды экен дийар,
Партияга буржуйды,
Алмайды экен дийар.
Артеллердинь еккени,
Сайлам атлар дийар,
Кулактардынь атлары,
Сакат затлар дийар.
Байлар коьшер энъ шетке,
Шоьлден-шоьлге дийар,
Коммунизм ярасар,
Бизим элге дийар.
Яр ягалап ювырган,
Боьдене мекен дийар,
Коммунистти бек суьйемен
Неден экен дийар.
Кесе салган шоьлмек уьй,

Телетин сарай дийар,
Колхоз болган ашык-яр,
Алинъ калай дийар:
Пионерлер яс аьскер,
Карсы турар дийар.
Келеекте биргелесип,
СССР-ди карар дийар.
Япыраксыз теректи ел авнатар,
Биз кувнатпай колхозды ким кувнатар.
Коммунар сувга салган
Ясыл кайык дийар,
Социализмге бармага
Шалысайык дийар.
Уьйирилген коьп йылкы,
Тамгасыз тай дийар,
Эркинлик влас бердирген,
Ленин атай дийар.
Кол ысласып комсомол,
Беркитейик дийар,
Бес йыллык планды,
Доьрт йыл этейик дийар.
Аламан деп сен келсенъ
Бетме-бетке дийар,
Шарнат бизге не этеек,
Юр Советке дийар.
Артельлердинъ койлары,
Эгиз-эгиз дийар,
Кулакларга биз энди,
Совъ бермеймиз дийар.
Кара тары капы ортак,
Туьйсем ашак дийар,
Ярлылардынъ яшавы,
Эндиги завык дийар.
Каз кавкыдан,
Сув ишер, коьлимизден дийар.
Кулакларды кувармыз,
Элимизден дийар,
Бизим бетте пишен йок,
Шалганы кыйак дийар,
Кобыз мынан барабан,
Клубта завк дийар.
Кулагымда кулан,
Акшалы сырга дийар,
Бурын байлар ясав бермеген,
Ярлыларга дийар.
Эригемен авылда,
Ялыккаман уьйде дийар.

Энди ярлылар окыйды,
Ликпунктлерде дийар.
Айткан соьзим,
Акыйкат деген дийар,
Ленин атай барын да
Бирдей коьрген дийар.
Байлар турган коьк уьйлер,
Кансарал болган дийар,
Советский оькимет,
Оларды кувган дийар.
Кызыл тыслы книге,
Тамырынъ калем дийар
Коммунистлерди мактайды,
Буьтин аьдем дийар.
Яз яйнаган шешекей,
Куьз буьрленер дийар,
Комсомоллар халкларга,
Билим берер дийар.
Уьстиме кийген коьйлегим,
Агылжым коьк дийар,
Бизим кала, шалада
Комсомол коьп дийар.
Ак сагызды шайнасам,
Туькуьршик ютпам дийар
Ленин атай оьсиетин,
Оьлгенше мутпам дийар.

Алласызлык йырлары

Бсталовой ашылган
Колхозшы толган дийар,
Ленин атай болганлы,
Шариат калган дийар.
Аламан деп сен келсенъ,
Бетме-бетке дийар,
Шариат бизге не этеек,
Юр Советке дийар.
Йибер атынъ отласын,
Оьлен шалсын дийар,
Ораза, курман аьдетлер,
Энди калсын дийар.
Басымдагы явлыгым,

Агылжым коьк дийар,
Моллалардынъ намазы,
Шоьптен де коьп дийар.
Уьш куьн байрам деген зат,
Билесизбе дийар,
Бурынъгылар калдырган,
Оьтирик зат дийар,
Моллалардынъ мешитин,
Клубка алган дийар,
Айыт окув аьдетлер,
Энди калган дийар.
Белинъе белбев етпесе,
Атынъа нокта дийар,
Юр барайык ашык яр,
Советке токта дияр.
Олтырган ерим оязлав,
Оймагым калды дийар,
Моллалардынъ баьри де,
Лишон болды дийар.
Аптамабилъ келеди,
Орам сызып дийар,
Моллалар дин шыгарган,
Акнага кызып дийар.
Макаш кала алдында,
Айланма тел дийар,
Мени алсанъ яс уьшл,
Советке кел дийар.

АТАЛЫК КАВГА ЙЫРЛАРЫ

*Халкым сени йырлайды
Халмурза Кумуковка багысланган*

Душпан йолды бувганда,
Явга карсы сен шыктынъ.
Аталыкты саклавга
Юрек янып асыктынъ.
Явдынъ оты явганда,
Отка карап ок шаптынъ
Душпанлардынъ дзотын
Яс кевденъ мен сен яптынъ,
Ана суьтин акладынь —
Сен йолынънан таймадынъ,
Ногай улы Халмурза
Яв отыннан коркпадынъ.
Аямадынъ озинъди —
Тобгип исси канынъды.
Халкынъ уьшин Халмурза
Бердинъ яслай янынъды.
Халкынъ сага бек разы,
Эсте саклап сыйлайды.
Аьр аьдемнинъ юреги
Сени айтып йырлайды.

Служба акында

Уьйде янган шырактынъ
Саьвлеси эсик алдында.
Саьвле болып, анадынъ
Улы юрек басында.
Службадагы улыннан

Ана кагыт карайды.
Кагытка толган шемидан,
Ана юреги тоймайды.

Алма терек алмадан
Сен де алып кабарсынъ.
Ерде болсын тынышлык.
Сен юртынъды табарсынъ.

Казармадынъ касында мен
Олтыры эдим яслар ман
Кобъилдегин тогып мен
Боблисе эдим ойларым ман

Ушатаган самолеттай
Мен канатлы болсам экен.
Кацура кыз, сага барып,
Юректегин айтсам экен.

Авылымнынъ энъ шетинде
Уйкен шарлак уй салынган.
Онда яшап турган абурув
Юрегимди, ах, урлаган.

Военкомат шақырады камиске

Военкомат шақырады камиске
Йибереек боладылар узакка
Сондай приказ алганлар
Советлерге яйганлар
Аьзирленип турсын деп яслар.

Аьзирленип барганмыз районга
Карап турдык коьп заман
Ойын курап кызлар ман
Келеек деп бизге военком.

Военкомат шақырады камиске
Ялгыз ясты йибереді аскерге
Шойын йолда вагонлар
Иши де яска толганлар
Тувган кардаш калды сыякта.

Паровоздан кара туьтин шыкты
Кулагымды занъыратып сызгырды
Ясланады коьз ясым,
Деди мага карындасым
Баска частьте сенинъ йолдасынъ.

Кобкшил-коькшил барадылар вагонлар
Тоьмен тартып бир бириннен калмайдылар
Терезеден карасам
Километр санасам
Тамам доьрт юз болды, йолдасым.

Письмо яздым кардашларга булай деп
Йолдасларым меним мунда айлак коьп
Бир йолдасым Петросян
Экиншиси Секресьян
Санай келсем болды юз токсан.

Туьрли-туьрли сондай миллетлер мен
Савыт алдым мен де батальонда
Немец явыр алдымда
Автоматым колымда
Эш токтамай мен де атувда.

Атакага деп кышкырды командир.
Ура шалып турды савлай мир
Сыпатсыз явыр немецлер
Энди мунда келмеслер
Эки ердинъ юзин коьрместей.

Немец ятыр шагыр туьсип сулайып
Ресейге келгенине бек мынъайып
Штык пинен сойылган
Канына тамам боялган
Эш ишинде яны калмаган.

Карындас йыры

Мен бир мурад эткемен
Коста коьнп калмага,
Кардашым меним кавга этеди,
Бек оьтеди ол мага.

Эки машин келеятыр
Иши толы йымыршка,
Агам меним кавга этеди,
Мен бараякпан помышка.

Он доьртинши июльде
Кирди уйкен кавгага
Снарядты йибереди
Немецлерге «савгага».

Немецлердинъ атлары
Айланып шыкса тав болсын
Кавга эткенинъ кыйын тувыл
Аягынъ-колынъ сав болсын.

Аягымда лапишим,
Табаншасы тактадай,
Коррек болып шыккан эдим,
Шалон кетти токтамай...

Эрте турып кир ювдым
Яйып кепси елде деп,
Командирден кагыт келди
Кардашым меним оьлген деп.

Самолетлар ушады
Кокте тувыл авада,
Яным суьйген кардашым
Оьлип калган кавгада.

Мына базарда сатылаган
Бувым-бувым кара нем
Кавгада оьлип келмей калган
Яным суьйген кардашым.

Ушып келип туьскени
Миннинъ кесек темири.
Бу кавгады шыгарганнынъ
Кыска болсын оьмири.

Суьйгенимди озгардым

Ал не эгейим, аруьвим,
Калмайды меним карувым
Кайтип калсын карувым
Службада аруьвим.

Мен коьремен базарда
Сатылады шемишке
Сагына болсанъ язаш мага
Йиберейим картишке.

Эне поезд келеятыр
Сoble минип кетерсинъ
Ашык эттик биз экевимиз
Вспоминать этерсинъ.

Шилтер коьпир уьстиннен
Пассажир мен оьттинъме
Юрегинъдегин айталмай
Тоьмен болып кеттинъме.

Мен сени бек суьемен
Айткан сенинъ совзинъди
Сагынаман эндигиси
Коррем экен оьзинъди.

Сув ягага мен барганда
Ювырдым яр ман, аруьвим.
Письмо ман ашык этип
Оьзинъе заьрмен, аруьвим.

Тигип салган шыбама
Ийтув басып басладым
Сени ойланып, аруьвим,
Сыпатымды тасладым.

Уьстимдеги ак шыбамды
Ювсам таты кетпейди
Пассажир мен озгарганым
Козь алдымнан кетпейди.

Мырад этип йол шыкканда

Мырад этип йол шыкканда
Алмай кетти легкой
Оъзим суыйген ян кардашым
Границада часовой.

Кырда куллык этемен
Наьртуьк оьтпек азыгым
Арып-талып служить этип
Юре болар языгым.

Сувга барып сув алсам
Сув шелегим толмайды
Оъзим суыйген кардашымнан
Бир письмосы келмейди.

Карлыгаштынъ канатындай
Сенинъ сьруув шуьпинъ бар.
Айым-куьним кардашым.
Сенинен баска кимим бар.

Караьзада юргенде
Кагынаман, кардашым,
Оъзиньди тувыл бир соьзиньди
Сагынаман, кардашым.

Кан тувтеген кавгадан
Кайтар мекен кардашым
Кыйналганым басыннан
Айтар мекен кардашым.

Ак кагытты толтырып
Язар мекен кардашым
Аман эсен элине
Кайтар мекен кардашым.

Йылкы ишинде йийрен ат

Йылкы ишинде йийрен ат
Йылкышыга аманат
Ал мен кетип бараятырман
Карт анам сизге аманат.

Винтовкады алып мен
Авыз капысын ябаман
Совет властининъ иси уьшин
Мен кавгага бараман.

Колыма алган винтовкадынъ
Ишине ядра саламан
Адиль-Халктынъ аты ман
Мен кавгага бараман.

Меним минген машинам
Калай каты барады
Адиль-Халктынъ ишинде
Эки балам калады.

Меним казган окобым
Калай терен болады
Тобьбеден ушкан самолетлар
Калай яман болады.

Агашлыктынъ ишинде
Ат уьстинде атканман
Ядыралар сызгырганда
Ат янына яткаман.

Ат янына ятсам да
Авмас меним иерим
Тувган ерди коьрсем деп
Тиледи меним юрегим.

Агаларым-инилерим
Тувган-оьскен эллерим
Кобгоьлен битип коьгерип калган
Авылда юрген ерлерим.

Калын камыс ишинде
Камышым калды кайрылып
Калса калсын камышым
Карт анам калды айырылып.

Бизим яслар кетедилер

Бизим яслар кетедилер
Ядыра сепкен ерлерге
Кайтар мекен кайтпас мекен,
Тувган оскен ерлерге.

Сеннен келген сол письмо
Чемоданда шанъ баскан,
Йылай-йылай кардашыма
Эки козним кан баскан.

Эсиктен шыгып карасам
Тавга явган кар мекен,
Кагыты йок, хабары йок
Меним кардашым бар мекен.

Сиз кетесиз-кетесиз
Ядыра сепкен ерлерге
Кайтарсызба, кайтпассызба
Тувган оскен ерлерге.

Тарамысымды тарайман
Тарай, йолга карайман
Келген кеткен бар болса
Мен бебемди сорайман.

Кырдан туьсин келеди,
Ак коьйлеги кенъ болып
Меним бебем юре болар
Командир мен тенъ болып.

Алты ат ектим арбага
Армавирге бармага
Военкоматка тилеймен
Кардашымды бер мага.

Военкомат эсиги
Оймак-оймак ойылган

Ойылмай қалсын эсиги
Аруув атам йойылган.

Сен кетесинъ дегенде
Ушып туьстим арбадан
Адавыстынъ кавгасы
Кайдан шыкты арадан.

Йырла йырла дейсинъиз
Кайсы йырдан баслайым
Басымдагы коьп кайгыды
Кайда барып таслайым.

Ювырып кирдим бакшага
Тамга салдым карбызга
Мен йыламай ким йыласын
Анам тапкан ялгызга.

Эсиктен карап коьремен
Тавга явган кар мекен
Кагыты йок, хабары йок
Кардашым меним бар мекен.

Трактор аруув юрси
Курып аруув салганга
Завклы куьним бар эди
Кардашларым ман турганда.

Кызлар шашын тарайды
Эки айырып оьрмеге
Аналары термиледи
Балаларын коьрмеге.

Уьстимдеги ак шыба
Сызыгыннан тозады
Завклы куьним, яс заманым
Кайгы мынан озады.

Машинага мингемен

Машинага мингемен,
Камышымды илгемен.
Анам меним, йылама,
Явды енъип келермен.

Бизде, фронтта, болады
Кеше сайын коьп йыйын.
Билесинъме, аруув анам,
Окопта яткан бек кыйын.

Кустай коькке ушармыз,
Балыктай сувда юзермиз.
Излеп тавып душпаннынъ
Мойнын бурап узермиз.

Колхозлардынъ кушлери,
Темир уйде ислери.
Душпан кирип Кавказга,
Ептей кеткен кушлери.

Кавказда бек аруув деп,
Кирип келди фашистлер.
Карарларын танып кеткен,
Эш айланып келмеслер.

Патша, байдынъ аьскери
Ярлыларга сенмеген.
Биздей болып бактылы
Сав дуньяга эммеген.

Мурат йыры

*Летчик Мурат А. Раскельдиевке
багысланган*

Мурат минген самолет
Грузы ман озады
Ингит Мураттынъ самолетын
Ийт немецлер бузады.

Мурат минген самолет
Тегершиги ез болып
Сол Муратка айтынъыз
Келип кетсин тез болып.

Сиз кеткенде калганман
Басымды тоьмен салганман.
Энди сизге кайтув йок деп
Артынъыздан йылап калганман

Коьк эшелонлар келеди
Сизди алып кетпеге
Алып кеткен алып келер
Керек сабыр этпеге.

Июннинъ йырма экисинде,
Гитлер кавга баслады,
Самолетлар аькелип,
Бомбаларын таслады.

«Куьнтуварга» деп шешип
Немец йиберди ийтлерди,
Куьнбатарга барганда
Табалмадык Гитлерди.

Кызыл армия пленге
Коьп немецлер алдылар,
Кызыл байракты елиилдетип
Рейхстагына салдылар.

Душпанлар яман кашады
Эки айланып кайтпаслар
СССР мен кавга этемиз деп
Эндигиси айтпаслар.

Приказ келген штабтан
Окоп казып ятпага,
Мылтыкларды берк ыслап
Немец коьрсек атпага.

Кеше кирдим кавгага
Коьринмейди немец коьзиме

Эситилди давазы
Туьсинмедим соьзине.

Мен кавгага барганда
Облилер толды алдыма
Йол тазалап шыкканлай
Ядыра тийди колыма.

Коьгоьленлер елпилдейди
Барып туьстик Бештавга
Бир мынь атлы болып туьстик
Кан сасыган кавгага.

Яр астында ятканман
Ядыра мылтык атканман
Адавыс болсын ол кавга
Ян йолдасты йойтканман.

Кавгадан оьткен ядралар
Озады бастан увылдап
Солдатлар коьрген кыйынлыкларга
Йылайды тавлар шувылдап.

Командирдинь халаты
Илуьвли калган шуьйинде,
Наьсплидинь аталары
Турады экен уьйинде.

Кырда калган дискадынь
Винтин алсань-куйылар
Кавгага кеткен кардашларым
Кашан уьйге йыйылар.

Автоматтынь темири
Коькке шыкса катады
Яралы болган кардашым
Госпитальде ятады.

Ювырып кирдим бакшага
Тамга салдым карбызга

Йыламай кайтип турайым
Анам тапкан ялгызга.

Ерден алып тас аттым
Коькше бузды оймайды.
Германиядынь патшасы
Қара ерге тоймайды.
Қара ерге тоя болса
Кавгады неге коймайды?

Қарлыгаштынь баласын
Йылан шагып кайырды.
Йыламай кет, кардашым
Бизди Гитлер айырды.

Каплан-Герей

*Аюбов Каплан-Герейге
багысланган*

Москвадынь орамы
Туьрли-туьрли патефон
Каплан-Герей оьлген деп
Соккан йогым телефон.

Қарындасынь Қырымхан
Уьйине етпей талады
Шешекейдей Каплан-Герей,
Суьегинь кайда калады.

Уьстиньдеги сары коьйлек
Ювса каны кеткен йок,
Уьйине кайтып Каплан-Герей
Мырадына еткен йок.

Кавгада минген торы атыньнынь
Қуйрыгын кыска оьрмединь,
Уьйинье кайтып, Каплан-Герей,
Дунья завкын коьрмединь.

Янъы шыккан тракторлар
Тегершигин майлайды
Атань сенинь каьрип Оьмир
Уьй айланып йылайды.

Орам бетте тас кора
Опыраса ким калар,
Уйде калган карт атанъды
Эндигиси ким карар.

Солдат йыры

Биялага карайман
Шашымды коькке тарайман
Сен эсима туьскен сайын
Оьзимди йыр ман алдайман.

Қара боран шашынъды
Эки айырып оьргендей
Қартишкенъе карасам
Боламан сени коьргендей.

Авызынъдагы кампетинъди
Шайнасанъ да ютпассынъ
Службадан мен кайткышай
Айтканынъды мутпассынъ.

Мени озгарып кайтканнан сонъ
Мытарма экен аьруввим,
Службадан мен кайткышай
Саклар мекен аьрувим.

Суьйгенимди саклайман

Эсик алдымда сарайымды
Ак балшык пан акларман
Уьш йыл тувыл доьрт йыл турсанъ
Кене сени сакларман.

Бакша ишинде бал кавын
Бармагынъ ман эзерсинъ
Мен эсинъе туьскен сайын
Қазарманъды кезерсинъ.

Биялага карайман
Шашымды коькке тарайман
Сен эсима туьскен сайын
Қартишкенъе карайман.

Сувга барып сув алдым
Шелегимди толтырып
Юрегимдегин айтсам экен
Суьйгеним мен олтырып.

Йырланъыз, кызлар, йырланъыз
Мынавы ашык йырытта
Суьйгенимди коьрмегенли
Йыл болмага турытта.

Бирдей бирдей коьгершинлер
Коьктен ушып кетеди
Оьзим суьйген аьруввим
Узакта служить этеди.

Йылтын-йылтын не йылтын
Қолымдагы қасыгым
Службасын кутылып
Қашан келер ашыгым.

Письмо яздым мен сага
Ак қагытты толтырып
Письмо кетти, оьзим қалдым
Язган ерде олтырып.

Қара тары қуырдым,
Қабыгын елге суырдым,
Қардашым уйге келеятыр деп
Яланъаяк юырдым.

Сув ишинде бир балык
Қабыргасы как ярык,
Қардашым уйге келеятыр,
Қаранъа уйим яп-ярык.

Йылкы ишинде йийрен ат
Йылтырайды танавы,
Орамга туьсип келеятыр
Кардашым меним анавы.

Кардашымнынъ айтканын этип
Окымага кетермен,
Офицер кардашым уйге келсе,
Мырадыма етермен.

АШЫКЛЫК ИЫРЛАРЫ

Карагоьз

Белинъ сенинъ бир увыс
Юзинъ алтын юзиктей,
Ярык куьним каранъа
Озсам сени мен коьрмей.

Йылтырайды, янады
Шымдай кара коьзлеринъ.
Бал ман секер, сербет сув
Сенинъ айткан соьзлеринъ.

Толкыласыл оьрилген
Алтын ока шашларынъ,
Янъы тувган яс айдай,
Кыйылган кара касларынъ.

Ишкен сувынъ, Карагоьз,
Тамагынънан коьрине,
Сен эсима туьскенде
Термилемен коьрмеге.

Авызынъ сенинъ оймактай,
Кан ювыра эрнинъде,
Юрек майым ирийди
Сени коьрген еримде.

Сен эсима туьскенде
Ишим оттай куьеди,
Ишим оттай куьигени —
Яным сени суьеди.

Суьюв акында

Салма билезигинъди,
Ойдырма билегинъди.
Коъз кысып, кас ойнатып
Яндырма юрегимди.

Разысынъма, этейик
Бирге адым яшавга.
Аьдемлерге соъз салып,
Кыйындыр яшамага.

Мен бир мунълы яс эдим,
Мен мунъымды ясырман.
Оъзи суыйип келмесе
Мен де ога таянман.

Янсарай

Яслар:

Бизим элде яшавлар, Янсарай,
Шешекей атып яйнайды, Янсарай,
Шешекейдей аьруьвим
Баста акыл коймайды, Янсарай.

Кызлар:

Шешекейдей элимде, яс йигит,
Ойнайман да куьлемен, яс йигит,
Сенинъ сондай ойынъды
Айтпасанъ да билемен, яс йигит.

Яслар:

Эркин элде шат оьскен, Янсарай,
Биз тап емис терекпиз, Янсарай,
Суье болсанъ мени сен
Косылмага керекпиз, Янсарай.

Кызлар:

Бизим элде яшавга, яс йигит,
Керек билим эм куллык, яс йигит,
Элимидзи этейик
Аьр бир затка бек моллык, яс йигит.

Каравынъды сагынаман

Кулагыма шалынады
Сенинъ соъзлеринъ
Акылымнан састырады
Кара коъзлеринъ.

Кайкы кирпич, кара кас
Кара буйра шаш.
Каравынъды сагынаман
Мага бир караш.

Колынъдагы кобызынъ
Аьруьв йырлайды
Кобызынъ ман давазынъ
Бирге занърайды.

Ах деймен де, оьх деймен
Сени суьемен,
Суыйгенимди айтаялма
Куыйип юремен.

Ялын болып янаатыр
Меним юрегим.
Сол ялынды тутандырган
Сенсин, суыйгеним.

Кешир

Шалтлык этип бир кайта
Давысымды коьтердим,
Билмей калып, янъылып
Нур юзинъди соьндирдим.

Соьзден пышак мен ясап
Салдым яра янынъа
Энди кайдан табарман
Дарман юрек яранъа.

Яйнап карап юзиме
Тоьгеш болган нурынъды

Мен озинъе тилеймен
Кытпаш, аруув, куьлкинъди.

Ер юзинде кешкен ян
Бир суьринмей калмайды,
Яшав деген сондай зат,
Янъылмай да болмайды.

Болса, ярым, тилеймен,
Ак юректен сен кешир,
Кеширмесенъ колынъ ман
Сен ярынъа ув ишир.

Калма меним куьнама

Кеше куьндиз меним ойым эм йырым
Айтпасам болмастай, коьп болды дертим.
Сенинъ йылы созинъди тынъламадым
Сени суьйип сага неге бармадым.

Ала коьзинъ, таьтли созинъ, коьзелим
Оттай болып яндыратта юрегим
Яйылган суьекке, этке, каныма
Ама, коьзел, калма меним куьнама.

Оьтириктен соьйлесенъ, ушин мага
Ирип юрегимнинъ майлары ага
Бос созлер, досым, керекпейди мага
Ама, коьзел, калма меним куьнама.

Коьп яхшылыклар болсын халкыма,
Сеннен баска яр керек тувыл мага,
Суьемен сага дайым карамага
Ама, коьзел, калма меним куьнама.

Суьймеклик иритти юректинъ майын,
Ойлайман, йырлайман мен аьр куьн сайын
Санайман йылларды, куьнлерди, айды.
Аьр заман, сен эсиме туьскен сайын.

Ногай вальсы

Буьгуьн клубтынъ алдында
Ногай вальсы тартыла,
Мен эректе тураман,
Йолга авас карайман.

Эжуьв:

Ама сен йоксынъ, келмейсинъ,
Сагынувымды билмейсинъ,
Кайташ, суьйгеним, кайташ,
Ногай вальсын сен ойнаш.

Яс юректи сен бийлеп
Коьгершиндей алыска,
Кеттинъ, суьйгеним, ушып,
Кайташ энди авылга.

Эжуьв.

Ойнаганга карамай
Кайгылы шыктым йолга,
Юрегимди анъламай
Ногай вальсы тартыла.

Эжуьв.

Ак шалув

Ак шалув, кара шалув шалдым бавга,
Шалувымды шала-шала шыктым тавга.
Тав басы тарам-тарам тогай экен,
Енъгесине сырын айткан онъмай экен!

Уьстелимнинъ уьсти боран, асты туман,
Суьйгенимнинъ минген аты жийрен кунан,
Жийрен кунан юре алмайды арыккыктан,
Энъ суьйгеним етеалмайды узаккыктан!

Ана тоьбе, мына тоьбе, ювырдым сага,
Алтын терек, куьмис бутак ийилдим сага,
Он экиден ашык эттим, ярым, сага
Сол ашыгым зьян кетсе, куьнам сага!

Ана тоьбе, мына тоьбе алкар-малкар,
Арасыннан аьскер йиберсенъ, аьскер таркар,
Яланъ аяк ерге бассам, яным коркар,
Энъ суьйгеним кирип келсе, дертим таркар.

Каншымды кайрар эдим кара таска,
Кара ерди сатар эдим аданаска,
Аданаска пишкен коьйлек тар болады,
Эки суьйген бир бирине заьр болады.

Алагоьз

Кокьктен ямгыр явмайын
Ер ямгырын ютпайын
Алагоьз аьруьв ашыгым
Ак мойнынънан кушпайын

Колынъдагы юзикти
Берсенъ мага, салайым;
Разы болып сен келсенъ,
Мен де сени алайым.

Алмага да суьемен,
Болар мекен бизим ис?
Амал тавып алмаган,
Ол да яман кыйын ис.

Бизден яман кыйын ис
Ислегенлер бар болар,
Куьни келсе бир куьнде
Алагоьз бизим яр болар.

Алагоьз аьруьв ашыгым
Қырда турып карайды,
Явырнын япкан йийрен шаш
Явган кардай борайды.

Узын ды онынъ шашлары,
Кус³ куйрыкка усаган.

Йок ты бу халк ишинде
Сол ярыма усаган.

Каранъада ушаган
Сагысмайыл кус экен
Алагоьз аьруьв ашыгым
Оьз касымда болса экен.

Суьймеймен деп куьйдирдинъ

Суьемен деп суьйдирдинъ,
Суьймеймен деп куьйдирдинъ,
Алма берип каптырдынъ,
Юрек мараз таптырдынъ.

Кокьк коьйлегинъ барым сенинъ,
Куьнде неге киймейсинъ?
Сыпатынънан мен билемен,
Алдынгыдай суьймейсинъ.

Янъы салган уьйинънинъ,
Босагасы бийикти.
Орамыннан озып кетсенъ,
Ол да мага куьйикти.

Палойт этип барганда
Сыдыранъ сенинъ кыйшайсын,
Авылда уьйкен хабар барады,
Юрегим кайтип тыншайсын.

Сув ягардынъ бойыннан,
Яв юргим келеди,
Суьесинъме-суьймейсинъме,
Соны билгим келеди.

Басымдагы касникединъ
Ушын ерге тийгистпе,
Мен биревдинъ ялгызыман
Ишимди оттай куьйгистпе.

Суье болсанъ суьемен,
Суьймей болсанъ суьймеймен,

³ Кус — тотыгус.

Бир анадан тувган йокпан,
Сага неге куьемен.

Сенинъ касынъ кара эди,
Эки коьзинъ ала эди,
Сени алмасам оьлемен деп
Юрген куьнинъ бар эди.

Яманды коьрмей яхшыдынъ
Коля, басын билмейсинъ,
Ат айланса казыкка деп
Тагы мага тилерсинъ.

Муннан карап коьремен,
Шемишкединъ атканын,
Тилек салсанъ язылаяк тувыл,
Юрегимнинъ катканы.

Аклы-коькли киерсинъ,
Ахыры мени суьерсинъ,
Бир суьймесенъ бир суьерсинъ
Коьрген ерде куьерсинъ.

Дорогой йыры

Айттырысынъ атама
Берсе аларсынъ, дорогой,
Табанына такта кыйып
Уый саларсынъ, дорогой.

Кырдан туьсип келемен
Куьлте бувып, дорогой,
Куьнде алдыма сен шыгасынъ
Куьндей тувып, дорогой.

Ай каранъа куьн булыт
Кайсы орамнан оьтейим
Суьйген ярым йок мунда
Энди не амал этейим.

Эректен келген кара булыт
На бийдайдынъ казасы,

Оьзим суьйген дорогойым
Кара боран тазасы.

Базарларда сатылган
Бувым-бувым кара шым
Сага барсам разы болаяк,
Сени мен юрген кардашым.

Бир теректе эки алма
Мен де алмайым, сен де алма,
Мен болмаган ойындарда
Сен де болып кыйналма.

Биялага карасам
Сеннен акпан, дорогой,
Алаякпан дегенсинъ
Бараякпан, дорогой.

Кара кастюм, кара ыстан
Кийдирирмен, дорогой,
Кара ерге кирге шежим
Суьйдирирмен, дорогой.

Белимдеги белбевим
Бел курсаган, дорогой,
Адил-Халкган таппайман
Сага усаган, дорогой.

Сенинъ минген торы атынъ
Манълайы каска, дорогой,
Бек суьйгенге бола болар
Юрсинъ баска, дорогой.

Кырда куллык этемен
Кеш кайтаман, дорогой,
Эки соьздинъ бирисинде
Сени айтаман, дорогой.

Басымдагы касинкеди
Ел шешеди байлавын
Эртен-буьгуьн деген уьшин
Куьн кетеди, дорогой.

Шыгар мелте як шырак,
Ярык янсын, дорогой,
Коьтер басты, кереш касты
Коьзим кансын, дорогой.

Суыйген юрек

Эрек неге кетесинъ,
Муттынъма сен йолынъды?
Суьюв куышли, билесинъ,
Не зат боьлди ойынъды?

Терек болсанъ, суыйгеним,
Япырагы мен онынъ.
Шешкейге айлансанъ —
Ийсимен мен онынъ.

Узак болдым юлдыздан,
Ярым, мени коьрмейсинъ.
Келгишей мен узактан,
Карап энди билмейсинъ.

Эгер юлдыз сен болсанъ —
Туьсуьвинъди карарман.
Йыллар саклап арымай
Ковкке карап каларман.

Терек болып калсам да —
Сенинъ ушин алдынъда,
Ал шешкей болсам да —
Юрген сенинъ йолынъда
Билмегенлер суьювди,
Коврмей кетер биы да.

Сен кеткенде калганман

Сен кеткенде калганман
Басымды тоьмен салганман
Сенсиз мага дунья йок деп
Артынънан йылап калганман.

Аруьв, аруьв ясларды
Оьзим отказ эткенмен
Яныма балап, тенъге санап
Сага ашык эткенмен.

Ашык эттик экевмиз
Эгиз тувган баладай
Айырылдык экевмиз
Ярылып кеткен каядай.

Янъы орындык алганман,
Ялгыз кайтип кураякпан
Бир куьн сенсиз тураялмадым
Энди кайтип тураякпан.

Карагус минген терекке
Канатын яйган эрекке,
Караборан аруьвим,
Кайгы салдынъ юрекке.

Орам баста уйим бар
Кагып кеткен шуьйим бар
Муталаяк тувылман дорогойды
Айтып кеткен соьзи бар.

Кишкенекей уйим бар
Киреш куйып аклаякпан
Уьш йыл тувыл, бес йыл турсанъ
Кене сени саклаякпан.

Талга кирдим бекисиз
Кесеек талым белгисиз
Ах не этейим, дорогой,
Келеек куьнинъ белгисиз.

Эртенъликте кешликте
Фонарь янар эллерде,
Оьзим мунда турган ушин
Яным сен бар ерлерде.

Елпуьв-елпуьв ел кайда
Ел эспесе куьн кайда
Энди бизге коьрисуьв кайда
Туьсте коьрсенъ ол пайда.

Ал шешкей йыйсам экен
Карлы тавдынъ басыннан
Ак коьгершин болып ушсам
Аруьвимнинъ касыннан.

Алма терек бутайым
Бер колынъды тутайым

Яным сени бек суьйген
Сени кайдан мутайым.

Кобгемликтинь бойыннан,
Кобгем йыйдым ойыннан,
Кобгилдим кобзли аруувим,
Оьлдим сенин ойыннан.

Суьймеклик Янсарай

Иргедеги биялага карайман,
Карап шашымды яныма тарайман
Яным сени бек суьйгеннен
Иолынъа шыгып карайман.

Озган кеткен аьдемнен сорайман,
Кайдай хабар эситермен деп тынълайман.
Хабарынъды билеялмасам
Авырийман деп ятаман.

Сол кадерге суьйгенмен
Сен турасын бир заттан хабарсыз.
Айтаяк болып барган эдим
Айталмай кайттым бир затсыз.

Собьлемеймен тенълерининъ касында
От янады юрегимнинъ басында.
Айхай сени суьйгенимди билдирип
Турсам экен касында.

Эки тенъ яс келеятыр орамнан,
Кушакласып, обьнисип, колласып
Ашык этип мен юремен
Айтпайым сага йолдасынъ?

Аьзирленип шыкканман орамга
Карай-карай суьелдим коранъа
Шыгаяк болсанъ шыктага
Шыгув шыккыр мойнынъа.

Койшы

Яс:

Койды баккан ыргагым
Илинер бугай мойнынъа
Мени койшы деп корладынъ
Койшы кирер койнынъа.

Кыз:

Кой ишинде кошалай
Бармай ашар тиси бар
Сен мени айтып кайтесинъ, яман койшы
Мени айтып койган киси бар.

Яс:

Алдымдагы коьп койым
Шашылмасын, эсилсин
Эгер мен сени алмасам
Йигит яным кесилсин.

Кыз:

Карагай мединъ, каз мединъ
Кобкке карап ушпага,
Сен яман койшыга кайда
Тал белимди кушпага.

Яс:

Карагай да мен, каз да мен
Зенъу карап ушарман
Маулем язса, а шая
Тал белинънен кушарман.

Кыз:

Койды баккан таягынъ
Таслай берип йойсанъа
Ол затларды кайтесинъ
Айтпасанъа, койсанъа.

Яс:

Койды баккан ыргагым
Тасламайман, йоймайман
Сенде меним бир мурадым бар
Ога етпей коймайман.

Ала коьз

Колымдагы паширосты
Собнмей турып тасладым,
Сага болып, ала коьз
Йыршы болып басладым.

Карагандай коьзинье
Обзиньди мага суьйдирдинь
Бараяк тувылман сага деп
Мени неге куьйдирдинь?

Шкаф ишинде бир алма
Соны алып каппайман.
Сени коьрип келгеннен сонь
Ятып уйкы тапшайман.

Бир кудайым болмаса
Юрегимдегин билмейди
Ала коьзим, сеннен сонь
Биревди коьргим келмейли.

Сол кадерге суьйгенмен
Мага сондай аьруьвсинь
Караньа ерде олтырсань
Шырактай аьруьв ярксынь.

Сагынаман, аьруьвим
Сага йырлар язаман
Эске туьссень, ала коьзим
Кеше куьидиз азаман.

Иргедеги биялага
Карап шашты тарайман
Алаяк болсам коьп эди
Ала коьз, сага карайман.

Уьй артында яс терек
Яз басы ман буьрленсин.
Сен келгенлей бизим уьйге
Яшавымыз туьрленсин.

Тобстен яйылып бараятыр
Аьруьв карасам кой экен
Сав авылды изледим
Сеннен аьруьв йок экен.

Уьй алдында бир терек
Тобгерегин казбайсынь
Язарман деп айткан эдинь
Энди неге язбайсынь.

Колымдагы кайысты
Добрт оьрмеге оьремен
Добрт буькленип ятканымды
Ала коьз, сеннен коьремен.

Кашып кетти бир коян
Мараган болсам, согаяк эдим
Йылы хабар сеннен эситсем
Ала коьз, ийги болаяк эдим.

Минип кеттим мен атты
Шаптырсам тайы калаяк
Яза турсань сен письмо
Юрегим аьруьв болаяк.

Армияда бир бебем
Мени мен письмо авысаяк.
Собйлегенлер соьйлей берсин
Кел экевмиз кавышаяк.

Колымдагы юзикти
Тилесень сага береекпен
Суьемен деп мага келсень
Янымнан артык коьреекпен.

Ювырып шыктым сыякка
Кар явады борайды.
Келмедиме суьйгенинь деп
Йолдасларым сорайды.

Туькенге барып, ала коьз
Мойныньа мойшак аласынь
Биле турып суьйгенимди
Куьнама неге каласынь?

Калын болып кар явса
Эсик алдын суьреексинь,
Мени суьймей баска суьйсень
Оратылып юреексинь.

Эки ашык йыры

Кыз:

Суёмен деп айтасынъ
Суьйгенинъди билдиреш,
Сазаган терек мен болып
Шешекей атып, елпилдеп
Ерге битсем кайтерсинъ?

Яс:

Сазаган терек сен болып
Шешекей атып, елпилдеп
Ерге биткен сен болсанъ,
Сегиз оьгиз мен болып
Сувырып алсам, кайтерсинъ?

Кыз:

Сегиз оьгиз сен болып
Сувырып алган сен болсанъ,
Денъиз балык мен болып
Суьнъип кетсем кайтерсинъ?

Яс:

Денъиз балык сен болып
Суьнъип кеткен сен болсанъ,
Кендир йылым мен болып
Суьзип алсам кайтерсинъ?

Кыз:

Кендир йылым сен болып
Суьзип алган сен болсанъ,
Кызыл тары мен болып
Шашылып ятсам кайтерсинъ?

Яс:

Кызыл тары сен болып
Шашылып яткан сен болсанъ,
Кызыл қораз мен болып
Шоьплеп алсам кайтерсинъ?

Кыз:

Кызыл қораз сен болып
Шоьплеп алган сен болсанъ,
Қоьк коьгершин мен болып
Қоькке ушсам кайтерсинъ?

Яс:

Қоьк коьгершин сен болып
Қоькке ушкан сен болсанъ,
Қара лашын мен болып
Қагып алсам кайтерсинъ?

Кыз:

Қара лашын сен болып
Қагып алган сен болсанъ.
Аллахтан мага авырув келип
Авырып ятсам кайтерсинъ?

Яс:

Аллахтан сага авырув келип
Авырып яткан сен болсанъ,
Ак ястыгынъ мен болып
Басланып ятсам кайтерсинъ?

Кыз:

Ак ястыгым сен болып
Басланып яткан сен болсанъ,
Аллахтан мага аьжел келип
Оьлип кетсем кайтерсинъ?

Яс:

Аллахтан сага аьжел келип
Оьлип яткан сен болсанъ,
Ак кебининъ мен болып
Шырмалып ятсам кайтерсинъ?

Кыз:

Ак кебиним сен болып
Шырмалып яткан сен болсанъ,
Ер астында кабырда
Сулайып ятсам кайтерсинъ?

Яс:

Ер астында кабырда
Сулайып яткан сен болсанъ,
Бас казыгынъ мен болып
Қадалып калсам кайтерсинъ?

Кыз йыры

Йыламашы, анам, йылама
Йылап мени кайгыртпа
Кобзинининъ ясын коьлдей тоьгип
Суьйгенимнен мени айырма.

Мени айттырып келгенде
Шыгып кетсин кардашым
Авыспага мал тувылман
Ойланып этсин кардашым.

Кардашым меним каты аьдем
Хаьтер-коьнъил билмейди
Соны эситкенлей дорогойым
Бизим бетке келмейди.

Эректен келген кара булыт
Явар мекен бийдайга
Суьйгенимнен мени айырып
Макул мекен анама.

Орам баска биз шыгып
Колласпайын кетпедим
Анамды разы этемен деп
Мырадыма етпедим.

Сыпырым алып шыкканым
Темир саплы куьрегим
Суьймесиме бараман деп
Ярылады юрегим.

Яным сени суьеди
Анам мени биледи
Сирелип неге турасынъ
Суьймесиме береди.

Бек суьйдирдинъ обзинъди
Эки кара коьзинъди
Суьйгенимди ананъ билип
Суьйдирмейди обзинъди.

Суьймесиме мен барсам
Суьймей асын йшермен
Суьйгеним карап турганлай
Куьнимди калай кешермен.

Алагаз шыба, шыт шыба
Кыста кийсем тонъаякпан
Суьйгениме бармасам
Кимге барып оңъаякпан.

Тереземнинъ капагын
Кайырганым йок экен
Яслай ащык эткеним уьшинъ
Буйырганы йок экен.

Уьй артында шапыраш
Киси коьрмей алыңъыз.
Суьймесиме берги шейим
Шапырашка салынъыз.

Сеннен артык таппадым

Астымдагы торы аттынъ
Юрисин аяп шаппадым
Икон Халктынъ ишиннен
Сеннен артык таппадым.

Қасларынънынъ карасы
Кобзлеринънинъ аласы
Сени тапкан тагы да тапсын
Сен аьруьвдинъ анасы.

Ясыл аяк, ясыл сув,
Иштим ишим куьйгеннен,
Бу йырларды мен йырлайман,
Яным сени суьйгеннен.

Алма терек астында,
Ат байлаган куьрым бар.
Колтыгында коьбызы
Кобызшы ашык ярым бар.

Савысканым сарала
Сарала койым бек ала
Меним суьйген аьруьвимнинъ
Қасы кара, коьзи ала.

Сеннен аруув мага йок
Сага суйтип карайман.
Яс коьнбилди коьлдей тоьгип
Сага йырлар йырайман.

Сен ойдасынъ, мен кырдаман
Атсаиъ тиймес, аруувим
Атынъды айтып йырлар эдим
Ананъ суймес, аруувим.

Шупым меним кыска шуп
Ока керек оьрмеге
Алыс ерди ювык этип
Келдим сени коьрмеге.

Автобуска тиелген
Шапшак-шапшак сары май,
Бетинъ куьзги, тисинъ ынжы
Коьзинъ юлдыз, касынъ ай.

Тракторга мен минсем
Третийге салаякпан.
Эгер сени алмай калсам
Оькнишли калаякпан.

Сандыгым меним темирден
Ашкышым езден, аруувим,
Сен тайсаиъ да, мен тайман
Айткан совзден, аруувим.

Базар йолы бав терек
Япырагы тоьгерек
Эки суйген бир болса
Оннаи артык не керек.

Аданас йыры

Яр астында ятайым
Япырак юлкып атайым
Ак капталшанъ ала коьзге
Амайыл бавын атайым.

Амайыл бавым алты тас

Алтавы да маржан кас
Мени булай дертли эткен.
Анам тапкан аданас.

Кобан бойы койы биткен таллар бар
Кирер эдим коьринмейди сокпак тар.
Бай десенъ элде, бала белде
Аданастан аруув кайда бар.

Ата-ана десенъ, ол да аруув зат
Йымада эсигинъди ашады.
Келип олтырып, таьвески этип
Болган дертти аданас ашады.

Карасам басым айланады
Карлытавдынъ бийиги
Янган оттан куьшли экен
Аданастанъ куьйиги.

Авыл-авыл дейсинъиз,
Авылдагы ким ди сол
Эсин йыйып, эсигин ашкан
Алакоьз аруув бебем ол.

Коьктен ушкан коьгершин
Канатынъа йибек тагайым
Анам тапкан аданасым
Сени излеп кайдан табайым.

Яи акам ялгыз калган деп
Эки арада мен шаптым
Ата юрт сондай таьтли экен
Иштен тынып шер таптым.

Сувга бардым, сув алдым
Толмады шелек айырым
Бу такыл меним дертли болганым
Аданастан тапкан хайырым.

Энди кийим тар болган
Аькел шытынъды пишейим
Кел олтыраш, ала коьз бебем
Дертимди сага шешейим.

Марлыхан

Кабартыга барганда
Возьги бавым уьзилген
Марлыханды эситкенде
Кобньилим яман бузылган.

Марлыханды айтканман
Яным сени суьйгеннен
Тураялмайман не этейим
Ишим оттай куьйгеннен.

Марлыхан деп айтканман
Шувакка шыгып ятканман
Марлыханнынъ ойыннан
Кабартыдан кайтканман.

Тав тарысы писипти
Тавга кызыл туьсипти
Кызгылт коьзли Марлыхан
Буьгуьн эске туьсипти.

Иьлтырайды, янады
Шуьйирши тавдынъ таслары
Кобкте турган ай кибик
Марлыханнынъ каслары.

Шилтер коьпир астында
Кол явлыкты ювгансынъ
Бер колынъды, сал койныма
Меним уьшин тувгансынъ.

Адил-Халктынъ коьпири
Темир оцнынъ диреги
Ялгызбан деп айта болыр
Марлыханнынъ юреги.

Танъ агарып атканда
Кораз канат какканда
Айта болар Марлыхан
Орынга кирип ятканда.

Шыктым шынар басына
Шыбын ширкей коймайды
Кара боран Марлыхан
Кол булгалап коймайды.

Колымдагы кол явлык
Кобз ясым ман сувлайман
Келген-кеткен бар болса
Марлыхан, сени сорайман.

Аягымда этигим
Тептим ерди ойгышай
Марлыхан ман олтырдым
Карап коьзим тойгышай.

Шыгар мелге, як шырак
Ярык янсын, Марлыхан
Кел экевимиз ойнаяк
Дертимиз кансын, Марлыхан.

Сув, сув этер, сув этер
Аккан Кобан камысы,
Табтли уькыдан уятыр
Марлыханнынъ тавысы.

Орынга кирип ятканда
Онъ ягыма авнайман
Сен эсеме туьскенде
Япырактай каврайман.

Йырлар эдим сол заман...

Аьр куьн сайын йырлайман
Ииншик сувдынъ бойы ман,
Кара боран аьруьв яс
Калман сенинъ ойынънан.

Юрегимнинъ аьр заман
Сен боласын касында,
Сондай болып мен болсам
Юрегинънинъ басында.

Йырлар эдим сол заман,
Силкинип тавлар йырлардай,
Йырлар эдим сол заман
Бил-бил кусы йырлардай.

Йырлар эдим сол заман
Юреклерге оьткендей.
Авылымда мактанып,
Сав дуныяга еткендей.

Йырлар эдим сол заман,
Йырав козы мен болсам.
Йырлар эдим сол заман,
Юрегиньде мен калсам.

Субюв оты янады
Юрегимнинь басында,
Йырлар эдим сол заман
Болсам сенинь касыньда.

Болсам сенинь касыньда
Куьлемсиреп турасынь.
Субюв соьзи басланса
Баска соьзге бурасынь.

Йырга салып йырладым
Сенинь ярык юзиньди.
Йырлап айттым соьзимди,
Тыньлар эдим оьзиньди.

ОЙЫН ЙЫРЛАР

Аракы

Эй йоралар, тынълашы,
Аьр киминь авас болар
Оьзининь суьйген асы,
Куйганынша савытка,
Кызыл авыз тамгасы,
Аьвел баслап ишкенше,
Туьспес кесе авасы.
Экинши аяк ишкенде,
Бир аншак коьнъил хошы,
Уьшинши аяк ишкенде,
Йигиттинь марданасы,
Доьртинши аяк ишкенде,
Кутлайыптынь баласы,
Бесинши аяк ишкенде,
Аьдем болмас йолдасы,
Алтыншы аяк ишкенде,
Шайтан болар йолдасы,
Етинши аяк ишкенде
Тоьмен кетер эм басы,
Авызыннан да кусып,
Шыгар арттан нежеси
Аьдеммен деген инсанга
Коьрсетпесин бу асты...

Асланбек

Шабаз авлынынъ шетиннен,
Айти, аври рав.
Аркан таслап ат кашкан.
Айти, аври рав.

Шабаз авлынынъ ишиннен
Айти, аври рав.
Кокькоьней атлы кыз кашкан
Айти, аври рав.

Аьси-гуьси Асланбек
Айти, аври рав.
Айткань соьзинь тастан берк
Айти, аври рав.

Кокькоьней тары кувьрган
Айти, аври рав.
Кабыгын елге сувьрган
Айти, аври рав.

Кокькоьнейдинь анасы
Айти, аври рав.
Калагын алып ювьрган
Айти, аври рав.

Калым акыида

Яс:

Татавылдан сув ага,
Баьпийлер оьрге бага
Бар, кыз, ананьнан сора,
Береме сени мага?

Кыз:

Татавылдан сув ага,
Баьпийлер оьрге бага,
Мен анамнан сорадым,
Береди мени сага.

Яс:

Татавылдан сув ага,
Баьпийлер оьрге бага.
Бар, кыз, ананьнан сора,
Не шаклы тилей сага?

Кыз:

Татавылдан сув ага,
Баьпийлер оьрге бага,
Мен анамнан сорадым,
Он мынъ тилейди мага.

Яс:

Татавылдан сув ага,
Баьпийлер оьрге бага,
Он мынъга да сени алып,
Не тарьксынъ сен мага?

Бирге:

Калым алып, той этип,
Кайда сизинь пайданьыз?
Халкым, сеннен тилеймен,
Сол аьдетти койынъыз.

Сол аьдет — аьдет тувьл,
Сол аьдетти таслайык,
Суьйген суьйгенин алып,
Вечер этип баслайык!

Эки пише йьры

Колхоз шалган пишенин
Капынага уьеди
Мен турганлай суьесинь деп
Сенинъ шаянъ куьеди.

Колхоз шалгал пишенин
Капынага уьемен
Суье болсанъ сага болсын,
Мен онынъ уьшин куьмеймен.

Ялын татып коьк суьт катып
Шай береди байына
Мен пишемди суьймеймен деп
Айттырма, шая, байыньа.

Туькенге келген кумаштан
Шаянь барып сайласын
Йибермесин шобалайын
Сыйрагына байласын.

Астыньдагы тетигиньди
Бизим бетке буртага
Сол шаяга бакыл ушин
Келип-кетип юртага.

Кырга шыгып бараман
Колхоз тобан уьеди,
Ярылып оьлсич пишеси
Байы мени суьеди.

•
Ямгыр келди явмага
Сыйыр келди савмага
Уьйкен авыз шобалайдынъ
Бобрки туры авмага.

Колынъдагы сабатинъ
Ортасыннан боьлинсин
Меннен баска суьйгенинъ болса
Йылан болып коьринсин.

Колынъдагы сабатти
Юргистеалмай саткансынъ
Уьйкен авыз болаяк тувылсынъ
Бир шуманий тапкансынъ.

Кырда куллык мен эттим
Кырда коньп мен калсам
Дорогойым куллык этип
Учетчиги мен болсам.

Телеграмнынъ тели йок
Телши керек, аьруьвим
Арамыз энди узак болды
Элши керек, аьруьвим.

Культивация салынмайды
Шемишкеге болмаса
Оьмир яшав кимде бар ды
Временный болмаса.

Янъы салган самоход
Бийдайды йогар кьркады
Алыр экен дорогой
Анасыннан коркады.

Какыранъа мингенде
Какыранъды ойгасынъ,
Эки кызга соьйлеймен деп,
Даьвериенъди йойгасын.

Сувда юзип келетаган,
Кеме тувыл, дорогой,
Эки кызга соьйлейтаган
Сендей тувыл, дорогой.

Эсигим алды батпак сув,
Келме, йигит, батарсынъ,
Меним артымнан коьп юрме,
Басынъды сувга атарсынъ.

Алты кере ант этип
Сен яманды койганман,
Ойда кырда сенинъ соьзинъ,
Мен янымнан тойганман.

Эсик алдында ийт ятыр,
Кирип койма каппас деп,
Оьзинъе коьре думить этпе,
Сеннен баска таппас деп.

Дорогойым уьй салган,
Тобесин япкан тобаннан,
Амалсыздан бараякпан,
Озгармайды орамнан.

Янъы салган уьйинъди,
Черепица япкасынъ

Уйкен авыз яс эдинь,
Солма сенинь тапканынь.

Не карайсынъ козьмие?
Не айтайым озинье?
Сыпатынь меннен артык тувыл,
Ийнандым сабыр созинье.

Терезеннинь тубинде,
Газетинь барым, аруввим?
Ашык этип таслайтаган,
Адетинь барым, аруввим.

Бизим авыл кишкей авыл
Ортасында Совет бар.
Пишеси турып кызга сойлек
Янъы шыккан адет бар.

Алма бердим алмадынъ
Алып кисенье салмадынъ,
Суймеймен деп айтаман
Артымнан неге калмайсынъ?

Кара ыстан яраспайды
Кийип билмегенлерге
Мен басымды корлатпайман
Суйип билмегенлерге.

Кардашым сага бермесе
Терезе бузын кашарман,
Ыласпа мага сен дурак
Историянды ашарман.

Юрегим менним аврийды
Салкын сувга салмасам,
Коззим ашык кетеек
Сен аруввге бармасам.

Бизим бийдай бас коскан
Шалттан келеек паровой
Пише созин коьп сойлейсинъ
Ишим шыккан, дорогой.

Кокь коьгершин коьк ушин
Когершин ушкан ем ушин
Кыйналмайман сени ушин,
Сен оьлесинъ мени ушин.

Янъы шыккан трактор
Винтин онынъ бургандай
Нетеекпен шобалайды
Бек суйгеним турганлай.

Бек суйемен деп айтасынь
Не бергесинъ колынъ ман,
Сендей суйген коьп коьргемен
Бара береш йолынъ ман.

Первый номер салыган
Алпыс эки хамытка
Сендей уйкен авызга
Ол да болаяк памытка.

Озган кеше клубта
Йыйын экен, дорогой,
Бир акылда турмаганынь
Кыйын экен, дорогой.

Сыдыра-сыдыра туюкеним
Сырладым онынъ баганасын
Калай бек коьп сойлейсинъ
Не ди олардынъ маьнеси.

Школ уйдинъ эсиги
Ашылар да ябылар,
Уйкенсима сен шобалай,
Сендей нешев табылар.

Эртеникте-кешликте,
Айдамага малынь йок
Юрам, неге уйкенсийсинъ
Мен билмеген алынъ йок.

Яздым-яздым, дорогой
Муткасынъма, дорогой
Суйгеним деп айтпага
Коркасынъма, дорогой?

Трактордынъ артында
Ботинкасын майлайды,
Оьзининъ аьлин оьзи билмей
Кыздан кызды сайлайды.

Алдынъдагы эки атынъды
Айдатага, дорогой
Мен суьймеймен, баска бирев
Сайлатага, дорогой.

Алдынъдагы эки атынъды
Линейкеге еккенсинъ
Козьиме карап йыйы куьлеп
Айлак шайпак экенсинъ.

Туькеншиге айташынъыз
Кешге туькен ашпасын
Сак болып юр, аьруввим
Шая бирев ыласпасын.

Тезек неге ягаман
Каты куврай турганлай
Не этейим шобалайды
Суьйген ясым турганлай.

Агыны каты терен сувдан
Ак коьйлек пен ялдама
Ак юрек пен суьймей болсанъ
Суьемеп деп алдама.

Уьй артында бир терек
Куьреге терек, аьруввим
Суьймеймен сени бараяк тувман
Юреш эрек, аьруввим.

Трактордынъ касында
Этиклерни майлайды
Оьзининъ аьлин оьзи билмей
Кыздан кызды сайлайды.

Эртеник пен кешке тура
Айдамага малынь йок.
Козтерилме сен шобалай
Мен билмеген аьлинъ йок.

Бизим совхоз бай совхоз
Алты ерден тоьк эткен

Алты ай тапкан акшасын
Юрам бир куьн йок эткен.

Кофта пиштим кенъ этип
Эки енъин тар этип
Ашык эттим тенъ этип
Таслаганман кем этип.

Бакша ишинде бав алма
Кыза берсе туьседи.
Козтерилген пацанлар
Не куьнине сиседи.

Сиспе, пацан, бек сиспе
Сага оьлген кызлар йок,
Халктан артык янынъ йок
Авланъда эки малынь йок.

Аьлмели терек астыннан
Кыялатып йол салдым,
Таслаганман шобалайды
Йолдасына коьз салдым.

Сен караган биялага
Мен де кайдан карайым,
Сенинь ананъ кербаз деген
Сага кайдан барайым.

Телеграмнынъ бойына
Телши керек, дорогой,
Арамыз бизим узак болган
Элши керек, дорогой.

Давазынь сенинь не аьруьв ди
Тартылады коьыздай,
Ол шаяды соьле тапсам
Шайнар эдим сагыздай.

Шемиданым туьбинде
Эки метр харым бар,
Сен билмейсинъ, аьруввим
Шофер ашык ярым бар.

Совхоз тувар айдайды
Янъы шыккан буракка,
Ойнап айткан бир авыз соьзим
Жалко кетти дуракка.

Сатып алдым ондырык
Ярасыкка курмага
Мен бир Юра тапканман
Айландырып турмага.

Кузьдинъ сувык куьнинде,
Кырда туьлки уьреди.
Экевмиздинъ арамызда,
Агитация юреди.

Колынъдагы сыбырткыды
Доьрт оьрмеден оьргеи энъ,
Эки коьзинъ сокыр болып
Юргенинъди коьргеи эм.

Кырга шыгып бараман
Алдым уьйкен бир кала,
Эки коьзинъ сокыр болып
Етип юрсин бир бала.

Кырдан туьсип келемен,
Эки яным тас кора,
Дорогойдынъ анасы
Кутырып юрген маскара.

Ызанга оьгиз йиберсенъ,
Оннан наьртук табады.
Сен яманинъ акасы
Шувагаш алып шабады.

Эки ат ектим арбага
Экеви де бирдей коьк,
Коьтерилме сен яман
Сендей мага айлак коьп.

Трактор сабан айдайды
Баразнады сызады,
Ондай озган аьруьв тувсынъ
Мееним коьзим кызгандай.

Авдарылса кара ер
Астында калмам, аьруьвим,
Киси акылын акыл этип
Кисеме салмам, аьруьвим.

ЭСКЕРТПЕ

БУРЫНГЫ ЙЫРЛАР

Лирико-эпический йырлар

- «Айсылдынъ улы Амет баьтир». — Кобанда Адил-Халк авылында Агий Дюрменсвтынъ авызыннан 1922 йылда А. Ш. Джанибеков язып алган.
- «Карайдар ман Кызыл-Гуьл». — 1921 йылда Кобанда йырав Амит Дауловтынъ авызыннан А. Ш. Джанибеков язып алган.
- Ногай халк йырларынынъ йыйынтыкларында: «Авыл поэзиясы» (1935 й.) эм «Халк йырлары эм эртегилери» (1940 й.) басылып шыккан.
- «Бозйигит». — Институттынъ кол язба фольклор фондына Б. А. Карасов тапшырган.
- «Шора баьтир». — 1926 йылда Караногай йыравы Ажи-Молла Ногмановтынъ авызыннан А. Ш. Джанибеков язып алган.
- «Адил-Солтан». — 1924 йылда Канълы авылында Эмзе Муталип улынынъ авызыннан А. Ш. Джанибеков язып алган.

Казак йырлары

- «Казак-казак дегенде», «Казаклыкта оьлип калган йигиттинъ йыры». «Балпанъ-балпанъ ким баспас», «Аскар тав» — Бу йырларды 1926—1928 йылларда Караногайда халк йыравлары Муса Сарсенбиевтинъ, Ажи-Молла Ногмановтынъ эм Амит Дауловтынъ авызыннан А. Ш. Джанибеков язып алган.
- «Сарыгыз», «Алалай йыры», «Елли кая», «Акыйкат сазы», «Ботагоьз» — Бу йырларды 1923 йылда Кобанда Етекей Макуьв увылынынъ авызыннан А. Ш. Джанибеков язып алган.

Яшаз йырлары

- «Бойри йыры», «Шегертке йыры» — 1928 йылда Караногайда Сарсемби улы Муса йыравдынъ авызыннан А. Ш. Джанибеков язып алган.
- «Кыз-аьруьв йыры», «Узатылаяк кыздынъ заьри», «Теньсиэине берилген кыз йыры», «Узатылаяк кыздынъ йыры», «Кыз келтируьв» — А. Ш. Джанибековтынъ «Соьз казнасы» кол язба йыйынтыгынан алынган.
- «Яс келининъ заьри» — 1962 йылда Караногайда Куьнбатар авылында Абдулкерим Ганиевтинъ авызыннан С. Катмыкова язып алган.
- Бозлавлар — А. Ш. Джанибековтынъ «Соьз казнасы» кол язба йыйынтыгынан алынган.

Бесик йырлары:

- «Лавв-лавв бала, бойлейм» — 1966 йылда озгарылган фольклор экспедициясында С. А. Калмыкова Икон-Халк авылда Кумукова Солтанханымның авызыннан язып алган.
- Мөним бебем бел туьрсин — «Эркин-Юрт авылында З. Даутовадың авызыннан С. Калмыкова язып алган. 1955 йылда «Йырлар, эртегилер, айтувлар эм юмаклар» йыйынтыгында басылып шыккан.
- «Лавв-лавв бебем, лавв бебем» — Эркин-Юрт авылында З. Даутовадың авызыннан С. А. Калмыкова язып алган. 1955 йылда «Йырлар, эртегилер, айтувлар эм юмаклар» йыйынтыгында басылып шыккан.
- «Эй айданак, айданак» — 1928 йылда Ачикулак районы Тукуй авылында Узликкен Аблезовадың авызыннан А. Ш. Джанибеков язып алган. «Авил поэзиясында» (1935 й.) басылып шыккан.
- «Бебем-бебем бек сары» — Ыргаклы авылында 1962 йылда М. Ораковадың авызыннан С. Калмыкова язып алган.
- «Айди-айди, айди-ав» — 1962 йылда Нюккуьс авылында Юсупова Каний авызыннан С. А. Калмыкова язып алган.
- «Эски шынгалар» — Ачикулак районның окытушысы Ногман Қолдасовтың тетрадиннен 1930 йылда А. Ш. Джанибеков язып алган.
- «Яс йыры» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында Арсланбек Утагановтың авызыннан 1966 йылда А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар.
- «Айхай-ав» — Карашай-Шеркеш АО, Икон-Халк авылында 1966 йылда Кумукова Солтанханымның авызыннан С. Калмыкова язып алган.
- «Обьсиз йыры» — Карашай-Шеркеш АО, Икон-Халк авылында 1966 йылда Кумратов Тутадың авызыннан С. Калмыкова эм А. Сикалиев язып алганлар.
- «Қызлардың йыры» — А. Ш. Джанибековтың «Соьз казнасы» кол язба йыйынтыгынан алынган, «Авил поэзиясы» йыйынтыгында басылып шыккан (1935 й.).
- «Аккерманның аруув кызы», «Ак бугак», «Йылкышы йыры» — Институттың фольклор фондында сакланатаган А. Ш. Джанибековтың туьзген «Соьз казнасы» йыйынтыгынан алынган.

СОВЕТ ЙЫРЛАРЫ

Партия, Ленин, Тувган Эт акында

- «Ярык юлдыз партия» — Институттың фольклор фондына берилген материаллардан.
- «Данлык йорал йырлаймыз» — халк йыры, 1962 йылда Дагыстан АССР-дың Ногай районының Куьнбатар авылында С. Калмыкова язып алган.
- «Ленин акында» — халк йыры. Институттың фольклор фондына Карашай-Шеркеш область, Кубан-Халк авылының яшавшысы М. Мамаева тапшырган.
- «Кировка бозлав» — 1938 йылда Ачикулак районы Тукуй авылында Узликкен Аблезовадың авызыннан А. Ш. Джанибеков язып алган. «Халк йырлары эм эртегилеринде» (1940 й.) басылып шыккан.
- «Октябрь йыры» — Дагыстан АССР-дың Ногай районының Куьнбатар авылында 1962 йылда Абдулкерим Ганиевтың авызыннан С. Калмыкова язып алган.
- «Ети йыллык планның аты мян» — 1966 йылда Карашай-Шеркеш АО-дың Хабез районының Кызыл-Юрт авылында С. Коковтың авызыннан С. Калмыкова ман А. Сикалиев язып алганлар.

- «Йырлаш, сувым, сен йырлаш» — Джамбулат Туркменовтың соьзлеринде язылган йыр. Карашай-Шеркеш область радиокомитетининь фонотекасында сакланады.
- «Анама» — Тайбат Керейтовадың соьзлерине язылган йыр. Карашай-Шеркеш радиокомитет фонотекасында сакланады.
- «Икон-Халк» — Келдихан Кумратовадың соьзлерине язылган йыр, «Шаьбден» йыйынтыкта басылып шыккан (1966 й.)
- «Қараногай элимсинь» Джелаледин Шихмурзаевтың соьзлери. Институттың фольклор фондында сакланады.
- «Азамат» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында Туркменов Джамбулаттан 1966 йылда А. Сикалиев язып алган.
- «Ногай кыз» — Суюн Қапаевтың соьзлерине язылган йыр. Карашай-Шеркеш область радиокомитеттинь фонотекасында сакланады.
- «Алтайга кел» — Асият Кумратовадың соьзлерине язылган йыр. Карашай-Шеркеш область радиокомитеттинь фонотекасында сакланады.
- «Яслык йыры» — Суюн Қапаевтың соьзлерине язылган йыр. «Даньыл уяңды» йыйынтыкта басылып шыккан (1958 й.).
- «Тойда тилек» — Фазиль Абдулжалиловтың соьзлерине язылган йыр. «Шувылдайды Кобансув» йыйынтыкта шыккан (1955 й.).
- «Ногай кызлар» — Ж. Булатуковадың соьзлерине язылган йыр Карашай-Шеркеш область радиокомитеттинь фонотекасында сакланады.
- «Походта» — Ж. Булатуковадың соьзлерине язылган йыр.
- «Окувшылар йыры» — Карашай-Шеркеш АО Кызыл-Юрт авылында Матакаева Насипхантың авызыннан 1966 йылда С. Калмыкова ман А. Сикалиев язып алганлар.
- Яңы шынгалар: «Ударник мени алаяк» — «Халк йырлары эм эртегилери» йыйынтыкта басылып шыккан (1940 й.).
- «Эситкенлер ах десинь» — 1928 йылда Караногайда Куьсен авытында Ажи-Молла Ногманов йыравдың авызыннан А. Ш. Джанибеков язып алган.
- «Алласызлык йырлары» — 1930 йылда Кара-Тюбе авылында ногай пишелериннен А. Ш. Джанибеков язып алган. Бу йырлар «Соьз казнасы» кол язба йыйынтыктан алынган. Йыйынтык институттың фольклор фондында сакланады.

Аталык кавга йырлары

- «Халкым сени йырлайды» — Джамбулат Туркменовтың соьзлерине язылган йыр. Бу йыр Аталык кавгада баьтирлигин коьрсетип оьлип калган ногай ясы Халмурза Кумуковка багысланган. Карашай-Шеркеш область радиокомитетининь фонотекасында сакланады.
- «Служба акында» — Халк йыры. Институттың фольклор фондына аьскерши Д. Булгаров тапшырган.
- «Военкомат шақырады камиске» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында Карасов Оспанның авызыннан 1966 йылда А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар.
- «Карындас йыры» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында Баракаева Асияттың авызыннан 1966 йылда А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар.
- «Суьйгенмди озгардым» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында Есенакаева Ниладың авызыннан 1966 йылда С. Калмыкова ман А. Сикалиев язып алганлар.
- «Мырад этип йол шыкканда» — Карашай-Шеркеш АО Кызыл-Юрт авылында Айсахан Есеневадың авызыннан А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар.
- «Йылкы ишинде йийрен ат» — «Бизим яслар кетедилер» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында Агайгетьдиева Маултхантың авызыннан 1966 йылда А. Сикалиев язып алган.

- «Алты ат ектим арбага» — Карашай-Шеркеш АО Кызыл-Юрт авылында Есенева Айсаханнын авызынан 1966 йылда А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар.
- «Машинага мингенмен» — Институттын фольклор фондына Кызыл-Юрт авылынын яшавшысы М. Булатуков тапшырган.
- «Мурат йыры» — Карашай-Шеркеш АО Кызыл-Юрт авылында Айшат Есеневадын авызынан 1963 йылда А. Сикатиев пен С. Калмыкова оза язып алганлар. Бу йыр Кызыл-Юрт авылынын яшавшысы летчик 1 а. келднер Мурат Ажибатовичке багысланган.
- «Июннин йирма экисинде» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында Суьйдемхан Туркменовадын авызынан 1963 йылда А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар.
- «Приказ келген штабтан» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында Байсов Аубекирдин авызынан 1966 йылда А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар.
- «Командирдин халаты» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында Таужан Джеммакуловадын авызынан 1966 йылда А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар.
- «Каплан-Герей» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында Суншалиев Эрежеттин авызынан 1966 йылда А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар. Бу йыр Акбов каплагерей Омуров чке багысланган.
- «Солдат йыры» — Институттын фольклор фондына Эркин-Халк авылдын яшавшысы К. Керейтова тапшырган.
- «Суьй енимди сакламан» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында Есенакаева Нинадын авызынан 1966 йылда А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар.
- «Кара тары кувырдым» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында Кумратова Аскерханнын авызынан 1966 йылда А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар.

Ашыклык йырлары

- «Карагоьз» — Фазиль Абдулжалиловтын соьзлерине язылган йыр. Карашай-Шеркеш область радиокомитетинин фонотекасында сакланады.
- «Суьйов акында» — Дагыстан АССР Ногай районнын Тукуй-Мектеб авылынын яшавшысы М. Отакаевтан язылып алынган.
- «Янсарай» — Муса Курманалиевтин соьзлерине язылган йыр. Карашай-Шеркеш область радиокомитетинин фонотекасында сакланады.
- «Карагынды сакламан» — Махмуд Керейовтын соьзлерине язылган йыр. Карашай-Шеркеш область радиокомитетинин фонотекасында сакланады.
- «Кешир» — Джамбулат Туркменовтын соьзлерине язылган йыр. Карашай-Шеркеш область радиокомитетинин фонотекасында сакланады.
- «Калма менем кубнама» — А. Кумратовадын соьзлерине язылган йыр. Карашай-Шеркеш область радиокомитетинин фонотекасында сакланады.
- «Ногай вальсы» — Ж. Булатуковадын соьзлерине язылган йыр. Карашай-Шеркеш область радиокомитетинин фонотекасында сакланады.
- «Ак шалув» — Карашай-Шеркеш АО Кызыл-Юрт авылында Р. А. Матакаевадын авызынан 1953 йылда С. Калмыкова язып алган.
- «Алагоьз» — Фазиль Абдулжалиловтын соьзлерине язылган йыр. Карашай-Шеркеш область радиокомитетинин фонотекасында сакланады.
- «Суьймеймен деп куйдирдинь», «Дорогой йыры» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында Шаманова Тамарадын авызынан 1966 йылда А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар.
- «Суьйген юрек» — Келдихан Кумратовадын соьзлерине язылган йыр. «Шабден» йыйынтыкта басылып шыккан (1966 й.).
- «Сен кеткенде калганман» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында

Рязият Туркменовадын авызынан 1966 йылда А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар.

- «Суьймеклик Янсарай», «Койшы» «Ала коьз», «Эки ашык йыры» — Карашай-Шеркеш АО Кызыл-Юрт авылында Солтан Коковтын авызынан 1966 йылда А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар.
- «Кыз йыры» — Карашай-Шеркеш АО Кызыл-Юрт авылында Есенева Асядын авызынан 1966 йылда язылып алынган.
- «Сеннен артык таппадым» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында Байсов Ажокейдин авызынан 1966 йылда А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар.
- «Марьыхан» — Карашай-Шеркеш АО Адил-Халк авылында Найманов Караястын авызынан 1966 йылда С. Калмыкова ман А. Сикалиев язып алганлар.
- «Йырлар эдим сол заман» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында Т. Шамановадын авызынан 1966 йылда А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар.

Ойын йырлар

- «Аракы» — А. Ш. Джанибековтын «Соьз казасы» йыйынтыгынан. Институттын кол яза фондында сакланады.
- «Асланбек» — Карашай-Шеркеш АО Икон-Халк авылында Маметали Байсовтын авызынан 1966 йылда А. Сикалиев пен С. Калмыкова язып алганлар.
- «Калым акында» — 1962 йылда Дагыстан АССР-дын Ногай районнын Куьнбатар авылында С. Калмыкова язып алган.
- «Эки пише йыры» — Карашай-Шеркеш АО Кызыл-Юрт авылында Айсахан Есеневадын авызынан С. Калмыкова ман А. Сикалиев 1966 йылда язып алганлар.
- «Ямгыр келди ялмага», «Оьзган кеше клубта» — 1966 йылда озгарылган эхсгед шьода С. Калмыкова ман А. Сикатиевтин йыйган материалларыннан. Институттын фольклор фондында сакланады.

Предисловие	5
Кырис соъз	14
БУРЫНГИ ЙЫРЛАР	
Лирико-эпический йырлар	27
Айсылдынъ улы Амет баътир	27
Карайдар ман Кызыл-Гуыл	33
Бозингит	47
Шора баътир	67
Аьдил-Солган	81
Казак йырлары	
Казак-казак дегенде	88
Казаклыкта оьлип калган йнгиттинъ йыры	89
Балпанъ, балпанъ ким баспас	92
Борай-борай кар явса	92
Аскар тав	93
Сарыгыз	98
Аталай йыры	99
Елли кая	100
Акыйкат сазы	100
Богагоъз	101
Яшав йырлары	
Боъри йыры	102
Шегертке йыры	105
Кыз-аруув йыры	107
Узатылаак кыздынъ зары	111
Тенъсизине берилген кыз йыры	112
Яс келиннинъ зары	112
Узатылаак кыздынъ йыры	114
Кыз келтируув	114
Бозлавлар	115
Уый басы хатын оьлгенде бозлавлар	115
Йнгит оьлгенде бозлавлар	115
Кыз оьлгенде бозлавлар	116
Яс бала оьлгенде бозлавлар	117
Келиншек бозлавлары	118
Келиншек бозлавлары	118
Бесик йырлары	119
Лавв-лавв бала, боълейим	119
Меним бебем бел туърсин	120

Лавв-лавв бебем, лавв бебем	121
Эй айданэк, айданак	121
Бебем-бебем бек сары	122
Айди-айди, айди-ав	123
Эски шынълар	123
Яс йыры	127
Айхай-ав	127
Оьксиз йыры	128
Кызлардынъ йыры	129
Аккерманнынъ аруув кызы	130
Ак бугак	131
Йылкышы йыры	131

СОВЕТ ЙЫРЛАРЫ

Партия, Ленин, Тувган эл акында	135
Ярик юлдыз партия	135
Данлык йорап йырлаймыз	135
Ленин акында	136
Кировка бозлавлар	136
Октябрь йыры	138
Ети йыллык планнынъ аты ман	139
Йырлаш, сувым, сен йырлаш	140
Анама	141
Икон-Халк	142
Караногай элимсинъ	142
Азамат	143
Ногай кыз	144
Алтайга кел	144
Яслык йыры	145
Тойда тилек	146
Ногай кызлар	147
Походта	147
Окувшылар йыры	148
Янъы шынълар	149
Ударник мени алаак	149
Эситкенлер ах десин	153
Алласызлык йырлары	157
Аталык кавга йырлары	
Халкым сени йырлайды	159
Служба акында	159
Военкомат шақырады камиске	160
Карындас йыры	161
Суыйгенимди озгардым	163
Мырад этни йол шыкканда	164
Йылкы ишинде йийрен ат	164
Бизим яслар кетедилер	166
Алты ат ектим арбага	166
Машинага мингенмен	167
Мурат йыры	168
Июннинъ йырма экисинде	169
Приказ келген штабтан	169
Командирдинъ халаты	170
Каплан-Герей	171
Солдат йыры	172
Суыйгенимди саклайман	172
Кара тары кувырдым	173

Ашыклык йырлары	175
Карагоьз	175
Суьюз акында	176
Янсарай	176
Каравынъды сагынаман	177
Кешир	177
Калма меним кубнама	178
Ногай вальсы	179
Ак шалув	179
Алагоьз	180
Суьймеймен деп куьйдирдинъ	181
Дорогой йыры	182
Суьйген юрек	184
Сен кеткенде калганман	184
Суьймеклик Янсарай	185
Койшы	187
Ала коьз	188
Эки ашык йыры	190
Кыз йыры	192
Сеннен артык таппадым	193
Аданас йыры	194
Марлыхан	195
Йырлар эдим сол заман	197
Ойын йырлар	199
Аракы	199
Асланбек	200
Калым акында	200
Эки пише йыры	201
Ямгыр келди явмага	202
Озган кеше клубта	205
Эскертпе	209

НОГАЙСКИЕ НАРОДНЫЕ ПЕСНИ

(на ногойском языке)

Утверждено к печати

Ученым советом Карагаво-Черкесского научно-исследовательского института экономики, истории, языка и литературы

Редактор *Е. А. Поцелуевский*
 Художник *Л. М. Муратова*
 Художественный редактор *И. Р. Бескин*
 Технический редактор *Л. Т. Михлина*
 Корректор *Г. В. Стругова*

Сдано в набор 9/X 1968 г. Подписано к печати 17/1 1969 г. Формат 60×90^{1/16}.
 Бумага офсет. Печ. л. 13,5. Уч. изд. л. 11,82. Тираж 4000 экз. Изд. № 2202.
 Зак. №1450. Цена 83 коп.

Главная редакция восточной литературы
 издательства «Наука»
 Москва, Центр, Армянский пер., 2
 3-я типография издательства «Наука»
 Москва К-45, Б. Кисельный пер., 4

О П Е Ч А Т К И

Стр.	Строка	Напечатано	Следует читать
20	16 сн.	алмынъыз	алманъыз
28	6 сн.	ийбек	йибек
55	2 св.	доси	досы
71	14 сн.	Люльвим	Лялювим
79	22 св.	ялтыз	ялгыз
87	11 сн.	ыданга	ыжданга
155	8 св.	Коьмек это	Куллык эте

Зак. 249